

**T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
ANABİLİMDALI**

FIKİH USÛLÜNDE İSTİSNA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Uğur KURU

**Danışman
Doç. Dr. M. Rahmi TELKENAROĞLU**

**Nevşehir
Mayıs-2020**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan
Uğur KURU

“FİKİH USÛLÜNDE İSTİSNA” adlı Yüksek Lisans tezi Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan
Uğur KURU

Danışman
Doç. Dr. M. Rahmi TELKENAROĞLU

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Başkanı
Prof. Dr. Zülfikar DURMUŞ

Doç.Dr. M. Rahmi TELKENAROĞLU danışmanlığında Uğur KURU tarafından hazırlanan "FİKİH USÛLÜNDE İSTİSNA" adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

13.../05/2020

JÜRİ

İMZA

Danışman: Doç. Dr. M. Rahmi TELKENAROĞLU

Üye : Doç. Dr. İbrahim YILMAZ

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOÇ

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 29/05/2020 tarih vesayılı Kararı ile onaylanmıştır.

2020.05.29

29/05/2020

Enstitü Müdürü
Doç. Dr. Vedat AKTEPE
Müdür

FIKİH USÛLÜNDE İSTİSNA
Uğur KURU
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Mayıs/2020
Danışman: Doç.Dr. M.Rahmi TELKENAROĞLU

ÖZET

Fıkıhın ana kaynakları Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnettir. Arapça olan bu iki kaynağın metinlerini yorumlama üzerine İslam düşüncesinde ilk devirlerden itibaren yazılar yazılmıştır. Nass dediğimiz bu iki kaynağın doğru anlaşılması için her şeyden önce Arap dili kurallarının iyi bilinmesi gerekir. Bütün dillerde kelimeler arasında bağlar kuran ve cümlenin anlam yüküne etki eden harf ve edatlar mevcuttur. Özellikle kendisinden hüküm elde edilen kaynak metinlerin anlaşılmasında bu edatların önemli bir işlevi vardır. Arapça da hurûfu'l-meânî, Türkçe de edat olarak isimlendirilen kelime öbekleri İslam Hukukçularının hükümlere ulaşmasında önemli bir rol oynamaktadır. İstisna edatlarının fıkıh usûlündeki yeriyle alakalı bu tezimiz bir giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin konusu, amacı, önemi ile araştırmanın kaynak ve yöntemleriyle ilgili bilgi verilmektedir. Birinci kısımda istisnanın kavramsal çerçevesi çizilmektedir. İstisnanın tanımı, edatları, kalıpları, şartları, türleri, fıkıh usûlünde bağlantılı olan âmm, hâs, tahsis, nesih, kasr gibi konular işlenmektedir. Ayrıca tahsis ile nesihten farkları, istisnanın delaleti, konunun literatürdeki yeri işlenmiştir. İkinci kısımda ise istisna konusunda usulcüler arasında hangi konularda tartışmalar yaşanmış, bu konularla ilgili görüşler ve delillere yer verilmiştir. Üçüncü kısımda ise ikinci kısımda yer alan tartışmaların furu' fıkha yansımaları anlatılmıştır. Sonuç kısmında ise fıkıh usûlünde ulaştığımız sonuç ve tespitlere yer vermeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: İstisna, Fıkıh Usûlü, Tahsis, Beyan.

EXCEPTION IN FIQH METHOD

Uğur KURU

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences

Basic Islamic Sciences Major Field of Study, Master, May / 2020

Supervisor: ASSOCIATE PROF. M. Rahmi TELKENAROĞLU

ABSTRACT

The main sources of fiqh are the Quran and Sunnets. The writing have been written in Islamic thought on interpreting the texts of these two sources in Arabic. First of all, the Arabic language rules must be known in order that these two sources, which we call Nass are understood correctly. In all languages, there are letters and prepositions that establish relations between words and affect the meaning load of the sentence. These prepositions have an important function especially in the understanding of the source texts that judgements have been gotten by. The phrases named hurûfu'l-meânî in Arabic and prepositions in Turkish play an important role in Islamic Lawyers' reaching to judgements. This thesis related to the place of exception prepositions in fiqh method consists of an introduction and three main sections. In the introduction part, the information about the subject, purpose and importance of the thesis, the sources and methods of the research is given. In the first part, the conceptual framework of the exception is drawn. The subjects such as definition, prepositions, patterns, conditions, types of exception and jurisdiction, alms, allocation, termination, kasr which are related in fiqh method are covered. In addition, its differences from the allocation and collateral, the sign of the exception, the place of the subject in the literature are covered. In the second part, in what issues the discussions have been about the exception among the methodologists, and opinions and evidences on these issues were included. In the third part, the reflections of the discussions in the second part to the practice of fiqh are explained. In the conclusion part, we tried to include the results and determinations we reached in the fiqh method.

Keywords: Exception, Fiqh Procedure, Allocation, Declaration.

TEŞEKKÜR

İslam dinin ana kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve Sünnetin/Hadislerin anlaşılmasında Arap dilinin özelliklerinin bilinmesi önemlidir. İstisna edatları Arap dilinin özelliklerinden bir tanesidir. İstisna edatlarının kullanıldığı nasların anlaşılması fikhın konusu olurken bunun nasıl bir metotla anlaşılması gerektiği ise fikh usûlünün konusu olmuştur.

Tezimiz “Fıkıh Usûlünde İstisna” başlığı altında birinci bölümde İstisna kavramının fikh usûlü içerisinde nasıl değerlendirildiği, tarif edildiği, edatları, irabı ile usûl kitaplarında nasıl ele alındığı, âmm, hâs, beyan gibi bağlantılı olduğu konular değerlendirilmiştir. İkinci bölümde ise istisnanın hangi konular çerçevesinde tartışıldığı, usûlcülerin görüşleri ve karşıt delilleri ele alınmıştır. Son bölümde ise usuldeki bu tartışmaların furu fikha yansımaları, nasıl sonuç doğurduğu konusu irdelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızda fikh usûlünde geniş bir literatür taraması yapılmıştır. Usul kitaplarındaki istisna bölümleri tespit edilerek buradaki bilgiler ışığında tez hazırlanmaya çalışılmıştır. İstisnanın bağlantılı olduğu konular ise yine fikh usûlü kaynaklarından hazırlanmıştır. Son bölümde gerek fikh usûlü kaynakları gerekse fikh kitapları ve “tahricul-furu ale'l-usul” kitaplarından faydalanılarak hazırlanmıştır.

Çalışmamızda bizden yardımlarını esirgemeyen Danışman hocam Doç. Dr. M. Rahmi TELKENAROĞLU'na, Doç. Dr. İbrahim YILMAZ hocama ve bana desteklerini esirgemeyen tüm arkadaşlarıma teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Uğur KURU

Nisan-2020

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK.....	ii
KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR	xi

GİRİŞ

1.Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi.....	1
1.1.Araştırmanın Konusu.....	1
1.2.Araştırmanın Amacı.....	1
1.3.Araştırmanın Önemi.....	1
2.Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları.....	2
2.1.Araştırmanın Yöntemi.....	2
2.2.Araştırmanın Kaynakları.....	2
3.Konuyla İlgili Literatür Değerlendirmesi.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

İSTİSNÂ İLE İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE USÛL KİTAPLARINDA KONUNUN ELE ALINIŞ ŞEKLİ

1.İstisna ile İlgili Kavramsal Çerçeve.....	4
1.1.İstisnanın Sözlük Anlamı.....	4
1.2.İstisnanın Terim Anlamı.....	5
1.3.İstisna Edatları, Ögeleri ve Dil Bakımından Analizi.....	14
1.3.1.İstisnanın Edatları.....	14
1.3.2.İstisnanın Ögeleri.....	14
1.3.3.İstisnanın Dil Bakımından Analizi.....	15
1.4.İstisnanın Şartları.....	16
1.5.İstisnanın Türleri.....	17
1.5.1.Şekli Açısından.....	17
1.5.1.Muttasıl-Munkatı' İstisna.....	17
1.5.2.Tam-Müferrağ İstisna.....	18
1.5.3.Mûceb-Menfî İstisna.....	20

1.5.2.İçerik Açısından.....	20
2. Usûl Kitaplarında Konunun Ele Alınış Şekli.....	21
2.1.Usûl Kitaplarındaki Konunun Yeri.....	21
2.2.Lafzın/Nassın Delaletinin Sınırlandırılması.....	24
2.2.1.Cumhura Göre.....	24
2.2.2.Hanefilere Göre.....	28
2.3.Âmm ve Hâss Lafızlar.....	29
2.3.1.Âmm Lafızlar.....	29
2.3.2.Hâss Lafızlar.....	31
2.4.İstisnanın Delaleti.....	32
2.5. İstisnanın Tahsîs ve Nesihten Farkı.....	33
2.5.1.İstisnâ ile Tahsîs Arasındaki Farklar.....	33
2.5.2.İstisnâ ile Nesih Arasındaki Farklar.....	35

İKİNCİ BÖLÜM

FIKİH USÛLÜNDE İSTİSNA ETRAFINDA YAPILAN TARTIŞMALAR

1.İstisnanın Kapsamı.....	37
1.1.Bir Bütünden Çoğunluğu İstisna Etmek.....	37
1.1.1.Tartışmayla İlgili Ortaya Atılan Görüşler.....	37
1.1.1.1.Birinci Görüş.....	38
1.1.1.2.İkinci Görüş.....	39
1.1.2.Tarafların Delilleri.....	39
1.1.2.1.Birinci Görüşün Delilleri.....	39
1.1.2.2.İkinci Görüşün Delilleri.....	44
1.2.Bir Bütünden Yarıyı İstisna Etmek.....	49
1.2.1.Tartışmayla İlgili Ortaya Atılan Görüşler.....	49
1.2.1.1.Birinci Görüş.....	49
1.2.1.2.İkinci Görüş.....	50
1.2.2.Tarafların Delilleri.....	50
1.2.2.1.Birinci Görüşün Delilleri.....	50
1.2.2.2.İkinci Görüşün Delilleri.....	51
2. İstisnada İttisal(Eş Zamanlılık Sorunu).....	51
2.1.Tartışmayla İlgili Ortaya Atılan Görüşler.....	52
2.1.1.Birinci Görüş.....	52
2.1.2.İkinci Görüş.....	53

2.2.Tarafların Delilleri.....	54
2.2.1.Birinci Görüşün Delilleri.....	54
2.2.2.İkinci Görüşün Delilleri.....	56
3.Müstesnânın, Müstesnâ Minh'e Takdimi.....	60
3.1.Tartışmayla İlgili Ortaya Atılan Görüşler.....	61
3.1.1.Birinci Görüş.....	61
3.1.2.İkinci Görüş.....	61
3.2.Tarafların Delilleri.....	61
3.2.1.Birinci Görüşün Delilleri.....	61
3.2.2.İkinci Görüşün Delilleri.....	63
4.Munkatı' İstisna ve Anlamı.....	63
4.1.Tartışmayla İlgili Ortaya Atılan Görüşler.....	64
4.1.1.Birinci Görüş.....	64
4.1.2.İkinci Görüş.....	65
4.2.Tarafların Delilleri.....	66
4.2.1.Birinci Görüşün Delilleri.....	66
4.2.2.İkinci Görüşün Delilleri.....	69
5.Sıralı Cümlelerden Sonra Gelen İstisnanın Hangi Cümleyle İlgili Olduğu...77	77
5.1.Tartışmayla İlgili Ortaya Atılan Görüşler.....	77
5.1.1.Birinci Görüş.....	77
5.1.2.İkinci Görüş.....	77
5.1.3.Üçüncü Görüş ve Delilleri.....	78
5.1.4. Dördüncü Görüş.....	79
5.2.Tarafların Delilleri.....	80
5.2.1.Birinci Görüşün Delilleri.....	80
5.2.2.İkinci Görüşün Delilleri.....	86
5.2.4.Dördüncü Görüşün Delilleri.....	91
6.İstisnanın Fonksiyonu.....	93
6.1.Tartışmayla İlgili Ortaya Atılan Görüşler.....	93
6.1.1.Birinci Görüş.....	93
6.1.2.İkinci Görüş.....	94
6.2.Tarafların Delilleri.....	94
6.2.1.Birinci Görüşün Delilleri.....	94
6.2.2.İkinci Görüşün Delilleri.....	94

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSTİSNAYLA İLGİLİ TARTIŞMALARIN HUKUKÎ SONUÇLARI

1.Bir Bütünden Tamamını İstisna Etmek ile İlgili Hukukî Sonuçlar	98
2.Bir Bütünden Çoğunluğu İstisna Etmek ile İlgili Hukukî Sonuçlar	98
3.Bir Bütünden Yarıyı İstisnâ Etmek ile İlgili Hukukî Sonuçlar	99
4. İstisnanın İttisaliyle İlgili Hukukî Sonuçlar	100
5.Müstesnânın Müstesnâ Minh'e Takdimi İlgili Hukukî Sonuçlar	100
6.Munkatı ' İstisna ve Anlamı ile İlgili Hukukî Sonuçlar	101
7.Sıralı Cümlelerden Sonra Gelen İstisnânın Hangi Cümleyle İlgili Olduğu ile İlgili Hukukî Sonuçlar	102
8.İstisnanın Fonksiyonuyla İlgili Hukukî Sonuçlar	104
9.Bir Cümlede Ardışık Gelen İstisna Edatının Kullanımı ile İlgili Hukukî Sonuçlar	105
SONUÇ.....	110
KAYNAKÇA.....	114
ÖZ GEÇMİŞ.....	127

KISALTMALAR

b. : İbn

Bkz. : Bakınız

C : Cilt

DİB. : Diyanet İşleri Başkanlığı

Dr. : Doktor

H. : Hicri

Hz. : Hazreti

Hızr: Hazırlayan

Nşr: Neşreden

TDV DİA : Türkiye Diyanet Vakfı Diyanet İslam Ansiklopedisi

Thk. : Tahkik eden

tsz. : Tarihsiz

GİRİŞ

1.Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

1.1.Araştırmanın Konusu

Her dilde olduğu gibi Arapça'da da edatlar vardır. İstisna edatları da bunlardan birisidir. Bu çalışmanın konusu istisnâ edatlarının nassları anlamadaki etkilerinin ne olduğu, fıkıh usûlü âlimlerinin bu çerçevede hangi tartışmalar yaptıkları ve bunların pratiğe nasıl yansıdığıdır.

1.2.Araştırmanın Amacı

Literatürde istisnâ konusu daha çok âmın tahsîsi içerisinde incelenmektedir. Âmm ifade eden cümleleri tahsis eden edatlar içinde istisna edatları da bulunmaktadır. Bu sebeple istisna bahsi, genellikle müstakil bir başlık altında incelenmemiştir. Konuyla ilgili akademik çalışmalar yeterli düzeyde değildir. Şimdiye kadar yapılan çalışmalar sınırlı düzeyde kalmıştır. Biz ise çalışmamızda hem mütekellimin usulünü takip eden usûlcüler hem de fukahâ metodunu benimseyen usûlcülerin tartışmalarını aktarmaya çalışacağız. Aynı zamanda furû' fıkha yansımalarını göstererek konunun teorikte olduğu kadar pratikte de hukuki sonuçları bulunduğunu ortaya koymuş olacağız.

1.3.Araştırmanın Önemi

Fıkıhın ana kaynakları Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerdir. Arapça olan bu iki kaynağın metinlerini yorumlama üzerine İslam düşüncesinde ilk devirlerden itibaren eserler yazılmıştır. Nass dediğimiz bu metinlerin doğru anlaşılması için her şeyden önce Arap dili kurallarının iyi bilinmesi gerekir. Genelde bütün dillerde özelde Arap dilinde kelimeler arasında bağlar kuran ve cümlenin anlam yüküne etki eden harf ve edatlar mevcuttur. Özellikle kendisinden hüküm elde edilen kaynak metinlerin anlaşılmasında bu edatların önemli bir işlevi vardır. Arapça olan bu iki kaynağın metinlerini yorumlama problemi, İslam düşüncesinde ilk devirlerden itibaren sorun edinilmiştir. Arapça da hurûfu'l-meânî, Türkçe de edatlar olarak isimlendirilen kelime öbekleri İslam Hukukçularının hükümlere ulaşmasında önemli bir rol oynamaktadır. İstisna edatları da Arapçanın önemli edatlarından bir tanesidir. Bunların anlama etkisi fıkıh usûlünde tartışılmıştır.

2.Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

2.1. Araştırmanın Yöntemi

Tezimizde betimleme yöntemiyle ilk devir kaynaklardan itibaren istisnânın tanımı, kullanımı, yapılan tartışmalar ve konuyla ilgili yaklaşımlar etraflıca ortaya konulmaya çalışılmış ve böylelikle istisnâyla ilgili klasik dönem fıkıh usûlü öğretisi araştırılmıştır. Özellikle fıkıh usûlü kitaplarının istisna bölümleri incelemeye tâbi tutulmuştur. Konumuzla alakalı diğer usûl konuları da incelenmiştir.

2.2.Araştırmanın Kaynakları

Tezimizde fıkıh usûlünün en eski kaynaklardan itibaren istisna konularının nasıl ele alındığı, tartışıldığı ve hangi hukuksal sonuçları olduğu ele alınmaya çalışılmıştır. Bu amaçla öncelikle kaynak taraması yapılmıştır. Fıkıh usulü kaynaklarının istisna bölümleri, tahsis, beyan gibi bağlantılı olan konuların işlendiği bölümler ile nahiv kitaplarının istisna bölümleri incelenmiştir. Kaynaklarda konuların ele alınış biçimi belirtildikten sonra farklı görüşler karşılaştırılmıştır. İstisnâyla ilgili fıkıh kitaplarındaki başlıklar taranmış ve hukuki olaylara yansımaları örneklerle netleştirilmeye çalışılmıştır.

3.Konuyla İlgili Literatür Değerlendirmesi

Çalışma esnasında çok geniş bir fıkıh usûlü literatür taraması yapılmıştır. Ulaşabildiğimiz fıkıh usûlü kitaplarında bulunan istisna bölümleri incelenmiştir ve istisna çerçevesinde hangi tartışmalar yapıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca istisna ile bağlantılı olarak âmm, hâss, tahsis ve beyan gibi konularda yine usûl kitaplarından incelenmiştir. Kaynakçada yararlandığımız kitapların detayları verildiği için burada ayrıca bilgi verilmeyecektir.

Daha önce yüksek lisans tezi olarak sunulmuş bir çalışma sadece Serkan AĞA tarafından 2016 yılında hazırlanan “Mütekellimin Usûlcülere Göre İstisna”dır. Bu tezde mütekellimin usûlcülerin görüşleri irdelenirken kendi tezimizde ise hem mütekellimin usûlcüleri hem de fukahe metodunu kullanan âlimlerin görüşleri dikkate alınarak usûl tarihi içerisinde istisna ile ilgili tartışmalar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Arap dünyasında ise istisna ile ilgili çalışmalarda istisnânın bölümleri,

nahivle bağlantılı olan bölümleri çalışıldığı görülmüştür. Genel olarak fıkıh usulünde istisna ile ilgili bir çalışma bulunmasına rağmen çalışmaya ulaşılamamıştır. Arap dünyasında ulaşabildiğimiz çalışmalar şu şekildedir.

Arap dünyasında internet üzerinden yaptığımız araştırmada ulaşabildiğimiz çalışmalar ise şu şekildedir.

-Usûlcülere Göre Sıralı Cümlelerde Müstesnânın Hükümünün Geriye Dönmesi ve Fıkhî Uygulamalar-Macit b. Muhammed b. Salim el-Kindî-Master Tezi

-Usûl ve Tatbik Yönüyle Umum İçinde İstisna Kaidesi-Dr. Velid b. Fahd el-Ved'an, Ulum-i Şer'iyye Dergisi, Kasım Üniversitesi, Eylül, 2018, Cilt:11, Sayı:1, 409-486.

-Âmmın İstisna ile Tahsisi Konusunda Usûlcülerin Yöntemleri, Dr. Ammar Kamil Abdülvehhab el-Hatîb

-Fıkhî İstisnaların Köken Bilimi, Dr.Abdülvehhab b. Mübarek Âl-i Yusuf, www.alukah.net/sharia/0/64840/, 2010.

-Usul-i Fıkıh Âlimlerine Göre İstisna, et-Turasü'l-Arabi, Nşr: İttihadü'l-Kitabi'l-Arab, Suriye, 2013. (Metnine Ulaşılamadı)

-20.yy.da Fıkıh Usûlü Âlimlerince İstisnanın Mefhumları ve Delaleti (Detaylı bilgilerine ve metnine ulaşamadı)

-Avdullah Halil, Muhammed Mahmud, Eseru'd-Dirâseti't-Tahsisi'l-Muttasıl İnde'l-Usûliyyîn, Master Tezi, Câmiatu'l-İslamiyye, Külliyyetü'l-Âdâb, 2005.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSTİSNA İLE İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE USÛL KİTAPLARINDA KONUNUN ELE ALINIŞ ŞEKLİ

1.İstisna ile İlgili Kavramsal Çerçeve

1.1.İstisnanın Sözlük Anlamı

İstisna etimolojik bakımdan التَّئِيءُ kökünün istif'al babına sokulmasıyla türetilmiştir.¹ التَّئِيءُ kökünün anlamları şu şekildedir. İlk anlam, “Bir kısım şeyleri diğer bir kısımdan tabaka tabaka ayırmak”tır. Ana parçadan ayrılan her bir bölüm bir tabaka olarak düşünülür.² Diğer bir anlam ise “Eğmek, bükmek”, “bir şeyi başka bir şeyden uzaklaştırmak” ve “birisini görüşünden vazgeçirmek”tir.³ تَنَيْتُ الْحَبْلَ “İpi büktüm” denildiğinde “ipi birbirine bağladım” anlamına gelir. تَنَيْتُ التَّوْبَ cümlesi ise elbisenin fazla kısımlarını katladım demektir. تَنَيْتُ فَلَانًا عَنْ رَأْيِهِ cümlesi ise “Falancayı görüşünden vazgeçirdim” anlamına gelir. Bu anlamların, istisna kavramıyla şöyle bir bağlantısı vardır. Örneğin “bir topluluk geldi” dendiğinde bunu duyan kişi umum bir ifade olduğundan dolayı herkesin geldiği vehmine kapılır. “Zeyd hariç” denildiğinde ise konuşma uygun içeriğe kavuşmuş olur. Bu durumda Zeyd gelme işinden hariç

¹ Cüveynî, *el-Burhân fî Usûli'l-Fıkh*, Thk: Salah b. Muhammed b. Avida, 1.Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Tsz, 380.

² Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahmân Amr b. Temîm el-Ferâhidî(el-Fürhûdî), *Kitâbu'l-Ayn*, Thk. Abdülhamit Hendâvî, 1.Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003, 208; Cevherî, İsmail b. Hammad, *Es-Sihâh Tâcü'l-Luğa ve's-Sihâhu'l-Arabiyye*, 4. Baskı, Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1990, 2294.

³ Mâzirî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Ömer b. Muhammed et-Temîmî, *Îzâhu'l-Mahsûl min Burhâni'l-Usûl*, Thk: Dr.Ammar et-Tâlibî(Câmiatu'l-Cezayir), Cezayir: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1421, 293; Firuzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub b. Muhammed, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, Thk: Muhammed Naîm el-Arkusûsî(Mektebetü Tahkîku't-Turâs), 8.Baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2005, 1267; Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî eş-Şâfî, *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*, Hzr: Şeyh Abdulkadir Abdullah el-Ânî, 2.Baskı, Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve Şuûni'l-İslamiyye, 1992, 275; Nemle, Abdülkerim b. Ali b. Muhammed, *el-Mühezzeb fî İlmi Usûli'l-Fıkhü'l-Mukârin*, 1.Baskı, 5C, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999, IV/1667; <http://www.feqhweb.com/vb/t6375.html>.

tutulmuş olur. Eğmek, bükme anlamında da yine sözün istisna ile zihnen bir bağlantı sağlamış oluruz. Bir nevi cümleyi asıl maksadına doğru eğip bükmüş oluruz. Zira burada cümle içerisindeki fazlalık kısımlar cümleden çıkarılmış olur. Kimileri sırf bu sebeple muttasıl (tek başına mâna ifade etmeyen ve kendisine bitiştiği sözle alâkası bulunan) tahsise “istisna” demişlerdir. Çünkü muttasıl tahsis kelamı aslı maksada yönlendirmekte, cümleyi belli bir yöne doğru eğip bükmektedir.⁴

İstisnanın bir diğer anlamı ise “ikilemek”tir. İstisna teriminin bu kökte türetilmesi benzetme yoluyla gerçekleşmiştir. Benzetme yönü ise şu şekildedir. “Kişi kumaş katladı” cümlesinde kumaş katlanmak suretiyle kumaşın alanı düşürülmüş oluyor. İstisnada da istisna sebebiyle cümle kelimeden kastedilen şeyin içeriğinden bir kısmı çıkarılmış olmaktadır. Yani sözün kapsamı, istisna ile daraltılmaktadır.⁵

Bir diğer anlam ise “bir şeyi bir şeyden hariç tutmak, dışında bırakmak”tır. *النَّوْءُ* “Es-sinvetü”, *النَّيَّةُ* “es-seniyetü” kelimeleri de bu kökten türetilmiş isimlerdir.⁶

النَّيُّ kelimesinin diğer bablardaki anlamları ise şu şekildedir. *نَيَّ*, iki kat yapmak, ikili oluşturmak, tekrarlamak anlamındadır. *نَيَّ* babında ise övmek methetmektir. *نَيَّ* ise ikilenmek, iki kat olmak; *نَيَّ* bükülmek, katlanabilir olmak, meyletmek anlamlarına gelmektedir.⁷

1.2.İstisnanın Terim Anlamı

Fıkıh usûlü edebiyatında istisnanın pek çok tanımı yapılmıştır. Bunun sebebi ise usûlcülere göre istisnanın işlevi ve delaletindeki farklılıklardır. Bu farklılık sebebiyle bazı usûlcüler istisnanın sadece luğavî(dilsel) tanımı yaparlarken bazıları hem ıstilahî hem de luğavî, bir kısmı ise sadece ıstilahî tanım yapmışlardır. Örneğin Eş‘arî kelâmcısı ve Şâfiî fakihî İmâmu’l-Haremeyn el-Cüveynî(v.478/1085) Kitabı’t-Telhîs’te hem luğavî hem ıstilahî tanım yaparken, Kitabı’l-Burhân’da ise sadece

⁴ Şirâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali b. Yusuf, *el-Lüma’ fî Usûli’l-Fıkh*, Thk. Muhyiddîn ed-Dîb Mestu-Yusuf Ali Bedyuy, 1. Baskı, Beyrut: Dâru’l-Kelîmu’t-Tayyib-Dâru İbn Kesîr, 1995, 95; Mâzirî, 293; <http://www.feqhweb.com/vb/t6375.html>.

⁵ Şirâzî, *el-Lüma’*, 95; Karâfî, Şihâbüddîn Ahmed b. İdris, *Şerhu Tenkîhu’l-Fusûl fî İlmi’l-Usûl*, Thk: Hasan b. İbrahim Halûfe Tayas(Doktora), Mekke: Câmîatü Ümmi’l-Kurâ, 2000, 284-285; <http://www.feqhweb.com/vb/t6375.html>.

⁶ İbn Manzûr, Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânu’l-Arab*, Kahire: Dâru’l-Meârif, H.1119, 517.

⁷ Firûzâbâdî, 1268; Mutçalı, S., Arapça-Türkçe Sözlük, İstanbul: Dağarcık, 1995, 100.

ıstılahî bir tanım yapmıştır. Öğrencisi Şâfiî fakîhi Gazzalî(v.505/1111) ise fıkıh usulüne dair eseri olan el-Müstasfâ'da sadece ıstılahî tanımla yetinmiştir.⁸

Tanımlar efradını câmî, ağıyarını mani olarak, yani tanımın kapsamı altına giren tüm hususiyetleri belirten, tanımın kapsamı dışındakileri de kapsam dışına iten bir özellikte yapılmalıdır. Tezimizin konusu olan istisna ise öncelikle dil biliminin daha sonra ise fıkıh usûlünün bir konusu olmuştur. Bu sebepten tanım yapılırken dil bilgisi kuralı olarak ve usûli fıkıh içindeki konumu itibarıyla bir tanım yapılırsa doğru bir tanım yapılmış olur. Dil bilgisi kuralları içerisinde bir cümlede istisna olabilmesi için var olması gereken unsurlar dikkate alınmalıdır. Bunlar “müstesnâ minh” yani kendisinden istisna yapılan kısım, istisna edatı ve müstesnâ(istisna) yani istisna edilen bölümdür. Fıkıh usûlünde ise usûlcünün benimsemiş olduğu ekole göre istisna ya tahsis bölümünde ya da beyan bölümünde anlatılır. Buna göre fıkıh usûlü açısından doğru bir tanımın yapılabilmesi tahsisin diğer bölümlerinden veya beyanın kısımlarında farklılaşması gerekir. Böyle yapıldığı takdirde doğru bir tanım yapılmış olur. Burada dikkat edilmesi gereken nokta munfasıl(tek başına bir mâna ifade edebilen ve kendinden önce herhangi bir söze ihtiyaç duymayan⁹) ve muttasıl tahsis delillerinden veya beyanın diğer kısımlarında ayırıcı özelliğinin belirtilmesi gerekir. Tanımları verirken usûlcülerin benimsemiş oldukları ekollere göre sıra ile vereceğiz. Aynı zamanda istisnanın tarihi süreci içerisinde kazandığı anlamlar, müelliflerin vefat tarihleri dikkate alınarak verilecek ve yukarıda belirttiğimiz hususlar dâhilinde analiz edilmeye çalışılacaktır.

a.Mütekellimin Metodunu Esas Usûlcülerin Tanımları

Mütekellimin metodunu benimseyen usulcüler istisnayı âmm lafzı tahsis eden deliller içerisinde incelemişlerdir. Tanımlarını yaparlarken de buna uygun bir tanımlama içerisine girmişlerdir. Yapılan tarifleri değerlendirirken buna göre değerlendireceğiz.

Birinci Tanım:

الإِسْتِثْنَاءُ: أَنَّهُ قَوْلٌ ذُو صَيَغٍ مَخْصُوصَةٍ مَخْصُورَةٍ دَالَ عَلَى أَنَّ الْمَذْكُورَ فِيهِ لَمْ يَرِدْ بِالْقَوْلِ الْأَوَّلِ

“İstisna, sınırlı sayıda, özel ve kendine has lafızlarla, içerisinde cümlenin başında bulunmayan lafızlara delalet eden sözdür.”¹⁰

⁸ Avdullah Halil, Muhammed Mahmud, Eseru'd-Dirâseti't-Tahsisi'l-Muttasıl İnde'l-Usûliyyîn, Master Tezi, Câmiatu'l-İslamiyye, Külliyyetu'l-Âdâb, 2005, 26-27.

⁹ Ferhat Koca, Tahsis, TDV DİA, Cilt 39, İstanbul: TDV İslam Araştırmalar Merkezi, 2010, 432-434.

¹⁰ Bâkılânî, Kâdı Ebûbekir Muhammed b. Tayyib, *et-Takrîb ve'l-İrşad fî Usûli'l-Fıkıh*, Thk: Muhammed es-Seyyid Osman, 1.Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012, 438; Kâdı Ebû Ya'lâ

Görüldüğü üzere söz konusu tanım ünlü Eş'arî kalamcısı ve Mâlikî fakîhi Kadı Ebûbekir el-Bâkîllânî(v.403/1013), tanınmış Hanbelî hukukçusu Ebû Ya'la el-Ferrâ'(v. 458/1066), Gazzâlî gibi usulcüler tarafından benimsenmiştir. Hanbelî fakîhi ve usûlcüsü İbn Kudâme ve Moritanya asıllı tefsir âlimi Şinkîfî(v.1974), Son dönem usûl bilimcilerinden Abdülkerim en-Nemle'nin de tercih ettiği tanımlar da bu tanıma yakındır.¹¹ Dil bilgisi ve fıkıh usûlü olarak en iyi tanımlardan bir tanesidir. İstisnanın tüm unsurlarını içermekle birlikte tahsisin diğer bölümlerinden de ayrılmaktadır.

Tanımdaki قَوْلٌ “sözcük” ifadesi munfasıl tahsis delilleriyle karıştırılmaması için getirilmiştir. Çünkü tahsis; fiil, karine veya akli delillerle de yapılabilir iken istisna sadece sözle yapılır. ذُو صَيِّغٍ مَخْصُوصَةٍ مَخْصُورَةٍ “Sınırlı sayıda, özel ve kendine has lafızlarından” kaydı ile amaçlanan şey ise cümle ile yapılan istisnaları tanım dışı bırakmaktır. Nitekim şu örnekte böyle bir durum söz konusudur. رَأَيْتُ الْمُؤْمِنِينَ وَلَمْ أَرَ زَيْدًا “İnananları gördüm, Zeyd'i görmedim” cümlesinde Zeyd cümle halinde istisna edilmiştir. Burada yapılan şey gramer bakımından istisna sayılmaz. Zira istisna edatı kullanılmamıştır.¹²

el-Ferrâ', Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed b. Halef, *el-Udde fî Usûli'l-Fıkh*, Thk: Ahmed b. Ali b. Seyrû'l-Mübârekî, 2.Baskı, Câmiatü Melik Muhammed b. Suûd el-İslâmî, 1990, 659; Bâcî, Kadı Ebû'l-Velid Süleyman b. Halef, *İhkâmu'l-Fusûl fî Ahkâmi'l-Usûl*, Thk: Dr. İmran Ali Ahmed el-İzzî, 1.Baskı, 2C, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2009, I/571; Gazzâlî, İmâm-ı Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Müstasfâ min İlmi'l-Usûl*, Thk: Dr. Hamza b. Zehir Hafız, Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiye-Külliyetü's-Şerîa, Tsz, 377; İbn Akîl, Ebû'l-Vefâ Ali b. Akîl b. Muhammed el-Bağdâdî el-Hanbelî, *el-Vâdih fî Usûli'l-Fıkh*, Thk: Dr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 1.Baskı, 5C, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999, III/460; Mâzirî, 294; İbn Teymiyye, Mecdüddin Abdisselam b. Teymiyye/ Abdülhalim b. Teymiyye / Ahmed b. Teymiyye, *el-Müsevvede fî Usûli'l-Fıkh*, Thk: Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, Tsz, 154; İbnü's-Sââtî, Ebû'l-Abbâs Muzafferüddîn Ahmed b. Alî b. Tağlib el-Ba'lebekkî el-Bağdâdî, *Nihâyetu'l-Vüsûl ilâ İlmi'l-Usûl(Bedü'n-Nizâm)*, Thk: Said b. Garîr b. Mehdî es-Selmâ(Doktora Tezi) Mekke: Câmiatu Ümmi'l-Kura', 1985, 500; Tûfî, Süleyman b. Abdülgavî es-Sarsarî el-Hanbelî, *el-Bülbül fî Usûli'l-Fıkh(Muhtasarı Ravdatu'n-Nâzır)*, 2.Baskı, Riyad: Mektebetü'l-İmami's-Safîyyi, H.1410, 111; Safiyyüddin Abdülmümin, İbn Kemaleddin Abdülhak el-Bağdâdî el-Hanbelî, *Kavâidu'l-Usûl ve Meâkîdu'l-Fusûl(Muhtasarı Tahkîku'l-Emel fî İlmi'l-Usûl ve'l-Cedel)*, Thk: Dr.Ali Abbas el-Hikemî, 1.Baskı, Camiatü Ümmi'l-Kura, 1988, 62; Şinkîfî, Muhammedü'l-Emin b. Muhammedü'l-Muhtar, *Müzekkeratün fî Usûli'l-Fıkh*, 1.Baskı, Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2015, 229; Gâmidî, Muhammed b. Said b. Avad Ali Maniatil, *Ebubekir b. Furek ve Usule Ait Görüşleri(Master Tezi)*, Danışman: Dr. Said Masilihî, Mekke: Câmiatu Ümmi'l-Kura', H.1422, 391.

¹¹ İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffikuddin Abdullah b. Ahmed El-Cemâilî el-Makdisî el-Hanbelî, *Ravdatu'n-Nâzır ve Cünnetü'l-Menâzır fî Usûli'l-Fıkh alâ Mezhebi Ahmed b. Hanbel*, 2.Baskı, 2C, Müessesetü'r-Reyyân, 2002, II/132; İbn Müflih, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Müflih b. Muhammed el-Makdisî er-Râmînî, *Usûli'l-Fıkh*, Thk: Dr.Fahd b. Muhammed es-Sedhan, 1.Baskı, 4C, Riyad: Mektebetü'l-Abikan, 1999, III/891; Şinkîfî, 229; Nemle, IV/1667; Gâmidî, 391.

¹² Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 660; Gazzâlî, 377; İbnü's-Sââtî, 500-501; İcî, Ebû'l-Fazl Adüdüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdilgaffâr, *Şerhu'l-Adûd alâ Muhtasarı'l-Münteha'l-Usuliyi(İbni Hacib)*, Zabt ve Haşîye: Fadi Nasif-Tarik Yahya, 1.Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000, 212-213.

Ne var ki yukarıdaki tanımla ilgili usûlcülerin bazı olumsuz değerlendirmeleri olmuştur. Örneğin Eş‘arî kelâmcısı ve usûl-i fıkıh bilgini Seyfüddin el-Âmidî(v. 631/1233), bu tanımın iki yönden doğru olmadığı belirtmiştir. İlk yön صَيِّغٌ تَوْصِيْفٌ tabiri ile ilgilidir. İstisna yapılırken edatlardan sadece birisi kullanılabilir. Yani bir cümlede sadece bir tane istisna edatı kullanılır, birden fazlası kullanılamaz. Fakat tanımdaki bu ifade birden fazla edatı kullanılabileceği manasını çağrıştırmaktadır ki bu doğru değildir. İkinci yön ise bu tanım, istisna edatları dışındaki cümle halindeki istisnalarla ilgili bir açıklık söz konusu değildir. Zira istisna edatları dışında da istisna durumları söz konusu olabilir. Örneğin, “Şu memleketin halkını gördüm, Zeyd’i görmedim” gibi örneklerde istisna edatı kullanılsa da istisna anlamı vardır. Tanımda bununla ilgili bir açıklık söz konusu değildir.¹³

İlk dönem Mâlikî usûlcülerinden Endülüslü Ebü’l-Velîd el-Bâcî(v.474/1081) ise tanıma bazılarınca şöyle bir eleştiri yöneltilebileceğini söylemektedir. Bu tanım munfasıl tüm tahsis delillerini iptal etmemektedir. Bu haliyle tanım istisnanın daraltmamış olduğu şeylere delalet eder. Bâcî’ye göre bu eleştiriye şöyle cevap verilir. Tanımda, “sınırlı sayıda ve özel, kendine has lafızlarla, içerisinde cümlenin başında bulunmayan lafızlara delalet eden sözdür” denildiği için munfasıl tahsis delilleri zaten tanım dışı kalmış olmaktadır. Bu durumda adı geçen eleştiri haksız kalmaktadır. Bu tanım yukarıda geçtiği şekilde istisna şeklinde olmayan lafza bitişik bütün istisna sözlerini istisna kapsamına almış olmaktadır. Bu değerlendirmeye ise şöyle cevap verilmektedir. Tanımdaki “özel edatlar” ilavesi ile istisna anlamına gelen bütün cümleler değil, özellikle istisna edatları kullanılan cümlelerin kastedildiği açıkça ortaya çıkmaktadır.¹⁴

Daha önce belirttiğimiz ölçüler doğrultusunda tanımı irdelediğimizde tanımın edatlarla ilgili olan kısmı net olarak belirtilmemiştir. Tanımın “sınırlı sayıda ve özel, kendine has lafızlarla” kısmının daha açık bir ifade ile istisna edatları da belli edilerek yapılması daha uygun olurdu. Çünkü bu ifade her ne kadar cümle ile yapılan istisna kısmını devre dışı bıraksa da tahsisin diğer kısımlarından açıkça ayrılmamaktadır. Bu tanımın daha net olmasına engel olmaktadır. Ayrıca tanımdaki

¹³ Âmidî, Ebü’l-Hasen Seyfüddin Ali b. Ebî Ali b. Muhammed b. Sâlim es-Sa’lebî, *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm*, Thk: Abdurrezzak Affî, 1. Baskı, 4C, Riyad: Dâru’s-Samiî, 2003, II/350; el-Kindî, Mâcî b. Muhammed b. Sâlim, *Rucû’u Hükmî’l-Müstesnâ ale’l-Cümeli’l-Müteâtıfeti Kalebû İnde’l-Usûliyyîn ve Tatbikatuhu’l-Fıkhıyyetü*, Master Tezi, Câmiatü Âl-i’l-Beyt Külliyyeti’d-Dirasâti’l-Fıkhıyyeti ve’l-Kânuniyye, 2008, 33-34.

¹⁴ Bâcî, I/572.

“kavl” ifadesi her ne kadar munfasıl tahsis delillerinden ayrışması sağlamış ise de diğer muttasıl tahsis delillerinden ayrışmasını tam olarak sağlamış değildir. Bu açıdan tanım istisnayı net olarak belirtmemiştir.

İkinci Tanım:

الْإِسْتِثْنَاءُ تَخْصِيصُ بَعْضِ الشَّيْءِ مِنْ جُمْلَتِهِ أَوْ إِخْرَاجُ شَيْءٍ مِمَّا أُدْخِلَتْ فِيهِ شَيْءٌ آخَرَ

“İstisna, cümlenin kapsamına giren bazı şeylerin daraltılması veya kapsamına giren şeylerden kapsamına girmeyen bir kısım şeylerin kapsam dışına çıkartılmasıdır.”¹⁵

Bu tanım Endülüslü Zâhirî âlim İbn Hazm(v. 456/1064) tarafından tercih edilmiştir. Ona göre istisna, tahsisin bir bölümüdür ve tahsis ile gerçekte aynı şeylerdir. أُقْتُلُ الْقَوْمَ “Ağzı öldür, Zeyd’i bırak” cümlesinde ikinci cümle bir nevî haberden haber gibi kullanılarak ilk cümleyi tahsis etmektedir. Bu halde “cümlenin ilk kısmının fertlerinin daraltılması” anlamıyla istisna tahsis ile aynı anlama denk gelmektedir.¹⁶

İbn Hazm’ın bu tanımında istisnayı tahsisin bizâtihi kendisi olarak gördüğü için buna uygun bir tanım yapmaya çalışmıştır. Fakat istisnayı konumlandığı alan diğer usulcüler tarafından benimsenmediği için bize göre uygun bir tanım değildir. Dilsel olarak tanımda edatlar belirtilmemiş, fıkıh usûlü açısından diğer tahsis türlerinden ayrıştırılmamıştır.

Üçüncü Tanım:

Burada Cüveynî’nin kitaplarında geçen tanımlara yer vereceğiz. İlk tanım şudur.

الْإِسْتِثْنَاءُ إِخْرَاجُ بَعْضِ مَا يَجِبُ دُخُولُهُ فِي اللَّفْظِ بِلَفْظٍ مُنْصَلٍ

“İstisna, lafzın kapsamına girmesi gereken bir kısım şeylerin bitişik bir lafızla çıkarılmasıdır.” Bu tanım Cüveynî’nin Kitabu’t-Telhîs fî Usûli’l-Fıkh adlı eserinde ünlü fakih İbn Cerîr et-Taberî’ye(v.310/923) atfedilmiş bir tanımdır.¹⁷ Sicilyalı Malikîlerden Mâzirî(v.536-1141)’nin de kitabında yapmış olduğu tanım da Cüveynî’nin bu tanımına yakın bir tanımdır.¹⁸

¹⁵ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm*, Thk. Şeyh Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut: Dâru’l-Âfâki’l-Cedîde, Tsz, IV/10.

¹⁶ İbn Hazm, IV/10.

¹⁷ Cüveynî, *Kitâbu’t-Telhîs fî Usûli’l-Fıkh*, Thk: Abdullah Cevlim en-Nebâlî-Beşir Ahmed el-Umrî, Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Tsz, II/60.

¹⁸ Mâzirî, 294; İbnü’l-Lahhâm, Ebü’l-Hasen Alâüddîn Ali b. Muhammed b. Ali el-Ba’î ed-Dımaşkı, *Şerhu’l-Muhtasar fî Usûli’l-Fıkh*, Şerh: Said b. Nasır eş-Şesri, 1.Baskı, Riyad: Daru Kunûzi İşbiliya, 2007, 460.

Tanım dil bilgisi kurallarına uygundur. Fakat bu tanımda da edatlar net olarak belirtilmemiş ve diğer tahsis türlerinden farklılaştırılmamıştır.

Bir diğer tanım ise şu şekildedir.

الْإِسْتِثْنَاءُ كَلَامٌ دَالٌّ عَلَى أَنَّ الْمَذْكُورَ فِيهِ لَمْ يَرِدْ بِالْقَوْلِ الْمُسْتَثْنَى

“*İstisna, cümlelerin müstesna bölümünde olmaması gereken kısmı gösteren bölüme denir.*” Bu tanımda Cüveynî’nin tercih ettiği tanımdır.¹⁹ Cüveynî’nin bir önceki tanıma yapılan eleştiriler bu tanıma da yapılabilir.

Cüveynî’nin “*el-Varakât fi Usûli’l-Fıkh*”adlı eserinde geçen bir tanımda şu şekildedir.

الْإِسْتِثْنَاءُ إِخْرَاجُ مَا لَوْلَاهُ لَدَخَلَ فِي الْكَلَامِ

“*İstisna, cümleye girmemesi gereken kısmın çıkarılmasıdır.*”²⁰. Bazıları ise “إِلَّا”²¹ “illa ve kardeşleri” ifadesini ekler. Böylece tanımı biraz daha netleştirilmiş olur.²¹

Söz konusu eser bir Fıkıh usûlü metni olduğu için tanım kısa tutulmuştur. Cüveynî’nin bir önceki tanımı daha geniş bir tanımdır.

Dördüncü Tanım:

الْإِسْتِثْنَاءُ هُوَ نَفْطُ عَلَى صِيغَةٍ إِذَا اتَّصَلَ بِالْكَلَامِ أُخْرِجَ مِنْهُ بَعْضُ مَا كَانَ دَاخِلًا فِيهِ

Şâfiî fakihî kelâm ve tefsir âlimi Ebü’l-Muzaffer es-Sem‘ânî(v.489/1096)’ye göre ise “*istisna, girdiği cümlede içinde bulunanların bir kısmını cümle dışına çıkaran lafızdır.*”²²

Sem‘ânî’nin usûl-i fıkıh eseri olan Kavâtiu’l-Edille’de geçen bir diğer tanım ise mütekellim’in tanımıdır: “*Bir bütünden bir cüz’ünü(parçasını) çıkarmaktır.*”²³

Sem‘ânî’nin yapmış olduğu tanımda yine edatlar belirtilmemiş, cümle halindeki istisna tanım dışı bırakılmamıştır. İkinci tanımda istisnanın ayrıştırıcı özellikleri belirtilmediğinden dolayı çok genel bir tanımlama olmuştur.

Beşinci Tanım:

¹⁹ Cüveynî, *et-Telhis*, II/ 62.

²⁰ Cüveynî, *el-Varakât fi Usûli’l-Fıkh*, Şerhinden hazırlayan: Abdullah b. Salih el-Fevzân, 7.Baskı, Riyad: Dâru’l-Müslim, 2003. 6; İbnü’l-Mibred, Ebü’l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Hasan b. Ahmed el-Makdisî, *Şerhu Gayeti’s-Sevl ilâ İlmi’l-Usûl*, Thk: Ahmed b. Târikî el-İzzî, 1.Baskı, Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslamiyye, 2000, 331; Fevzan, Abdullah b. Salih, *Şerhu’l-Varakât fi Usûli’l-Fıkh*, Takdim: Ahmed b. Abdullah b. Hamid, 3.Baskı, Riyad: Dâru’l-Müslim, 1996, 123.

²¹ Tûfî, 111; Ebü Mansur, Cemaleddin el-Hasan b. Yusuf, *Mebâdiu’l-Vusûl ilâ İlmi’l-Usûl*, Thk: Abdülhüseyn Muhammed b. Ali el-Bakkâl, 2.Baskı, Beyrut: Dâru’l-Edvâ, 1986, 132; Dr. İyad Nâmi es-Selmâ, *Tehzib Şerhu Metn-i Varakât*, Riyad: Külliyyeti’ş-Şeria, 48; Fevzan, 123.

²² Sem‘ânî, Ebü’l-Muzaffer Mansur b. Muhammed b. Abdilcabbar, *Kavatiu’l-Edille fi’l-Usûl*, Thk: Dr. Nâci es-Süveyd, 1.Baskı, Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 2011, I/164.

²³ Sem‘ânî, I/164.

Kelâm, felsefe, tefsir ve usûl-i fıkıh alanlarına dair çalışmalarıyla tanınan Şâfiî ve Eş‘arî bilgini Fahreddin er-Râzî(v.606/1210)’den rivayet edilen tanımlar ise şu şekildedir.

الإِسْتِثْنَاءُ إِخْرَاجُ بَعْضِ الْجُمْلَةِ مِنَ الْجُمْلَةِ بِلَفْظٍ إِلَّا أَوْ مَا أُقِيمَ مَقَامَهُ

“İstisna, bir cümleden “İlla” veya onun yerine kullanılabilecek bir başka şey ile cümlelerin bir kısmını kapsam dışına çıkarmaktır.”²⁴ Râzî’nin tercih ettiği bu tanımda Cüveynî ve Mâzirî’nin tanımına yakın bir dil kullanılmıştır. Zikri geçen ifade istisna hakkında getirilen en teknik tanımlardan birisidir.

Ancak yine bir Şâfiî olan Âmidî, bu tanımla ilgili şöyle eleştirilerde bulunmaktadır. Tanımda geçen “أَوْ مَا أُقِيمَ مَقَامَهُ” “istisna edatının yerine geçebilecek bir şey” ifadesiyle ilgili olarak “رَأَيْتُ أَهْلَ الْبَلَدِ وَلَمْ أَرِ زَيْدًا” “şehir halkını gördüm, Zeyd’i görmedim” tabirinde olduğu gibi ikinci cümle birinci cümleyi istisna etmekte fakat istisna edatı bulunmamaktadır. Şu halde yapılan tanım bu durumu devre dışı bırakmadığından maksadı tam olarak ifade etmemektedir.²⁵

Fahreddin er-Râzî’den rivayet edilen diğer bir tanıma göre ise:

الإِسْتِثْنَاءُ عِبَارَةٌ مَا لَا يُدْخَلُ فِي الْكَلَامِ إِلَّا لِإِخْرَاجِ بَعْضِهِ وَلَا يَسْتَوِلُ بِنَفْسِهِ

“İstisna, cümleden bağımsız olmayacak şekilde cümle kapsamına girmeyen şeylerin bir kısmının cümle dışında çıkarılmasından ibarettir.”²⁶ Râzî’nin bu tanımı diğer tanıma göre dilsel olmaktan ziyade daha çok terimsel bir mahiyettedir.

Âmidî’nin fıkıh usulüne dair eseri olan el-İhkâm’ında yukarıda geçen bu tanımla ilgili şu tenkitlerde bulunmuştur. İstisna, kelimada geçen bir kısım hususların çıkarılması değildir. İstisna, edattan önceki kelamın delalet ettiği şeylerin bir kısmının çıkarılmasıdır. Bu iki husus arasında fark vardır. Bir diğer husus ise “illa” istisna edatı dışındaki istisna edatları kelama sıfat olarak girerler. Bu durumda tanımdaki gerekli hususları yerine getirmemiş olur.²⁷

Altıncı Tanım:

²⁴ Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *el-Mahsûl fî İlmi’l-Usûli’l-Fıkh*, Thk: Dr. Cabbar Feyyaz el-Alvânî, 3.Baskı, Müessesetü’r-Risâle, 1997, III/27; Âmidî, II/350; Zencânî, Ebû’l-Menâkıb Şihabüddîn Mahmud b. Ahmed b. Mahmud b. Bahtiyar, *Tahrîcu’l-Furû’ ale’l-Usûl*, Thk: Dr. Muhammed Edîb Sâlih, 2.Baskı, Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1398, 152; Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San‘ânî el-Yemenî, *İrşadu’l-Fuhûl Tahkiku’l-Hak min İlmi’l-Usûl*, Thk: Ebu Hafs Sami b. el-Âzî el-Eşerî, 1.Baskı, 2C, Riyad: Dâru’l-Fazîle, 2000, II/642; Gâmidî, 391.

²⁵ Âmidî, II/350-351.

²⁶ Râzî, III/27; Âmidî, II/351; Gâmidî, 391.

²⁷ Âmidî, II/351.

الْإِسْتِثْنَاءُ عِبَارَةٌ عَنِ الْفِظِ الْمُتَّصِلِ بِجُمْلَةٍ لَا يَسْتَقِلُّ بِنَفْسِهِ دَالٌّ بِحَرْفِ (إِلَّا) أَوْ أَحْوَاتِهَا عَلَى أَنْ مَدْلُولُهُ غَيْرُ مُرَادٍ مِمَّا
اتَّصَلَ بِهِ، لَيْسَ بِشَرْطٍ وَلَا صِفَةٍ وَلَا غَايَةٍ

“İstisna, illa ve diğer istisna edatlarıyla yapılan, şart, sıfat ve gaye olmayan, bitiştiği kelimeyle anlam ilişkisi bulunmayan, kendisi bizâtihi bağımsız olmayan, bir cümleye bitişik bir lafızdan ibarettir”²⁸

Âmidî'nin tercih ettiği bir tanımdır ki içeriğinin tahlilini şöyle yapmıştır. لَفْظُ kelimesiyle, tahsisi gerektiren hissi ve akli delaletler tanım dışı bırakılmıştır. Çünkü bunlar istisna gibi lafız kapsamı dışındadır. بَلْغَمٌ بَلْغَمٌ bölümüyle kastedilen munfasıl tahsis delillerinin tanım dışına çıkarılmasıdır. لَا يَسْتَقِلُّ بِنَفْسِهِ kısmından maksat ise cümle olarak gelen istisnaları tanım dışı bırakmaktır. دَالٌّ kelimesi ise istisna edatları dışındaki edatları tanım dışı bırakmayı ifade eder. Tanımın son kısımdaki ibarelerden kasıt ise sıfat ve tekit gibi isimlerden, istisna edatları dışındaki diğer edatları devre dışı bırakmak ve tahsisle ilgili şart cümlesi, sıfat ve gaye gibi kelimeleri tanım dışına itmektir.²⁹

Bahsi geçen bu tanım usul tarihi içerisinde kendi zamanına kadar yapılan tanımlar içerisindeki en geniş tanımdır ve teknik olarak en iyi tanımlardan bir tanesidir. Etimolojik açıdan tanım istisnanın tüm unsurları barındırmakla birlikte fıkıh usulü açısından da diğer tahsis türlerinden farklılaştırıcı özelliklere de yer vermektedir.

Yedinci Tanım:

الْإِسْتِثْنَاءُ: هُوَ عِبَارَةٌ عَنِ إِخْرَاجِ بَعْضِ مَا دَلَّ اللَّفْظُ عَلَيْهِ ذَاتًا كَانَ أَوْ عَدَدًا أَوْ مَا لَمْ يَدُلُّ عَلَيْهِ وَهُوَ إِمَّا مَحَلُّ الْمَدْلُولِ
أَوْ أَمْرٌ عَامٌّ يَلْفِظُ إِلَّا أَوْ مَا يَقُومُ مَقَامَهُ

Mâlikî fakihî ve usûl-i fıkıhçı Şehâbeddin Karâfî(v.684/1285)'nin tercih ettiği tanıma göre, *istisna, lafzın ya bizzat kendisinin ya sayısının ya da lafza delalet etmeyen bir şeyin bir kısmının lafızdan çıkarılmasından ibarettir. Bu da ya İlla veya bunun yerine geçen bir edat ile yapılan bir genel iş ile olur ya da medlul'un mahallinde olur.*³⁰

Tanımın içeriğinin daha güzel anlaşılması için müellif bazı örnekler vermiştir. Lafzın bizzat kendisinde olmasına “Zeyd'in ancak elini gördüm” örneği verilebilir. Lafzın sayısında yapılan istisna örneği ise “Benim ona 2 dirhem hariç 10 dirhem borcum var” ya da “Zimmiler hariç müşrikleri öldürün” örneğidir. Medlûl'un mahallinde yapılan istisna için ise “Kâfir köleler hariç diğerlerini azad edin” ya da “Ancak zeval

²⁸ Âmidî, II/351.

²⁹ Âmidî, II/351-352.

³⁰ Karâfî, 269.

vaktinde dua et” örnekleri verilebilir.³¹ İstisnanın en geniş tanımlarından bir tanesi de bu tanımdır. Diğer tanımlardan farklı olarak istisna içeriği ile ilgili de detaya yer vermektedir.

b.Fukaha Metodunu Esas Alan Usûlcülerin Tanımları

Birinci Tanım:

الْإِسْتِثْنَاءُ مَا هُوَ ضِدُّ مُوجِبِ أَصْلِ الْكَلَامِ عَلَى وَجْهِ الْمَعَارَضَةِ لَهُ فِي الْمُسْتَنْتَى

Şemsü'l-Eimme es-Serahsî(v.483/1090)'nin tercih ettiği tanıma göre istisna, “müstesnâda aksini ortaya çıkaracak şekilde söziin asıl gereğinin tersini gerektirmektir.”³² İstisna, müstesnâ miktarınca hükmün konuşulmasını engellemektir. Konuşma ancak istisnadan sonraki kısım için geçerli olur. Çünkü istisna bir çıkarma işlemidir. Beyan yoluyla hükmün nassının sübut bulduktan sonra bir kısmının çıkartılmasıdır. “5 hariç 10” örneğinde 10 istisna edildikten sonra kalan 5 için bir hüküm oluşmuş olur.³³

Diğer Hanefiler gibi Serahsî de istisnayı beyan bölümünde inceler. Bu tanımda istisna edatı belirtilmemiş, cümle halindeki istisnalar tanım dışı bırakılmamıştır.

İkinci Tanım:

Son dönem İslam ulemâsından Ömer Nasuhî Bilmen(v.1971) İslâm hukukuna dair sözlük mahiyetinde eseri olan Istilahât-ı Fıkhiyye Kâmus’unda istisnayı şu şekilde açıklamaktadır. “Bir kısım şeylerin hükmüne giren bazı şeyleri “İlla” gibi bir edatla hariç bırakmaktır.” Bu hariç bırakılan şeylere “müstesna”, öbür kısım şeylere “müstesna minh” denir. “كُلُّ إِنْسَانٍ مُكَلَّفٌ إِلَّا الْمَجَانِينَ وَالصَّغَائِرَ” “Her insan mükelleftir ancak deliler ve çocuklar müstesna” cümlesinde “كُلُّ إِنْسَانٍ” sözü müstesna minh, الْمَجَانِينَ وَالصَّغَائِرَ kelimeleri ise müstesnadır. İstisna, “Beyan-ı Tağyir” kabilindedir.³⁴

c: Nahivcilerin Tanımı:

İstisna, nahivcilere göre “İlla vb. edatlar vasıtasıyla çoğunluğun(bütünün/genelin/cinsin) hükmünden azı(parçayı/özeli/ferdi) hariç tutmak olarak tanımlanmıştır.” Edattan önceki bütün ve genel konumdaki öğeye Müstesna

³¹ Karâfî, 269-270.

³² Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebi’s-Sehl, *Usûlü’s-Serahsî*, Thk: Ebü'l-Vefâ el-Afgânî, 1.Baskı, 2C, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993, II/36.

³³ Ahsikesî, Ebû Abdillâh Hüsâmüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ömer, *el-Mühezzeb fî Usûli'l-Mezheb ale'l-Müntehab*, Te'lif: Dr. Veliyyüddin Muhammed Salih el-Ferfur, 2C, Mektebetü Dâru'l-Ferfur, Tsz, I/568-569; Habbâzî, Ebû Muhammed Celâleddîn Ömer b. Muhammed b. Ömer el-Hucendî, *el-Muğnî, fî Usûli'l-Fıkh*, Thk: Muhammed Mazhar Bekâ, 1.Baskı, Mekke: Camiatü Ümmi'l-Kura, H.1403, 241.

³⁴ Bilmen, Ö. N., *Hukukî İslamiyye ve Istilahatı Fıkhiyye Kamusu*, 1.Baskı, 7C, İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, Tsz, I/25.

minh(kendisi hakkında verilen hükümden başkasının hariç tutulduğu unsur), edattan sonra gelen cüz veya özel konumdaki öğeye de Müstesna (genelin/bütünün hükmünden hariç tutulan unsur) adı verilir.³⁵

1.3.İstisna Edatları, Öğeleri ve Dil Bakımından Analizi

1.3.1.İstisnanın Edatları

İstisna edatı **إِلَّا** ve onun yerine geçen diğer edatlardır.³⁶ İlla dışındaki istisna edatları şöyledir: **بَلَّهٗ ، مَا عَدَا ، لَيْسَ ، لَا يَكُونُ ، حَاشَا ، خَلَا ، لَا سَيِّمًا ، مَا خَلَا ، عَدَا ، بَلَّهٗ** . Tüm bu edatlar içinde en çok kullanılan şüphesiz **إِلَّا** 'dır.³⁷

Zikri geçen edatlar nahiv ilmi bakımından beş kısımdır:

1.Harf: **إِلَّا** ittifakla harftir.

2.İsim: **بِيدِ سَوَى غَيْرُ** ise isimdirler.

3-Fiiller: **لَا يَكُونُ** ittifakla fiildir. **مَا خَلَا ، مَا عَدَا ، لَيْسَ** edatlarında ihtilaf olmakla beraber fiil olduğu daha doğrudur.

4-Harf veya fiil olduklarında ihtilaf edilenler: **خَلَا ، عَدَا ، حَاشَا** kullanım durumuna göre harf veya fiil olma durumu tereddütlüdür. Eğer kendinden sonraki kelime nasb ise fiil; cerr ise harftir.

5. İsim ve harften birleşik olanlar: **لَا سَيِّمًا** ise harf ve isimden oluşan bir terkiptir.³⁸

1.3.2.İstisnanın Öğeleri

Bir istisna cümlesinde üç temel öge bulunmaktadır.

1- *Müstesnâ minh*: İspat ve icab içeren söze bitişik olan, istisna edatı ile sözden kendisinden çıkarılan kısımdır. Müstesna minh'in şartı malûm yani bilinir olmasıdır. Bundan dolayı meçhul olan şeyden yani bilinmeyen şeyden istisna yapılamaz. **قَامَ**

³⁵ Rummânî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsâ b. Alî el-Bağdâdî, *Risâletü Menâzili'l-Hurûf*, Thk: İbrahim Sâmirâî, Amman: Dâru'l-Fikir, Tsz, 70; İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman el-Mevsilî, *el-Lüma' fi'l-Arabiyye*, Thk: Fâiz Fârisî, Kuveyt: Dâru'l-Kütübi's-Sahafiyye, Tsz, 66; İsmail Durmuş, İstisna, TDV DİA, İstanbul: TDV İslam Araştırmalar Merkezi, 2001, XXIII/388.

³⁶ Cüveynî, *et-Telhis*, II/62; Sem'ânî, I/166; Gazzâlî, 377; Mâzirî, 294; Âmidî, II/352; Şinkitî, 229.

³⁷ Sîbeveyhi, Ömer b. Osman b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitab*, Thk: Abdüsselam Muhammed Harun, 3.Baskı, 4C, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1988, II/309-331; Mâzirî, 294; İbn Kudâme, II/132; Âmidî, II/352; Karâfî, 272; Şinkitî, 229; İbn Selâme, Mustafa b. Muhammed, *et-Te'sîs fi Usûli'l-Fıkh ala'd-Dâv'i'l-Kitab ve's-Sünne*, Mektebetül-Haremeyn, Tsz, 351; Gâmidî, 391.

³⁸ Sîbeveyhi, II/309-331; Mibred, Ebü'l-Abbas Muhammed b. Yezid b. Abdülekber es-Semâlî el-Ezdî, *el-Muktadab*, Thk: Muhammed Abdülhalık Azime, 4C, Beyrut: Âlimü'l-Kütüb, Tsz, IV/391; İbn Cinnî, 68-69; İbnü'l-Cevzî, Cemaleddin Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Nüzhetü'l-A'yünü'n-Nevâzir fi İlmi'l-Vucûh ve'n-Nezâir*, Thk: Muhammed Abdülkerim Kazım er-Râdî, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1984, 123-124; Abdülkadir Şeybe el-Hamdi, *İmtâu'l-Ukûl*, Riyad: Külliyyeti's-Şeria ve'l-Lügati'l-Arabiyye, Tsz, 142; Rifâî, Abdülhamid b. Halivî, *eş-Şerhu'l-Vesît alâ Metni'l-Varakât*, 1.Baskı, Riyad: Dâru's-Sâmiî, 2006, 85-86; Nemle, IV/1668-1669; İbn Selâme, 351; Avdullah Halil, 40-41; <http://www.feqhweb.com/vb/t6375.html>.

(Bilinmeyen) “قَامَ رَجَالٌ إِلَّا رَجُلًا” Zeyd hariç (bilinmeyen) kişiler kalktı veya “رَجَالٌ إِلَّا زَيْدًا” kişi hariç (bilinmeyen) kişiler kalktı” denilemez.

2-*Müstesnâ*: Olumsuzlama içeren kelama bitişik, müstesnâ minh'ten çıkan kısımdır.

3-*İstisna edatları*: Bu kısım yukarıda geçmişti.³⁹

1.3.3. İstisnanın Dil Bakımından Analizi

İstisna cümlelerinin Arapça dil bakımından analizi kısaca şöyledir.

غَيْرِ edatlarından sonra gelen kelimeler cerr ile irab olunur. لَا سِيَّمَا, سَوَى, سَوَاء, بَلْ, غَيْرُ edatlarından sonra gelen kelimeler ise mecrur irabı almıştır. مَا خَلَا edatlarından sonra gelen kelimeler ise nasb ile irab olunur. عَزَلْتُ كُلَّ شَيْءٍ مَا عَدَا صَوْتِ الْخَلْفِيَّةِ ِ “Arkadan gelen gürültü dışında her şeyi temizledik” örneğinde edattan sonra gelen kelime nasb olarak irab almıştır. حَاشَا ve خَلَا edatlarında sonra gelen kelimeler ise nasb veya cerr ile irab olabilir. حَاشَا edatıyla ilgili de iki görüş mevcuttur. Arap dili gramerine dair zamanımıza ulaşan ilk hacimli eserin yazarı ve Basra nahiv mektebinin en önemli temsilcisi Sîbeveyhi(v.180/796)'e göre harf olduğu için harfi cerr kabul edilir ve cerr ile irab olunur. Diğerlerine göre ise fiildir ve nasb ile irab olur.

إِلَّا istisna edatının irabıyla ilgili durum şu şekilde izah edilir.

Olumlu(müspet) haber veya emir cümlelerinden sonra gelen kelime ise nasb üzere murabtır. جَاءَ الْقَوْمُ إِلَّا زَيْدًا “Zeyd hariç toplum geldi.” Nasb olarak gelmesindeki sebep “Zeydi istisna ettim” cümlesidir. Takdirî bir fiilin mefulü olarak gelmiştir. Bazı nahivcilere göre ise لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا “Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu.”⁴⁰ âyetinde olduğu gibi yeni bir cümle başlangıcı veyahut da bir haberin mübtedası olarak takdir edilerek ref amel eder. Doğru görüş birincisidir.

Olumsuz cümleden sonra gelen müstesnanın irabı ise iki türlü irab alır. İlk durum istisnanın nasb olmasıdır. مَا ذَهَبَ الطُّلَابُ إِلَّا سَعِيدًا “Sait dışında öğrenci gitmedi.” İkinci durum ise müstesnâ minh'in irâbına uymasındır. مَا ذَهَبَ الطُّلَابُ إِلَّا سَعِيدًا “Sait dışında öğrenci gitmedi.” Müstesnâ minh'in zikredilmediği olumsuz cümle de müstesnânın irâbı verilirken sanki istisnâ edatı yokmuş gibi hareket edilir. Müstesnâ, cümlenin hangi ögesiye ona göre irâbını alır. Bu tür cümleler dâima olumsuzdurlar. Bu tür

³⁹ Cüveynî, *el-Burhân*, 380; İbn Müflih, III/899; İbn Selâme, 351; Kindî, 24.

⁴⁰ Enbiya 21/22.

istisnâya müferrağ istisnâ denir. Merfû oluşuna örnek şu şekildedir: مَا جَاءَ إِلَّا فَاتِحٌ
Sadece Fatih geldi.⁴¹

عَيْرٌ kelimesinin irabı da iki şekilde yapılmaktadır. İlki, illâ istisna edatının yerine geçer. Bu durumda “gayr” kelimesi mansûb olur. جَاءَ الْقَوْمُ إِلَّا زَيْدًا “Zeyd dışında kavim geldi.” İkinci ise kavim kelimesine sıfat olmaktır. Bu durumda gayr kelimesi merfû olur. Bu durumda جَاءَ الْقَوْمُ عَيْرٌ زَيْدٍ cümlesinde gayr kelimesi kavim kelimesinin sıfatı olarak merfû olacaktır.⁴²

1.4.İstisnanın Şartları

Bir cümlenin istisna cümlesi olabilmesi için temelde bazı özellikleri taşıması gerekir. Bunları maddeler halinde şöyle açıklayabilir.

1-Mukârin olması yani müstesnânın müstesnâ minh’e bitişik olması gerekir. Diğer bir ifadeyle iki öge arasında zaman olarak bir açıklık olmamalıdır.⁴³ İstisnaya getirilen bu şart ittifakla kabul edilmiştir.⁴⁴

Ancak bazı durumlarda söz konusu ögeler zaman olarak ayrık olsa da hükmen bitişik olduğu kabul edilir. Bu da konuşan kişinin öksürme, nefes alma gibi tabii bir ihtiyaçtan dolayı konuşmasını anlık kestiği durum için söz konusudur.⁴⁵ İstisna ile müstesna minh arasına yemin, şart veya mübtedanın haberi gibi bir fasıla(farklı cümle) girmesi halinde ise istisna gerçekleşmiş olmaz.⁴⁶

2-Müstesnânın, müstesnâ minh ile aynı cinsten olması.⁴⁷ Bu konudaki detaylar ileride ayrıntılı anlatılacağından dolayı burada fazla ayrıntıya girmeyeceğiz.

⁴¹ Sîbeveyhi, II/309-331; Mibred, IV/389-420; İbn Hazm, IV/10; Cüveynî, *el-Burhân*, 380; Mâzîrî, 295; Meâfirî, Kâdi Muhammed b. Abdullah Ebûbekir el-Arabî el-Mâlikî, *el-Mahsûl fî Usûli'l-Fıkh*, Thk: Hüseyin Ali El-Yedri-Said Fûde, Dâru'l-Beyârik, 1999, 81.

⁴² Mibred, IV/422; Cüveynî, *el-Burhân*, 381.

⁴³ Bâkılânî, 438; Ebû'l-Hüseyin el-Basrî, Muhammed b. Ali b. et-Tayyib el-Mu'tezilî, *Kitâbu'l-Mu'temed fî Usûli'l-Fıkh*, Thk: Muhammed Hamidullah, el-Ma'hedü'l-İlmiyyü'l-Fransiyyü Liddirâsatü'l-Arabiyyi, 2C, Dımaşk, 1964, I/260; Bâcî, I/438; Cüveynî, *el-Varakat*, 6; Gazzâlî, 379; İbn Akîl, III/461; Meâfirî, 81; İbn Kudâme, II/132; Sübkî, Ali b. Abdilkâfi-Tacuddin Abdulvehhab b. Ali, *el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhâc(Şerhu ala Minhâci'l-Vusûl İlä İlmi'l-Usûl-Kadı Beyzâvî)*, Thk: Dr.Ahmed Cemal Ez-Zemzemî-Dr. Nureddin Abdülcabbar Sağîrî, 1.Baskı, 4C, Dubai: Dâru'l-Buhûs liddirâsâti'l-İslamiyye, 2004, II/1115; Şinkitî, 229; Kindî, 38.

⁴⁴ Bâkılânî, 438; Bâcî, I/438; Beyzâvî, Kadî Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Minhâcu'l-Vusûl fî Ma'rifeti İlmi'l-Usûl*, Mısır: El-Mektebetü'l-Matbaatü'l-Mahmudiyye, Tsz, 34.

⁴⁵ Ebû'l-Hüseyin el-Basrî, 261; Semerkandî, Alâuddîn Muhammed b. Abdülhamit, *el-Mizân fî Usûli'l-Fıkh*, Thk. Dr. Yahya Murad, 1.Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004, 142; İbn Kudâme, II/132; İbnü's-Sââtî, 504; Sübkî, *el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhâc*, II/1115; Teftezânî, Sa'duddin Mesud b. Fahrreddin Ömer b. Burhaneddin Abdullah el-Herevî, *et-Telvîh ilâ Keşfi Hakâiki't-Tenkîh*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Tsz, 18; Şevkânî, II/646. Şeyh Esad Abdici, *Süllemü'l-Vusul ila İlmi'l-Usûl*, 1.Baskı, Dımaşk: Mektebetü Dâri İnfilah, Tsz, 79.

⁴⁶ İbn Akîl, III/461; İbn Kudâme, II/132; İbn Teymiyye, 152; Kindî, 38 .

⁴⁷ Gazzâlî, 381; Meâfirî, 83; İbn Kudâme, II/132; Şinkitî, 229; Kindî, 40; Avdullah Halil, 46.

3-Müstesnânın, müstesnâ minh'in tamamını kapsamaması: Eğer müstesna, müstesna minh'i kapsamaması durumunda istisna olmaz.⁴⁸ Bu konudaki detaylar da ilerde anlatılacaktır.

1.5.İstisnânın Türleri

1.5.1.Şeklî Açıdan:

Şekil yönüyle istisna üç farklı sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Bunlardan ilki müstesnâ ile müstesnâ minh'in aynı cinsten olup olmaması durumuna göre muttasıl veya munkatı' istisna; ikincisi müstesnanın cümlede olup olmamasına göre tam veya müferrağ istisna; üçüncüsü ise cümlenin olumlu veya olumsuz olması durumuna müceb veya menfî istisna olarak sınıflandırılmıştır.⁴⁹

1.5.1.1.Muttasıl-Munkatı' İstisna

Müstesnâ ile müstesnâ minh'in aynı cinsten olup olmaması durumuna göre istisna ikiye ayrılır. Muttasıl İstisna ve Munkatı' İstisna.

“*Muttasıl istisna, kendisinden haber verilen bir varlığın kendi cinsinden istisna yapılmasıdır.*”⁵⁰ Yani müstesnâ ile müstesnâ minh aynı türden varlıklardır.

Munkatı' istisna ise “*kendisinden haber verilen şeyin cinsinin dışında bir şey ile istisna yapılmasına denir.*”⁵¹ Bu tür istisna, müstesnâ ile müstesnâ minh'in cinslerinin farklı olduğu istisnadır.⁵²

Bir görüşe göre de munkatı' istisna başka bir cümlenin başlangıç cümlesidir. *آتَانِي الْمُسْلِمُونَ إِلَّا الْيَهُودَ فَإِنَّهُمْ لَمْ يَأْتُونِي* “*Müslümanlar geldi ancak Yahudiler hariç.*” “*onlar*

⁴⁸ Gazzâlî, 385; Sübkî, *el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhac*, II/1120; Şevkânî, II/653; Şinkîfî, 229; Sıddık Hasan Han, Ebü't-Tayyib Muhammed Bahâdır Hân b. Hasen b. Alî el-Kannevcî, *Husûlü'l-Me'mûl min İlmî'l-Usûl*, İstanbul-Matbaatü Cevâibi'l-Kainetü, H.1296, 116; Şeyh Muhammed b. el-Müfettiş, *Usûlü'l-Fıkh*, 6.Baskı, Mısır: El-Mektebetü't-Ticaretü'l-Kübrâ, 1979, 179; Şeyh Esad Abdici, 80; Avdullah Halil, 46.

⁴⁹ Zerkeşî, 275; Avdullah Halil, 35-36; Gâmidî, 391.

⁵⁰ İbn Hazm, IV/10; İbn Rüşd el-Hafîd, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtûbî, *ez-Zarûriyyü fî Usûli'l-Fıkh (Muhtasar-ı Müstasfâ)*, Thk: Cemaleddin Alevî (Camiatü Seyyid Muhammed b. Abdullah, Merkezi Dirâseti'r-Rüşdî, Fas), 1.Baskı, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyyi, 1994, 113; Zerkeşî, 277; Şevkânî, II/640; Bilmen, I/25.

⁵¹ İbn Hazm, IV/10; İbn Rüşd el-Hafîd, 113; Ensârî, Şeyhu'l-İslam Ebû Yahya Zeynuddin Zekerriyya b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Hazrecî, *Kitabu Gâyeti'l-Vusûl Şerhu Lübbi'l-Usûl*, Hâşiye: Şeyh Muhammed Cevherî, Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Garbiyyeti'l-Kübrâ, H.1302, 80; Zerkeşî, 277; Şevkânî, II/640; Sıddık Hasan Han, 116; Bilmen, I/25.

⁵² Mâzirî, 294; Şevkânî, II/640

gelmediler” cümlesindeki istisnadan sonraki kısım yeni bir cümlenin başlangıç kısmıdır.⁵³

Şehâbeddin Karâfi, munkatı’ istisna konusunda cumhur ulemadan farklı düşünmektedir. Ona göre munkatı’ istisna, cinsi dışındaki istisna değil cümlenin ikinci parçasında ters yönde meydana gelen anlamsal dağılımdır. Karâfi’ye göre munkatı’ istisna, muttasıl istisnadaki cümlenin iki kısmında bir bozulma meydana gelirse bu tür istisnaya munkatı’ istisna denir. Bu durumda munkatı’ istisnanın tanımı “cümlenin ilk kısmındaki cinsin dışında veya ona zıt bir hükmün verilmesi şeklinde olur. Munkatı’ istisna da iki kısımdır. Bazen farklı cinslerde olur. رَأَيْتُ إِخْوَتَكَ إِلَّا تَوْبًا ” *Elbise hariç kardeşini gördüm*” cümlesi gibi. Bazen de zıtlığı bulunmayan bir hüküm sebebiyle olur. رَأَيْتُ إِخْوَتَكَ إِلَّا زَيْدًا لَمْ يُسَافِرْ ” *Yolculuk yapmayan zeyd hariç kardeşini gördüm*” cümlesi gibi.⁵⁴

Olumsuz cümlede yapılan munkatı’ istisnanın gramer tahlili hakkında ise iki ayrı yaklaşım bulunmaktadır. İlk yaklaşıma göre bu istisna olur. مَا جَاءَ أَحَدٌ إِلَّا حِمَارًا ” *Eşek hariç kimse gelmedi.*” Diğer yaklaşıma göre istisna edatından sonra gelen cümle bedel olarak takdir edilir.⁵⁵

5.1.2. Tam-Müferrağ İstisna

Müstesnâ’nın cümlede olup olmamasına göre istisna iki kısımdır. Tam İstisna ve müferrağ istisna.

Cümlenin öğeleri tam ve cümle olumlu ise bu tür istisnaya “*tam istisna*” olarak adlandırılır. فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ ” *Ondan az bir kimse hariç çoğu içti*” cümlesinde istisnadan önceki kısımda cümlenin öğeleri tamdır yani fiil, fail ve meful vardır. Cümle de aynı zamanda olumludur. Eğer cümle olumsuz ve cümlenin öğeleri eksik ise bu tür istisnaya “*müferrağ istisna*” denir.⁵⁶

İstisna, olumsuz bir cümlede iki şekilde gelebilmektedir. 1-Cümlenin anlamı istisnasız tamam olabilir. 2- Cümlenin anlamı, istisnasız tamam olmayabilir.

⁵³ İbn Hazm, IV/11.

⁵⁴ Karâfi, 273-274.

⁵⁵ Cüveynî, *el-Burhân*, 384.

⁵⁶ İbn Hişam, Cemaleddin Abdullah b. Yusuf b. Ahmed b. Abdullah b. Yusuf, *Evdâhu'l-Mesâlik ilâ Elfîyyeti İbn Mâlik*, Thk: Şeyh Yusuf Muhammed el-Bagâî, 4C, Dâru'l-Fikr, II/222-223.

1-Birinci şekli olan menfi-müferrağ'da "illa" istisna edatı amel etmez. Yani cümlenin gramer analizi edat yokmuş gibi yapılır. Bu tarz bir cümle de istisna edatı hazfedilmiş olsa bile irabı değişmez. مَا جَاءَنِي إِلَّا زَيْدٌ "Bana ancak Zeyd geldi" ile مَا جَاءَنِي زَيْدٌ "Bana Zeyd gelmedi" cümlesi arasında istisna edatının varlığı sadece anlam değişikliği meydana getirir. İrabında ise bir değişiklik yapmaz.⁵⁷

2-İkinci şekli olan menfi-tam kısımda ise istisna edatı olmadan cümle tamam olmadığı takdirde istisna edatının amel etmesiyle ilgili iki görüş ortaya atılmıştır.

İlk görüşe göre istisna edatı amel etmez veya müstesna minh'ten bedel olur. Mesela مَا جَاءَنِي إِلَّا زَيْدٌ cümlesine iki görüş vardır. İlk görüş istisna edatı Zeyd kelimesi üzerinde amel etmez.

İkinci görüş ise ehad kelimesinden bedel olur. Onun irabını alır. İkinci görüşe göre istisna edatı amel eder. مَا رَأَيْتُ أَحَدًا إِلَّا زَيْدًا "Zeyd hariç kimseyi görmedim." örneğin de istisna edatı "Zeyd" kelimesinde amel etmiş ve onu nasb etmiştir. Bu örnekte müstesnâ minh olan "ehad" kelimesi müstesnadan sonra gelse bile amel etmektedir. Eğer bazı usûlcülerin dediği şekilde istisna edatından sonra gelen "Zeyd" kelimesi, müstesnâ minh olan "ehad" kelimesinden bedel olarak gelseydi o zaman istisna edatı amel etmekten düşmesi gerekirdi. Çünkü bedel, mübdelün minh'ten sonra gelemez. Cahiliyye dönemi Arap şiirinin tanınmış isimlerinden Züheyr b. Ebî Sülmâ divanında şöyle demiştir.

أَلْقَوْمُ أَلْبَّ عَلَيْنَا فِيكَ لَيْسَ لَنَا إِلَّا الرَّمَّاحُ وَأَطْرَافُ الْقِنَا وَزُرُّ

"İçimizdeki insanlar bizim karşımızdadırlar. Bizim ağırlığımız ancak mızraklar ve kanalın çevresidir."⁵⁸ Bu şiirde وَزُرُّ kelimesi müstesnâ, الرَّمَّاحُ وَأَطْرَافُ الْقِنَا kelimeleri ise müstensa minh'tir ve müstesnâ, müstesna minh'ten önce gelmiştir. Buna rağmen istisna edatı amel etmiştir.

Emevî dönemi Şiî şairlerinden Kumeýt el-Esedî(v.126/744)'de şöyle demektedir.

فَمَا لِي إِلَّا آلَ أَحْمَدَ شَيْعَةً وَمَا لِي إِلَّا مَشْعَبَ الْحَقِّ مَشْعَبُ

⁵⁷ Cüveynî, *el-Burhân*, 382.

⁵⁸ Sibeveyhi bu beyti Ka'b b. Malik'e nispet etmiştir. Züheyr'in divanında bulunamamıştır.

“Benim için Ahmed ailesi ancak Şii’dir ve benim için bu kol, hakkın bir koludur” şiirinde “تَشِعُّةُ” ile “مَشْعَبُ” kelimeleri müstesnâ minh’tir ve müstesnâ olan “آلَ أَحْمَدَ” ve “مَشْعَبَ الْحَقِّ” kelimelerinden sonra gelmiştir. Her iki şiirde istisna edatının amel ettiği görüşünü desteklemektedir.

Bu ihtilafın bir uzantısı olarak مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ “Pek azı müstesna bunu yapmazlardı” ayeti kerimesinde قَلِيلٌ kelimesinde iki farklı kıraat bulunmaktadır. Cumhur buradaki istisnayı amel ettirmeden merfû şeklinde okurken İbn Âmir istisnayı amel ettirerek mansub şekli olarak قَلِيلاً şeklinde okumuştur.⁵⁹

5.1.3.Mûceb-Menfî İstisna

İstisna, cümlenin Mûceb(olumlu) ve Menfî(olumsuz) olması durumuna göre de iki kısma ayrılmaktadır.

1-Mûceb: Olumlu cümleden sonra yapılan istisnadır. “Zeyd ve Amr hariç adamlara ikram et” cümlesinde istisna edatı olumlu cümleden sonra gelmiştir.

2-Menfî: Olumsuz cümleden sonra yapılan istisnadır.⁶⁰ “Bana Zeyd hariç hiç kimse gelmedi” örneğinde istisna edatı olumsuz cümleden sonra gelmiştir.

5.2. İçerik Açısından

Bazı usulcüler müstesnanın, müstesnâ minh ile anlam bağlantısı itibarıyla istisnayı dörde ayırmaktadır.

1.İçeriği kesin olarak bilinen şeylerden istisna: لَهُ عَشْرَةٌ إِلَّا اثْنَيْنِ “Benim ona 2 dirhem hariç 10 dirhem borcum var” örneğinde olduğu gibi sayılarla yapılan istisnalar bu kapsamdadır.

2.İçeriği kesin olarak bilinmemekle birlikte zannedilen şeylerden istisna-Zahir isimlerden yapılan istisna: أَقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ إِلَّا زَيْدًا “Zeyd hariç müşrikleri öldürünüz” cümlesinde tam olarak bilinmese de Zeyd’in müşrik olduğu düşünülmektedir.

⁵⁹ Cüveynî, *el-Burhân*, 382-384.

⁶⁰ Mâzirî, 294.

3.İçeriği muhtemel olan şeylerden istisna: أَكْرَمَ رَجُلًا إِلَّا زَيْدًا عَمْرًا “Zeyd ve Amr hariç adamlara ikram et” örneğinde adam kelimesinin içeriğinin kapsamı çok geniştir ve tüm insanları kapsayabilmektedir.

4.İçeriğinde olmaması gereken şeyden yapılan istisna ki bu tür istisna, munkatî’ istisnadır. رَأَيْتُ الْقَوْمَ إِلَّا جَمَارًا “Eşekler hariç bir topluluk gördüm” cümlesinde eşekler kapsam itibarıyla toplumla bağlantısı yoktur.⁶¹

2. Usûl Kitaplarında Konunun Ele Alınış Şekli

2.1.Usûl Kitaplarındaki Konunun Yeri

Usûl tarihi içerisinde ulemâ istisna konusunu iki farklı başlık altında incelemişlerdir. Birincisi “beyân” diğeri ise “tahsis”tir.

Beyân konusunu ilk defa ele alan Şâfiî mezhebinin imamı, büyük müctehid İmâm-ı Şafiî(v.204/820)’dir. Günümüze ulaşan ilk fıkıh usûlü eseri olarak kabul edilen er-Risâle adlı eserinde beyân konusunu çok geniş bir şekilde ele almış, 5 kısma ayırmış ve bunları da şu şekilde açıklamıştır. 1- Kur’an nassı ile yapılan beyan 2-Kur’an’ın kısmen mücmel bıraktığı ve sünnet tarafından bu mücmel kısma yapılan beyan 3- Kur’an’ın mücmel bıraktığı hususların sünnet tarafından açıklandığı beyan 4-Kur’an nassıyla belirlenmeyip Hz.Peygamberin sünnetiyle yapılan beyan 5- Allah’ın içtihat yoluyla araştırılmasını emrettiği hususlara ait beyan.⁶²

Genellikle Hanefîler istisnayı “Beyan” bölümündeki “Beyan-ı Tağyir” kısmı içerisinde ele almışlardır. Beyan konusunu ilk olarak kitabında işleyen ve kategorize eden fakih Cessâs(v.370/981)’tir.⁶³ Hilâf ilminin kurucusu kabul edilen Hanefî fakihî Debûsî(v.430/1039)⁶⁴ ise daha sistematik hale getirmiş, Hanefî fıkıh usûlü müellifi Pezdevî(v.482/1089)⁶⁵ ve daha çok Meksûr adlı eseriyle tanınan Şemsü’l-Eimme es-Serahsî(v.483/1090)⁶⁶ tarafından kısmî değişikliklerle devam ettirilmiştir. Pezdevî ve Serahsî beşli taksimi benimsemekle birlikte beyan-ı tebdil’in içeriğinde ihtilaf

⁶¹ Karâfi, 322.

⁶² Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs, *er-Risâle*, Thk: Ahmed Şâkir, 1.Baskı, Mısır: Mektebetü’l-Halebî, 1940, 21-52; Dönmez, İ.K., *Fıkıh Usûlü İncelemeleri*, 1.Baskı, İstanbul: İsam Yayınları, 2014, 196-197.

⁶³ Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *el-Fusûl fî Usûl*, Thk: Dr. Âcil Câsim en-Neşmî, 2.Baskı, Vizâretül- Evkâf ve’ş-Şuûnü’l-İslamiyye, 1994, II/14.

⁶⁴ Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer b. İsa, *Takvîmu’l-Edille fî Usûli’l-Fıkıh*, Thk: Adnan Ali, 1.Baskı, Mısır: Mektebetü’l-Asriyye, 2006, 221-223.

⁶⁵ Abdülaziz el-Buhârî, İmam Alaaddin Abdilaziz b. Ahmed, *Keşfu’l-Esrâr an Usûli Fahri’l-İslam el-Pezdevî*, Thk: Abdullah Mahmud Ömer, 1.Baskı, 4C, Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997, IV/1422-1441.

⁶⁶ Serahsî, II/14-16.

etmişlerdir. Pezdevî, beyan-ı tebdil'i nesih olarak açıklarken, Serahsî “şarta ta’lik” olarak açıklamıştır. Daha sonraki devirlerde de Hanefî usûlcüler aynı usûlü benimsemekle birlikte Hanefî fakihi, usul ve kelâm âlimi Kemâlüddîn İbnü'l-Hümâm ve Hindistanlı Hanefî fakihi İbn Abdüşşekûr gibi bazı Hanefîler istisnayı tahsis konusu içerisinde inceleyebilmişlerdir.⁶⁷

Beyân ise şu şekilde tarif edilmiştir. “*Bir olayın oluştuğu andan itibaren hükmünün ortaya çıkmasıdır.*” Şart ortaya çıktıktan sonra hüküm anında sabit olur.⁶⁸ Bir başka tarif ise şu şekildedir: “*Mânadaki kapalılığı giderip ona muhatabının anlayacağı biçimde açıklık kazandırmaktır.*”⁶⁹ Beyanın bu tarifleriyle birlikte usûlcüler arasında açıklama işi, açıklama vasıtası ve açıklamanın sonucuna göre beyanın anlaşılması farklılık arz etmiştir.⁷⁰ Konunun fazla uzamaması için bu tartışmaların varlığını belirtmekle yetineceğiz.

Fukahâ metoduna göre telif edilen fıkıh usûlü eserlerinde ise beyanın gayesi ve ifa ettiği görev açısından beş kısımda incelenmektedir.⁷¹

1. Beyân-ı Takrîr: Mecaza ihtimali bulunan hakikî anlam ile tahsise ihtimali bulunan âmm ifadenin ihtimal bulunmayacak şekilde hükmünün kesinleştirilmesidir.⁷² Kısaca mecaz ve tahsis ihtimalinin ortadan kaldırılmasıdır. Cümleye bitişik veya cümleden bağımsız olarak da gelebilir. فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ “*Bunun üzerine meleklerin hepsi secde ettiler.*”⁷³ âyetinde olduğu gibi melekler kelimesi umum anlamdadır ve bir kısmının dışarıda kalmasına ihtimallidir. “Küllühüm” ve “ecmein” kelimeleri melekler kelimesindeki umum manayı hiçbir ihtimale yöneltmeksizin kesinleştirmiştir.⁷⁴

⁶⁷ Bâbertî, Ekmeleddin Muhammed b. Muhammed b. Ahmed er-Rûmî el-Mısırî, *et-Takrîr li Usûli Fahri'l-İslam el-Pezdevî*, Thk: Halef Muhammed el-Muhammed(Doktora), Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kura', 1997, 7; Koca, Ferhat, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, 1.Baskı, İstanbul: İsam Yayınları, 1996, 125; Apaydın, Yunus, *İslam Hukuk Usûlü*, 4.Baskı, Ankara: Bilay Yayınları, 2017, 270.

⁶⁸ Serahsî, II/35; Râmişî, Ali b. Muhammed b. Ali ed-Darîr el-Buhârî, *Kitâbu'l-Fevâid alâ Usûli Pezdevî*, Master Tezi: Seyyid Hüseyin Ahmed-Seyyid Eşraf Medenî Eşrefî, 2C, Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kura', H.1430, II/701.

⁶⁹ Cessâs, II/6; Dönmez, 195.

⁷⁰ Dönmez, 195.

⁷¹ İbnü's-Sââtî, 497; Bâbertî, 7; Dönmez, 197.

⁷² Serahsî, II/28; Bâbertî, 8.

⁷³ Hicr, 15/30.

⁷⁴ Debûsî, 235; Serahsî, II/28; İbnü's-Sââtî, 498; Bâbertî, 8.

...gökyüzünde iki kanadıyla uçan kuşlardan...”⁷⁵ âyetinde anlam hakikî veya mecaz olabilir. Burada hakikî anlamın belirlenmesine ise beyan-ı takrir denilir.⁷⁶

2.Beyân-ı Tefsir: Mücmel, müşterek ve müşkil lafızları açıklamaktır. Çünkü bu tür ifadeler kapalı olduğu için bunlarla amel etmek mümkün olmaz. Bunlar ancak bir delille açıklandığı zaman uygulamaya esas alınır. Burada tefsir ile kastedilen şey keşiftir. Keşif ile kişinin kalbine kelimenin manasının doğmasıdır. Böylece mana akla yerleşmekte ve kesinleşmektedir. Cümleden bağımsız olarak ta gelmektedir.⁷⁷ Sârik/Sârika kelimesinin ne olduğunun ortaya çıkarılması tefsirdir. Aynı şekilde namaz ve zekât ayetlerinin açıklanması da bu tefsirin diğer örnekleridir.⁷⁸

3.Beyân-ı Tağyîr: Konuşmanın delalet ettiği anlamdaki değişikliği ortaya çıkarmak anlamındadır.⁷⁹ Şart ve istisna, sıfat ve gaye ile yapılan beyan da bu türdendir. Cümleye bitişik olarak gelir. “*Nûh, bin yıldan elli yıl daha az bir süreyle onların arasında kaldı*” ayeti kerimesinde 1000 seneden 50 seneyi istisna edilmiş oldu. 1000 kelimesi belirli bir şey için konulmuş bir kelimedir. İstisnadan sonra kalan kısım kesinleşmiştir. Burada cümlenin bir kısmı değişmiş olur ki buna tağyir denir. Tahsis te istisna gibi tağyir türünden bir beyandır.⁸⁰

4-Beyân-ı Tebdîl: Bu kısım ise hükmü bir şarta bağlamak anlamına gelir. Zira bir hüküm şarta bağlandığında aslı değişmiş olur. Şart yerine gelinceye kadar da hüküm ortaya çıkmamış sayılır.⁸¹ “...Sizin hesabınıza (çocuğunuzu) emzirirlerse onlara karşılığını ödeyin...”⁸² ayeti kerimesinde ücret ödenmesi emzirmeye bağlanmıştır.⁸³

⁷⁵ En’am, 6/38.

⁷⁶ Serahsî, II /28.

⁷⁷ Debûsî, 235; Serahsî, II/28; İbnü’s-Sââtî, 498.

⁷⁸ Serahsî, II /28; Bâbertî, 8; Kuranî, Şeyh Taha b. Ahmed b. Muhammed b. Kasım, *Şerhu Muhtasarı’l-Menâr fi Usûli’l-Fıkh*, Thk: Dr. Şaban Muhammed İsmail, Dâru’s-Selâm, Tsz, 90.

⁷⁹ Kırmastî, Yusuf b. Hüseyin, *el-Vecîz fi Usûli’l-Fıkh*, Thk ve Şerh: Dr. Seyyid Abdüllatif es-Samî(Camiatü Ezher) Dâru’l-Hedy, 1984, 55.

⁸⁰ Debûsî, 235; Serahsî, II /28; İbnü’s-Sââtî, 498; Neseî, Ebü’l-Berekât Abdullah b. Ahmed Hafızüddin, *Keşfu’l-Esrâr Şerhu’l-Musannif ale’l-Menâr*, Molla Civen, Ebû Said b. Ubeydullah Sıddikî Mihyevî, *Şerhu Nuru’l-Envâr ale’l-Menâr*, 2C, Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Tsz, 113; Molla Hüsrev, *Mir’atü’l-Usûl fi Şerhi Mirkâti’l-Vüsûl*, Nşr: Yusuf Ziyauddin-Ahmed Nâilî, İstanbul: Şirketi Sahâifi Osmanî, H.1321, 190; Kırmastî 55; Kuranî, 90; Dihlevî, Ebu’l-Fezâil Sa’deddin Mahmud b. Muhammed, *İfâdâtü’l-Envâr fi Idâeti Usûli’l-Menâr*, Thk: Halid Muhammed Abdülvahid Hanefî, Kahire: Mektebetü’r-Rüşd, 2002, 342.

⁸¹ Debûsî, 236.

⁸² Talak, 35/6.

⁸³ Serahsî, II /35.

Tebdil ve tağyir beyanının konuşmaya bitişik olması gerekir. Ayrı olmaları sahih olmaz. Ayrı olurlarsa nesihe benzerler. Nesih beyan değil, ref'tir yani ortadan kaldırmaktır. Çünkü bir nassın hükmü nesih olmadan önce sabit olmuştur. Eğer nesih beyan olsaydı hükmün sübutunu te'kit etmiş olurdu.⁸⁴Tefsir ve Takrir beyanı sadece bir açıklamadır. İçinde bir değişim ve başkalaşım yoktur.⁸⁵

Serahsî bu 4 kısma 5.bir bölüm daha eklemiştir. Beyan-ı Zaruret: Esasen beyan vasıtası olarak vaz edilmemiş bir şeyle yapılan bir beyandır. Yani bu tür beyan söylenmiş olan sözün dışında bir şeyle veya sükût sebebiyle muradın açığa çıkarılmasıdır.⁸⁶

Hanefiler dışındaki diğer mezhep usûlcüleri ise istisnayı âmm'in tahsisi bağlamında değerlendirmişlerdir.⁸⁷ Konuyu ileride detaylı olarak ele alacağımızdan dolayı burada anlatmayacağız.

2.2.Lafzın/Nassın Delaletinin Sınırlandırılması

Cumhur ulema ve Hanefiler âmm'in tahsisi konusunu farklı olarak ele almışlardır.

2.2.1.Cumhura Göre

Tahsis, usûlcülerin tanımlarındaki farklılıklar olmakla genel olarak âmm'in fertlerinin bir kısmının çıkarılması ve kapsamının daraltılması anlamına gelir.⁸⁸Cumhura göre tahsis eden delil dediğimiz Muhassıslar, müstakil yani âmm lafızdan bağımsız ve gayri müstakil yani âmm lafızla bağlantılı olmak üzere iki kısım ve her birinin kendine özgü şartları vardır.⁸⁹

A-Müstakil Muhassıs delilleri tek başına bir mana ifade edebilen ve başka bir şeyle bağlantısı olmayan delillerdir. Biz burada aralarındaki ihtilafa değinmeden genel bir tasnifle altı kısımda inceleyeceğiz: His, akıl, örf ve âdet, icmâ, sahabe kavli ve nas.⁹⁰

a) His ile tahsis:

Hissin tahsis delili olmasından maksat, duyuların âmm lafzın kapsamına giren bütün fertlerin mütekellim tarafından kastedilmediğine delâlet etmesidir.⁹¹ Bu kısımla

⁸⁴ Debûsî, 236; Serahsî, II /36.

⁸⁵ Debûsî, 236; Serahsî, II /28.

⁸⁶ Serahsî, II /45; İbnü's-Sââtî, 509-510; Kurânî, 90; Apaydın, 275.

⁸⁷Bâkılânî, 438; Sem'ânî, I/158; Râzî, III/25.

⁸⁸ Koca, 104.

⁸⁹ Cüveynî, *el-Varakât*, 6; Sem'ânî, I/163; Âmidî, 350; Nemle, IV/1599, IV/1647.

⁹⁰ Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, 1/239-290; Râzî, III/25; Zuhaylî, Vehbe, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkhî'l-İslamî*, 8. Baskı, 2C, Dımaşk: Dâru'l-Hayr, 2006, II/62; Koca, 192-193.

⁹¹ Ferhat Koca, DİA, 39/432-434

alakalı şöyle bir örnek vardır. Allah Teâlâ Âd kavmini helak etmek üzere göndermiş olduğu Akîm rüzgârını anlatırken şöyle buyurmaktadır: "*Rabbinin emriyle o her şeyi yıkar mahveder.*"⁹² Biz hislerimizle biliyoruz ki Allah Teâlâ yeri, gökleri, oradaki yıldızları ve daha pek çok şeyi yıkmadı. Dolayısıyla his bu umumu tahsis etmektedir.⁹³

b) Akıl ile tahsis:

Namaz, oruç gibi teklif ayetlerin çocukları ve mecnunları istisna ederek sadece teklif ehliyetine sahip olanlara tahsis etmek akıl ile yapılan bir tahsistir. Çünkü akıl çocukların ve delilerin bu tür sorumlulukları yüklenemeyeceklerini kabul eder.⁹⁴

c) Örf ve âdet ile tahsis:

İnsanlar arasında yerleşmiş olan ve islamiyetin genel kurallarına aykırı olmayan örf ve adetler, nasları daraltabilir. Bu tür bir tahsis, örfün kavli ve fiilî her iki kısmına da şâmindir. Kavli olan örfe misal "dirhem" sözüdür. Mutlak söylendiği zaman o ülkede çoğunlukla kullanılan para kastedilir. Amelî örf ise meselâ "taam" lafzından "buğday" kastedilmesi bu kabildir.⁹⁵

d) İcmâ ile tahsis:

Köle ve kadınlara cuma namazının farz olmaması üzerindeki icmâ vardır. Bu icmâ ile "Ey iman edenler! Cuma günü namaz için nida olunduğu zaman Allah'ın zikrine koşun"⁹⁶ ayeti tahsis edilmiştir.⁹⁷

e) Sahabe kavli ile tahsis:

Hanefî ve Hanbelîlere göre sahabe kavli ile amel etmek caizdir, çünkü onlara göre sahabe kavli hüccettir, kıyasa tercih edilir o halde muhassıs olur. Zira sahabe kendi nazarında tahsise uygun bir delil bulunmadıkça Rasûlullah'tan duyduğunu terkedip aksi ile amel etmez. Hz. Ömer'in icthadları, sahabe kavli ile tahsise açık misallerdir.⁹⁸

f) Kitap ve sünnette bulunan nasla tahsis:

⁹² Ahkaf, 46/25

⁹³ Ebü'l-Hüseyin el-Basrî, 1/239-290; Râzî, III/75; Merdâvî, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed, *et-Tahbîr Şerhu't-Tahrîr fî Usûli'l-Fıkh*, Thk: Dr.Abdurrahman el-Cibrin-Dr.Avvid el-Karnî-Dr.Ahmed Serah, 1.Baskı, 8C, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2000, VI/2638; Zuhaylî, II/62-63; Koca, 195.

⁹⁴ Cessâs, I/142-155; Ebü'l-Hüseyin el-Basrî, 1/239-290; Râzî, III/73-75; Karâfî, 202; Merdâvî, VI/2639-2641; Zuhaylî, II/63; Koca, 202.

⁹⁵ Ebü'l-Hüseyin el-Basrî, 1/239-290; Zuhaylî, II/63-64.

⁹⁶ Cuma, 62/9.

⁹⁷ Cessâs, I/146; Ebü'l-Hüseyin el-Basrî, 1/239-290; Sem'anî, I/183-203; Âmidî, II/327; Karâfî, 202; Zuhaylî, II/64.

⁹⁸ Ebü'l-Hüseyin el-Basrî, 1/239-290; Zuhaylî, II/66.

Meselâ "Boşanan kadınlar üç kuru' beklesinler."⁹⁹ âyeti hamile olan ve olmayan, zifaktan önce veya sonra boşanan tüm kadınlara şâmindir. Ancak "Hâmile olanların iddeti doğum yapmalarıdır."¹⁰⁰ âyeti hamile olanları, "Mümin kadınları nikâhlayıp da henüz dokunmadan onları boşarsanız, onları iddet müddetince bekletmeniz gerekmez"¹⁰¹ ayeti de zifaktan önce boşananları bundan tahsis (istisna) etmiştir.¹⁰²

Usûlcüler Kur'an'ın âmm'ının Kur'an ile ve mütevâtir sünnet ile tahsisinin caiz olduğu üzerinde ittifak etmişler ancak Kur'an'ın haber-i vahidle tahsisi hususunda ihtilaf etmişlerdir. Cumhur buna mutlak şekilde cevaz verirken Hanefiler eğer ayetle veya mütevâtir sünnetle âmm tahsis edilmişse bunun haberi vahidle tahsisinin caiz olmayacağını söylemişlerdir.¹⁰³

Cumhur pek çok misal ile bunu delillendirmişlerdir. Meselâ: "Denizin suyu temiz ölüsü helaldir" hadisi "Meyte size haram kılınmıştır"¹⁰⁴ âyetinin umumunu tahsis etmiştir.¹⁰⁵

B-Müstakil Olmayan Muhassıs:

Bu, âmm bir ifadenin parçasını teşkil eder. Bu da istisna, şart, sıfat (vasıf) ve gaye olmak üzere dört çeşittir.¹⁰⁶

a) İstisna: Buna misal "Kalbi iman ile mutmain olduğu halde (dinden dönmeye) zorlanan hariç, kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse..."¹⁰⁷ ayeti verilebilir. Bu âyet, kalb imanla mutmain olmak şartıyla sadece dil ile söylenen zahirî inkârı istisna etmektedir. O halde haram olan inkâr, rıza ve ihtiyar ile yapılan inkâr olmaktadır.¹⁰⁸

b) Şart: Şart koşma ya âyetten ayrı, munfasıl bir delille şart koşma şeklinde olur. Örneğin ibadetlerde güç yetirmenin şart koşulması veya namaz için abdestin şart koşulması gibi. Ya da ayete muttasıl bitişik bir şart koşma şeklinde olabilir. Örneğin:

⁹⁹ Bakara, 2/238.

¹⁰⁰ Talak, 65/4.

¹⁰¹ Ahzab, 33/49.

¹⁰² Cessâs, I/142; Şîrazî, *et-Tabsıra fi Usûl'l-Fıkh*, I/133; Râzî, III/77-105; Âmidî, II/318-321; Karâfî, 209; Mahallî, Celâleddin Ebû Abdillâh Muhammed Ahmed eş-Şâfiî, *el-Bedru't-Tâli fi Halli Cem'il-Cevâmi'*, Şrh ve Thk: Ebû'l-Fidâ Murtazâ Ali b. Muhammed el-Mahmerî el-Ağistanî, 1.Baskı, Beyrut; Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2005, I/374; Zuhaylî, II/64-65.

¹⁰³ Cessâs, I/155-156-167; İbn Hazm, II/66; Şîrazî, *et-Tabsıra fi Usûl'l-Fıkh*, I/132; Cüveynî, *et-Telhîs*, II/106-107; Âmidî, II/322,337; Mahallî, *el-Bedru't-Tâli*, 139-142; Zuhaylî, II/64-65.

¹⁰⁴ Maide, 5/3

¹⁰⁵ Camiatü'l-Medineti'l-Âlemiyye, Master Kitabı, 4C, Usûl-ü Fıkh, 2008, 3/482-485; Zuhaylî, II/64-65.

¹⁰⁶ Sem'anî, I/204-208; Râzî, III/25; Âmidî, II/282; Camiatü'l-Medineti'l-Âlemiyye, 3/482-485; Zuhaylî, II/69; Şeyh Esad Abdici, 79.

¹⁰⁷ Nahl, 16/106

¹⁰⁸ Sem'anî, I/204-208; Râzî, III/27-57; Âmidî, II/282; Camiatü'l-Medineti'l-Âlemiyye, 3/482-485; Zuhaylî, II/69.

“Bunları bulamayan kimsenin Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay peşpeşe oruç tutması lâzımdır”¹⁰⁹veya “فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَاطْعَامُ”¹¹⁰veya “Buna da gücü yetmeyen altmış fakiri doyurur”¹¹⁰

“Eğer eşlerinizin çocukları yoksa bıraktıkları (miras) nın yarısı sizindir”¹¹¹ ayet-i kerimesi kocanın mirasın yarısını hak etmesini ölen eşin çocuğu bulunmaması şartı ile tahsis etmiştir.¹¹²

c) Sıfat: : فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ : “.....mümin bir köle âzat etmek lâzımdır....”¹¹³ Ayette köle mümin olma vasfıyla sınırlandırılmıştır. Kölelik eğer bu ayette mü’minlikle sınırlandırılmasaydı kölelik mutlak kalırdı. Adam öldürme keffareti olarak herhangi bir köle azad etmek yeterli olurdu.¹¹⁴ Üvey kızın haram olması hakkındaki ayeti kerimede "Zifafıta bulunduğunuz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız... size haram kılındı"¹¹⁵ buyrulurken üvey kızın haram olmasını annesiyle zifafıta bulunmuş olma vasfına bağlamıştır.¹¹⁶

d) Gaye: Âmm lafızlardan sonra gaye harfleri “ ل ” “ حَتَّى ” “ إِلَى ” getirilmesidir. Bunlar cümleye belirli bir sınıra kavuşturmuş olur.

قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ

“Ehl-i kitap’tan Allah’a ve âhîret gününe inanmayan, Allah ve resulünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.”¹¹⁷ âyetinde gaye edatı olan “hatta” savaşma emrinin sınırını belirlemiştir.

Yine aynı şekilde "Ey iman edenler namaz kılmak istediğiniz zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın"¹¹⁸ ayetinde abdest alırken ellerden yıkanması vacib olan kısmını dirseklerle tahsis etmiştir.¹¹⁹

¹⁰⁹ Nisâ, 4/92.

¹¹⁰ Mücâdele, 58/4.

¹¹¹ Nisâ, 4/12

¹¹² Sem’anî, I/204-208; Râzî, III/57-65; Âmidî, II/309; Camiatü'l-Medineti'l-Âlemiyye, 3/482-485; Zuhaylî, II/69-70.

¹¹³ Nisâ, 4/92.

¹¹⁴ Bâkîllânî, 438; Hatîb el-Bağdâdî, Ebûbekir Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî, *el-Fakih ve'l-Mütefakkih*, Thk: Ebû Abdurrahman Âdil b. Yusuf el-Ğirâzî, 2.Baskı, 2C, Suudiyye: Dâru İbni'l-Cevzî, H.1421, I/308; Âmidî, II/350; Nemle, 1647-1699.

¹¹⁵ Nisâ, 4/23.

¹¹⁶ Sem’anî, I/204-208; Râzî, III/65-71; Âmidî, II/312; Camiatü'l-Medineti'l-Âlemiyye, 3/482-485; Zuhaylî, II/70.

¹¹⁷ Tevbe, 9/29.

¹¹⁸ Maide, 5/6

¹¹⁹ Râzî, III/65-71; Âmidî, II/313; Camiatü'l-Medineti'l-Âlemiyye, 3/482-485; Zuhaylî, II/70-71..

2.2.2.Hanefilere Göre

Kasr, âmm lafzın içerdiği şeylerin bir kısmına hasredilmesine(Özel kılınmasına) denir. Kısacası anlam daraltmasıdır. ¹²⁰ Hanefilere göre kasr üç şekilde gerçekleşmektedir. Tahsis, nesih ve bu ikisinin dışında kalan anlam daraltmalarıdır. Hanefî usûlcüleri tahsis ve nesih dışında kalan anlam daraltmaları için yeni bir terim oluşturmamış ve ona kasr demeye devam etmişlerdir. Onlara göre kasr genel olarak iki kısımdır. 1- Müstakil olmayan söz ile kasr 2-Müstakil olan şeylerle(söz ve söz dışı) kasr. ¹²¹

1-Müstakil Olmayan Söz ile Kasr: Müstakil olmayan söz, kendi başına tam olmayıp ancak sözün başıyla birlikte tam anlam ifade eden sözdür. Dört kısma ayrılır: İstisna, Şart, Sıfat ve Gaye. Bu konular yukarıda anlatıldığı için tekrar değinilmeyecektir.

2-Müstakil Olan Şeylerle Kasr: Müstakil tahsis ediciler iki kısımdır. a-Söz ile tahsis edilmiş lafız b-Söz olmayan şeylerle kasr.

a-Söz ile Tahsis Edilmiş Lafız:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (١٨٣)

أَيَّاماً مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضاً أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامٍ مَسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْراً فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (١٨٤)

“Ey iman edenler! Sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi sakınasınız diye sizin üzerinize de sayılı günlerde oruç yazıldı. İçinizden hasta veya yolcu olan, başka günlerden sayısınca tutar. Orucu tutmakta zorlananlar için bir yoksulun (günlük) yiyeceği kadar fidye yeterlidir. Bir iyiliği mecbur olmadan yapan için bu (yaptığı) iyidir. Ama orucu tutmanız -bilerseniz- sizin için daha hayırlıdır.” âyetlerinde oruç emrinin umumiyeti, hasta ve yolcu hakkında tahsise uğramıştır.

b-Söz olmayan şeylerle kasr: Üç kısımdır. Akıl, His, Âdet. Bunlarla ilgili detaylı bilgi yukarıda anlatıldığı için tekrar anlatılmayacaktır.

Tahsis ile Kasr arasında İslam hukukçularının çoğunluğuna göre bir fark bulunmamaktadır. İkisi de aynı şeyi ifade etmektedir. Ancak bir kısım âlimlere göre bazı farklar bulunmaktadır. Bunlardan ilki kasr, zikredileni ispat, onun dışındakileri

¹²⁰ Teftetzânî, *Şerhu't-Telviḥ ala't-Tavdîḥ*, 2C, Mısır: Mektebetü Sabîḥ, Tsz, I/76; Apaydın, 226.

¹²¹ Sadrî's-Şerîa es-Sânî, Ubeydullh b. Mes'ûd b. Tâci's-Şerîa Ömer b. Sadri's-Şerîa el-Evvel Ubeydillah b. Mahmûd el-Mahbûbî el-Buhârî, et-Tavdîḥ fî Halli Gavâmıd't-Tenkîḥ, www.al-mostafa.com, 74-79; Teftetzânî, *Şerhu't-Telviḥ ala't-Tavdîḥ*, I/76-78; Apaydın,227.

nefydir. Tahsis ise âmın fertlerinden bir kısmını kastetmektir. Âmın iki özelliği olan umumiyet ve hususiyeti ifade eden bir cümleyi konuşan kişi için bir ferdi diğerinden ayırt etmek(tahsis), aynı cümlenin hükmünü diğer insanlar için ispat veya nefyetmesinden daha önemlidir.¹²²

Bir diğer fark ise Hanefîler müstakil olmayan tahsis delillerine kasr demişlerdir.. İstisna ile yapılan bir kasrdan sonra söz, kesinlik ifade ediyorsa kesinlik devam eder. Zannîliğe dönüşmez ve kıyas ve haber-i vahid gibi zannî delillerle tahsis olunamaz. Cumhura göre ise Kur'an veya mütevâtir sünnetin umumi ifadesi kendisi gibi kati nasla tahsis edildikten sonra zannî bir delile dönüşmesi sebebiyle kıyas ve haber-i vâhid gibi zannî bir delil tarafından da tahsis edilebilir. Bu farklılığın diğer bir sonucu ise müstakil kasr sonucunda âm lafız, geri kalanlar hususunda mecaz ve şüphe içeren bir delil olup olmadığıdır. Onlara göre da âm lafız, geri kalanlar hususunda hakikattir ve şüphe taşımayan hüccettir¹²³

2.3.Âmm ve Hâss Lafızlar

Usulcüler İslâm hukukunun iki asıl kaynağı olan Kur'an ve Sünnet'in lafızlarını dil kuralları yönünden tâbi tutmuş oldukları tasniflerden biri de sözün vaz' (Morfolojik yapı, sözlük anlamı ve kullanımı) yönünden kapsamı dikkate alınarak yapılanıdır. Buna göre Kur'an ve Sünnet'in lafızları âm, hâs, müşterek ve müevvel olmak üzere dörde ayrılır.¹²⁴ Tez konumuz olan istisna konusuyla olan alakasını da dikkate alarak biz bunlardan sadece âm ve hâs lafızlar üzerinde duracağız.

2.3.1.Âmm Lafızlar

İstisna, tahsisin bir türüdür. Tahsis ise âm lafzın kapsamının daraltılması işlemidir. Bu sebepten dolayı öncelikle âm lafzın iyi anlaşılması gereklidir. Dolayısıyla tezin kapsamına uygun olarak âm lafızdan bahsedeceğiz.

Âmm lafız, *"Tek bir vaz'(konuluş) ile sayısı belli olmayan çok şey için konulmuş olan ve anlamına uygun düşen her şeyi içine alan lafızdır."*¹²⁵ Bir başka tanım ise şu şekildedir. *"Lügat olarak kapsamına uygun olan bütün fertleri herhangi bir ayırım ve özel anlatım olmaksızın içine lafızdır."* Meselâ "Her mümin cennettir, her kâfir

¹²² Sadrü'ş-Şerîa es-Sânî, 74-79; Teftezânî, *Şerhu't-Telviḥ ala't-Tavdîḥ*, I/76-78; Koca, 134.

¹²³ Sadrü'ş-Şerîa es-Sânî, 74-79; Teftezânî, *Şerhu't-Telviḥ ala't-Tavdîḥ*, I/76-78; Güzelhisârî, Mustafa Hulûsî, *Menâfi'u'd-Dekâ'ik fi Şerḥi Mecâmi'i'l-Hakâ'ik*(Ebû Said el-Hâdimî), Nşr. İstanbul: Ahmed Hulûsî, Şirketi Sahâifi Osmanî, H.1308, 4; Zuhaylî, II/72; Koca, 127, 134, 135; Koca, Tahsis, TDV DİA, 432-434; Apaydın, 229; <http://www.feqhweb.com/vb/t6375.html> .

¹²⁴ Ali Bardakoğlu, Âm, TDV DİA, 2/552-553.

¹²⁵ Apaydın, 219.

cehennemdedir, kim silahını bırakırsa emandadır" sözleri muayyen fertlere hasretmeksizin bu vasfı taşıyan herkese şâmildir.¹²⁶

Umum ifade eden lafızlar şunlardır.

1-Elif-lam takısı bulunan çoğul kelimeler ile izafet sebebiyle marife yapılan müfred ve cemi lafızlar:

Harf-i tarifler çoğunlukla istiğrak için kullanılır. İstiğrak ise aynı cinsten olan şeyleri içine almak demektir. "الْأَيُّمَةُ مِنْ قُرَيْشٍ" "İmamlar Kureyş'tendir"¹²⁷ hadisindeki elif-lam takısı bulunan imamlar ifadesi istiğrak ifade eder.¹²⁸

İzafetle marife olan cemiye misal ise şudur. *يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ* "Allah size, çocuklarınız hakkında erkeğe, iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder."¹²⁹; *خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا* "Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere mallarından sadaka al!"¹³⁰ âyetlerindeki izafetlerden her biri umum ifade eder.¹³¹

2- Çokluk için ortaya konulmuş tekil isimler: *الْقَوْمُ* gibi topluluk isimleri

3- İsmi mevsuller: Men, ma, ellezi gibi lafızlar

وَأَجَلٌ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ "Bunlardan başkası size helal kılındı"¹³² ayetindeki "ma" ismi mevsülü; *فَيَعْزُورُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ* "Sonra dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder"¹³³; âyetindeki "men" harfi umum ifade eder..

4- Cemî ve Küll gibi lafızlar: *وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ* "Allah her şeye kadirdir"¹³⁴ kelimesindeki küll ifadesi umum ifade eder.

¹²⁶ Şâşi, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. İshâk eş-Şâşi, *Usûlü's-Şâşi*, Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabiyyi, Tsz, 13; Zuhaylî, II/49; Ali Bardakoğlu, Âm, TDV DİA, 2/552-553.

¹²⁷ Camiu Ma'mer b. Raşid, Fazâilü Kureyş, Hadis No:19903; Müsnedü Ebû Davut et-Tayâlisî, 968; Müsnedü Ahmed b. Hanbel, 12307; Nesâî, 5909.

¹²⁸ İbn Kudâme, II/10-15; Âmidî, II/197-198; Teftezânî, *Şerhu't-Telvihi ala't-Tavdihi*, I/90-114; Zuhaylî, II/49; Apaydın, 219.

¹²⁹ Nisâ, 4/11.

¹³⁰ Tevbe,9/103.

¹³¹ Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, I/189-190; İbn Kudâme, II/10-15; Âmidî, II/197-198; Sadrü's-Şerfa es-Sânî, 94; Teftezânî, *Şerhu't-Telvihi ala't-Tavdihi*, I/90-114; Zuhaylî, II/49-51.

¹³² Nisâ, 4/24.

¹³³ Bakara, 2/284.

¹³⁴ Bakara, 2/284.

5- Başına harfî tarif getirilmiş tekil isim: Bu tür isimler umum ifade edebilmesi için harfî tarifi istiğrak ifade etmesi gerekir.

6-Nefiyde, nehiyde ve şartta nekre umum ifade eder.

Nefiye misal, لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ "Dinde zorlama yoktur"¹³⁵ ayetidir. Nehiyde nekreye misal ise "Onlardan ölen hiçbirinin cenaze namazını asla kılma."¹³⁶ âyetidir. Şartta nekraya örnek ise "Onlar bir mucize görürlerse hemen yüz çevirirler ve "eskiden beri devam edegelen bir büyüdür" derler."¹³⁷ Ayetindeki "âyet" kelimesi umum ifade eder. Olumlu cümlede ise nekre ancak bir karine olursa umum ifade eder. Meselâ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذَبْحُوا بَقَرَةً "Allah size bir inek kesmenizi emrediyor"¹³⁸ ayetinde istenilen şey mutlak emri yerine getirmektir, bu da her hangi bir inek kesmekle tahakkuk eder.

7- İstifham isimleri: وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا "İşini güzel yaparak kendini Allah'a veren ve İbrâhim'in, Allah'ı bir tanıyan dinine tâbi olan kimseden kimin dini daha güzel olabilir!"¹³⁹ âyetindeki "men" ifadesi de umum ifade eder.¹⁴⁰

2.3.2.Hâss Lafızlar

Has lafzın tarifi şu şekilde yapılmıştır: Tek bir vaz' ile yani bir defaya mahsus bir konuluşla bir tek şeyi veya sayısı belli birçok şeyi ifade etmek için konulmuş lafızdır.¹⁴¹

Bu lafız ya Halid, Muhammed gibi birer şahıs ismidir veya erkek kadın gibi bir cinstir veya deve, ağaç gibi bir türdür. Bir, iki, beş, on, yüz, bin, gibi aded isimleri de hastan sayılır. Bu durumda has lafzın kapsamı, özel isimler, cins isimler, tür

¹³⁵ Bakara, 2/256.

¹³⁶ Tevbe, 9/84.

¹³⁷ Kamer, 54/2.

¹³⁸ Bakara: 2/67

¹³⁹ Nisâ, 4/125.

¹⁴⁰ Ebû'l-Hüseyin el-Basrî, I/189-190; İbn Kudâme, II/10-15; Âmidî, II/197-198; Karâfî, 178-195; Teftezânî, *Şerhu't-Telviḥ ala't-Tavdîḥ*, I/62-64; Zuhaylî, II/49-51; Ali Bardakoğlu, Âm, TDV DİA, 2/552-553; Apaydın, 219-221.

¹⁴¹ Şâşî, Ebû Ali, 13; Teftezânî, *Şerhu't-Telviḥ ala't-Tavdîḥ*, I/62; Ferhat Koca, Hâs, TDV DİA, 16/264-267; Apaydın,210.

isimler ve harfi cer gibi bazı harflerdir. Ayrıca emir, nehiy ile mutlak ve mukayyet de hâs lafız kapsamındadır.¹⁴²

Has lafız, başka bir mana murad edildiğine dair bir delil bulunmadıkça kat'î ve yakînî olarak vazolunduğu manaya delâlet ettiğinde ulemâ ittifak etmişlerdir. Meselâ "Üç gün oruç tutması vacibtir."¹⁴³ "O yeminin keffareti on fakiri yedirmektir."¹⁴⁴ âyetlerindeki "üç" ve "on" sayılarından her biri vazolundukları manaya kat'î şekilde delâlet ederler, ziyade veya noksan olması mümkün değildir. Tabî buradaki kesinlik hiçbir ihtimalin bulunmadığı bir kesinlik değil, delilden kaynaklanan bir ihtimalin bulunmadığı bir kesinlik anlamındadır. Eğer delilden kaynaklanan bir ihtimal bulunursa ona göre hareket edilir.¹⁴⁵

2.4. İstisnanın Delâleti

Âmm lafız, kapsamına giren bütün fertler hakkında hüküm gerektirir. Çünkü umum, konuşmada kastedilen bir anlam olduğu için ve lafızlar karşılıklı konuşmalarda kastedilen anlamlar için konulmuş oldukları için dilde buna delalet eden bir lafız bulunması gerekir.

Âmm lafzın delaletinin kesinliği ise Hanefîler ve Şâfiîler arasında ihtilâflıdır. Hanefîlere göre âmm lafzın kapsamına giren fertleri ifade etmesi açısından aynı hâs lafız gibi kat'idir. Bu sebeple âmm lafzın haberi vahid ve kıyas gibi zannî bir delil ile tahsis veya neshi caiz değildir.

Şâfiîlere göre ise âmm lafız zann bildiren bir delildir. Dolayısıyla âmm lafzın, içerikleri gereği zannî delillerden olan haberi vahid ve kıyasla tahsisi caizdir. Çünkü bütün âmm lafızların tahsise ihtimali vardır ve âmm lafızların tahsisi yaygındır.¹⁴⁶

Örneğin besmeleyi kasten terkedenin kestiği hayvanın etinin yenip yenmeyeceği konusunda Hanefîler, "وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ" "Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Kuşkusuz bu büyük günahdır."¹⁴⁷ âyetinin umumuna dayanarak besmeleyi kasten terkedene kişinin kestiği hayvanın etinin

¹⁴² İbn Rüşd el-Hafîd, 117; Güzelhisârî, 4; Abdülvehhab Hallaf, *İlmi Usûli'l-Fıkh*, 8.Baskı, Dâru'l-Kalem, Tsz, 191-196; Zuhaylî, II/59; Apaydın, 210.

¹⁴³ Bakara, 2/196.

¹⁴⁴ Mâide, 5/89.

¹⁴⁵ Abdülaziz el-Buhârî, I/79-80; Teftezânî, *Şerhu't-Telvih ala't-Tavdîh*, I/62-64; Güzelhisârî, 4; Abdülvehhab Hallaf, 191-196; Zuhaylî, II/60; Apaydın, 210.

¹⁴⁶ Ahsikeşi, I/568; Zerkeşi, 276; Zuhaylî, II/53-55; Koca, 127, 134,135; Koca, Tahsis, TDV.DİA, 432-434; Apaydın, 219-221.

¹⁴⁷ En'am, 6/121.

yenmeyeceği görüşünü benimsemişlerdir. Şâfîîler ise *اَلْمُسْلِمُ يَذْبَحُ عَلٰى اِسْمِ اللّٰهِ سَمًّى اَوْ لَمْ يُسَمَّ* “Müslüman Allah adına keser ister adını ansın ister anmasın”¹⁴⁸ hadisi şerifine dayanarak besmelesiz kesilen hayvanın etinin helal olduğu öne sürmüşlerdir. Çünkü bu haber, ayetin umumunu tahsis etmektedir.¹⁴⁹

İstisnanın delâletine gelince, cumhur istisnayı bir tahsis türü olarak görmektedir ve istisna edilen âmm lafzın delâletini zannî olarak kabul etmektedir. Hanefilere göre ise istisna sadece bir kasırdır; tahsis değildir. Dolayısıyla Hanefilere göre istisna sonrası âmm lafızdan geriye kalan fertler hakkında delaleti kat’idir. Bunun da pratikte birçok sonucu ortaya çıkar. Örneğin: Kur’an ve mütevatir sünnetle sabit olan bir hükmün istisna ile kasr edilmesiyle birlikte kat’iliği devam eder. Bundan dolayı tekrar tahsis edilebilmesi için kat’i bir delil gerekir. Böyle bir lafız Hanefilere göre zannî olan haber-i vahid ve kıyas ile tahsis edilemez.¹⁵⁰

2.5.İstisnanın Tahsîs ve Nesihden Farkı

2.5.1.İstisnâ ile Tahsîs Arasındaki Farklar

Tahsis, sözlükte bir şeyi bir şeye hasretmek, tahsis etmek, bir şeyi bir kimseye özel kılmak anlamlarına gelir.¹⁵¹ Terim olarak tahsis, lafzın kapsamı altına giren şeylerin bir kısmının daraltılmasıdır.¹⁵² Diğer bir tanıma göre ise cümlenin bir kısmının seçilip ayrılmasıdır.¹⁵³ İstisna ise lafzın kapsamı altına giren şeylerin bir kısmının engellenmesidir. Tahsis bir tür beyan iken istisna bir hükmü kısmen kaldırmak anlamındadır.¹⁵⁴ “Benim falanca kişiye 1 dirhem hariç 10 dirhem borcum var” denildiğinde “1 dirhem hariç” kısmı eklenmeseydi kişinin 10 dirhem borcu olduğu anlaşılacaktı. Fakat “1 dirhem hariç” ifadesi hükmün oluşmasını engellemiş olmaktadır. Bu durumda ilgilinin zimmetinde 9 dirhem borç sabit olmuş olacaktır. Çünkü istisna lafzın içine dâhil olan bir kısım şeylerin çıkarılması işlemidir.¹⁵⁵

İstisna ile Tahsis arasındaki farklar şunlardır:

¹⁴⁸ Beyhâkî, es-Sünenü’s-Sağîr, 3013; Merasilü Ebû Dâvud, Hadis No: 378;

¹⁴⁹ Apaydın, 219-221.

¹⁵⁰ Koca, 126, 127, 134,135; Koca, Tahsis, TDV.DİA, 432-434;

¹⁵¹ Cüveynî, *el-Burhân*, 400; İbn Manzûr, 1173.

¹⁵² Gazzâli, 378.

¹⁵³ Cüveynî, *el-Varakât*, 6.

¹⁵⁴ Gazzâli, 378.

¹⁵⁵ Semerkandî, 142.

Birincisi, müstesnâ ile müstesnâ minh aynı cümle içinde kullanılması gereklidir.¹⁵⁶ Tahsis ise muttasıl olabildiği gibi munfasıl da olabilir.¹⁵⁷“Zeyd hariç öğrencilere ikram et” örneğinde “öğrencilere ikram et” denildikten bir müddet sonra “Zeyd hariç” demek doğru değildir. Munfasıl tahsiste ise muhassısın âmm lafza bitişik olması şart değildir. Uzun bir zaman aralığı geçtikten sonra da tahsis yapılabilir.¹⁵⁸ İstisnânın, cümlenin bir parçası olması nedeniyle te’hir edilmesi(geciktirilmesi) caiz değildir. Zira Arap dilinde istisnânın ertelenmesi hem mantıksal hem de dilsel açıdan büyük bir hatadır. Tahsis ise cümlenin bir cüzü olmadığından dolayı te’hir edilmesi caiz görülmüştür.

İstisna ile tahsis arasında şöyle bir farka daha dikkat çekilmiştir. İstisna zâhir ve nas lafızlarda cereyan edebilir. Munfasıl tahsis ise nass lafızlarda cereyan etmez. Sadece âmm olan lafızda cereyan eder. أَكْرِمِ الطُّلَّابَ “Öğrencilere ikram et” dedikten sonra لَا تُكْرِمِ زَيْدًا “Zeyd’e ikram etme” denilebilir. Çünkü bu cümle zahir ifadedir. Âmm ifadenin fertlerine delaleti ise zahirdir. Zeyd kelimesi “öğrenciler” umumuna dâhildir. Fakat أَكْرِمِ زَيْدًا وَ عَمْرًا وَ بَكْرًا “Zeyde, Amra ve Bekir’e ikram et” denildikten sonra لَا تُكْرِمِ زَيْدًا “Zeyde ikram etme” denirse tahsis olmaz, nesih olur. İlk cümle nastır. Belirli kişileri ifade eder.¹⁵⁹

Bir diğer fark ise istisna, müstesna ve müstesna minh’le birlikte tek bir cümle hükmündedir. Mesela “filancaya 5 hariç 10 dirhem borcum var” denildiğinde bu cümle bütün kelimeleriyle birlikte tek bir cümle sayılır. Müstesna minh’ten öncesi ayrı bir cümle olarak düşünülmez. Eğer müstesna minh kelama bitişik olmayıp geciktirme söz konusu olsaydı o zaman istisna değil, nesh olurdu.¹⁶⁰

Tahsîs ise sadece umumî bir lafzın bir parçası değildir. Tahsisin, cümleden ayrılması mümkündür. Müstakil, hem yakın hem de uzak gelebilir. Dolayısıyla tahsis, lafız veya mefhum, söz, fiil, akıl, kıyas gibi müstakil deliller olabilir. Müstesnânın

¹⁵⁶ Gazzâli, 377; Mâzirî, 298; İbn Rüşd el-Hafîd, 113; İbn Kudâme, II/132; Şinkitî, 229; Nemle, IV/1670.

¹⁵⁷ İbn Akîl, III/460; Ahsikesî, I/569; Ba’li, Şemseddin Muhammed b. Ebi'l-Feth el-Hanbelî, *Telhîsu Ravdatü'n-Nâzir ve Cünnetü'l-Menâzir fî Usûli'l-Fıkh*, Thk: Dr.Ahmed b. Muhammed es-Silâh, I.Baskı, 2C, Riyad: Dâru't-Tedemmüriyye, 2005, II/505; Sadrü'ş-Şeria es-Sânî, 476.

¹⁵⁸ Gazzâli, 377; Mâzirî, 298; İbn Rüşd el-Hafîd, 113; İbn Kudâme, II/132; Nemle, IV/1670.

¹⁵⁹ Gazzâli, 377;Mâzirî, 299; Ba’li, II/505; Tûfi, 111; Zerkeşî, 295, 297; Nemle, IV/1670.

¹⁶⁰ Cüveynî, *el-Burhân*, 401.

cümleden ayrılması ise onu istisna olmaktan çıkarır. Çünkü istisna sözün bir parçasıdır.¹⁶¹

İstisna ile tahsis arasındaki bir diğer farkda istisnanın dilde daima lafzi bir karine ile birlikte gelmesidir. O karine de istisna edatlarıdır. Tahsis ise lafzî karine ile birlikte gelmeyebilir. Bazen fiil olarak, bazen de söz olarak gelebilir.¹⁶²

Tahsis lafızları ise istisnadan farklıdır. Çünkü bunlar bağlı olduğu fertleriyle ilintilidir. Bundan dolayı geciktirilebilir. Nesihte ise hüküm yerleştikten sonra hükmün varlığı ortadan kalkmış olur. İstisna da ise hüküm hiçbir zaman ortadan kalkmaz.¹⁶³

Tahsis ile istisna arasındaki bir diğer fark ise tahsis sadece âmm lafızlara girebilirken istisna hem âmm lafızlara hem de hâs lafızlara girebilir. Bu bakımdan istisna, tahsisten daha geneldir.¹⁶⁴

2.5.2.İstisnâ ile Nesih Arasındaki Farklar

Usûl-i Fıkıh'tan Nesih, bir hüküm sübut bulduktan sonra daha sonra gelen ikinci bir hükümle ortadan kaldırılmasıdır.¹⁶⁵

Uslucülerin ortaya koymuş olduğu istisna ile nesih arasındaki farkları maddeler halinde şöyle özetleyebilir:

1.İstisnanın müstesna minh'e mukarin(eş zamanlı olması) gerekir.¹⁶⁶ Buna daha önce de değinmiştik. Nesihte ise nâsihin(nesheden) zaman olarak mensûhtan(neshedilen) daha sonra gelmesi gerekir. Nesh sabit olmuş bir hükmün sonra gelmiş bir hükümle hükmünün ortadan kaldırılması olduğuna göre nâsih olan delilin munfasıl (ayrık) olması yani her ikisinin de ayrı zamanlarda gelmesi bir zorunluluktur.¹⁶⁷ İstisna, beyan-ı tağyirdir. Nesh ise beyan-ı tebdildir. Çünkü nesih, hükmün süresi bittikten

¹⁶¹ Cüveynî, *el-Burhân*, 401.

¹⁶² İbn Akîl, III/460; Mâzirî, 299.

¹⁶³ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 663; Koca, 127.

¹⁶⁴ Koca, 127.

¹⁶⁵ Serahsî, II/35.

¹⁶⁶ Gazzâlî, 378; İbn Kudâme, II/132; Ba'li, II/505; Tûfî, 111; Şinkîfî, 229.

¹⁶⁷ Cüveynî, *el-Burhân*, 301; Esmendî, Muhammed b. Abdülhamit, *Bezlü'n-Nazar fi'l-Usûl*, Thk: Dr.Muhammed Zeki Abdülberr, 1.Baskı, 2C, Kahire: Mektebetü Dâru't-Turâs, 1992, I/211; Kırmastî, 56; Nemle, IV/1670.

sonra beyandır.¹⁶⁸Tahsis gibi nesih delili de ayrı olduğunda belli bir anlam ifade eder, ancak istisnada müstesnanın tek başına kullanılması hiçbir anlam taşımaz.¹⁶⁹

2.İstisna lafzın kapsamına giren fertlerin bir kısmına hükmün uygulanmaması anlamına gelirken nesih ise ortaya konulan hükmün tamamen ortadan kaldırılmasıdır.¹⁷⁰

3.İstisnada lafzın kapsamına giren fertlerin tamamını hariç tutmak caiz değildir. Zira istisna ancak lafzın kapsamına giren fertlerin bir kısmını hükümden ihraç etmekle yapılır. “Benim ona 10 dirhem borcum var ancak 10 dirhem hariç” demek anlamsızdır.¹⁷¹Nesihte ise bazen hükmün tamamı ortadan kaldırılabilir. Örneğin Hz.Peygamber’le (s.a.v.) görüşmeden önce sadaka verilmesini emreden hüküm daha sonra bütünüyle ortadan kaldırılmıştır.¹⁷² Bazen de hükmün bir kısmını ortadan kaldırılabilir. Ölen kişinin eşinin iddet bekleme süresinin değiştirilmesi ile ilgili durum böyledir.¹⁷³

¹⁶⁸ Bâbertî, 33; İbn Melek, İzzeddin Abdülatif b. Abdülaziz, *Şerhu’l-Menâr ve Havâşî min İlmi’l-Usûl*, Haşiyeleri: Şeyh Mustafa b. Pir Ali b. Muhammed Azmizâde, Radiyyüddin Muhammed İbrahim el-Halebî, Dersaadet, H.1315, 289.

¹⁶⁹ Semerkandî, 143; Esmendî, I/211.

¹⁷⁰ Gazzâlî, 377; İbn Kudâme, II/132; Râmişî, II/703; Safiyyüddin Abdülmümin, 62; Şinkıtî, 229; Nemle, IV/1670.

¹⁷¹ İstisnanın fertlerin ne kadarının istisna edilebileceği konusu ilerde anlatılacaktır.

¹⁷² Mücâdele, 58/12-13.

¹⁷³ İbn Kudâme, II/132; Ba’lî, II/505; Şinkıtî, 229; Nemle, IV/1670.

İKİNCİ BÖLÜM

FIKİH USÛLÜNDE İSTİSNÂ ETRAFINDA YAPILAN TARTIŞMALAR

1.İstisnânın Kapsamı

Bu bölüm içerisinde müstesnânın müstesnâ minh'in ne kadarını kapsamı altına aldığı, bir başka açıdan cümlenin ilk kısmında ifade edilen şeyden ne kadarının istisna edildiği etrafında yapılan tartışmalar ele alınacaktır.

1.1.Bir Bütünden Çoğunluğu İstisnâ Etmek

Usûlcülerin üzerinde durduğu ilk konu müstesnânın, müstesnâ minh'in tamamını kapsayıp kapsamadığı ile ilgilidir. Bir bütünden tamamı istisna edildiğinde ortada hiçbir fert kalmamış olur. Örneğin “bir kişi falancaya 10 dirhem hariç 10 dirhem borcum var” dese bu kişinin 10 dirhem borcu olduğu ortaya çıkmış olur. Çünkü bu cümlede istisnânın geçersiz olması sebebiyle cümlenin başında yapılan ikrar geçerli olmuş olur. İstisna ile ikrar ortadan kaldırılamaz. Eğer konuşan kişi böyle bir cümle kurmuş olsa boş bir söz söylemiş olur. Verilen bir hükmün ortadan kaldırılması anlamına geleceği için caiz olmaz. Usûlcüler istisnânın müstesna minh'in tamamını istisna etmesinin caiz olmadığı konusunda icmâ etmişlerdir.¹⁷⁴ İbn Hazm'a göre bir bütünün tamamını istisna etmek, iki haberden birinin diğerini iptal etmesi anlamına gelir. Bu durumda cümlede bir aykırılık ve zıtlık oluşturur. Bu ise arap dilinde geçersizdir. Bir bütünden çoğunluğun istisna edilmesinde geriye kalan kısım az bir şey dahi olsa geçerlidir.¹⁷⁵

1.1.1.Tartışmayla İlgili Ortaya Atılan Görüşler

¹⁷⁴ Esmendî, I/215; Karafî, 291-292; Çarperdî, Fahreddin Ahmed b. Hasan b. Yusuf, *es-Sirâcu'l-Vehhâc fî Şerhi'l-Minhâc*, Thk: Dr. Ekrem b. Muhammed b. Hüseyin Uzikan, 2.Baskı, 2C, Riyad: Dâru'l-Mi'râci'd-Devliyye, 1998, I/542; Zerkeşî, 288; Şinkûtî, 233; Sıddık Hasan Han, 117; Nemle, IV/1684; <http://www.feqhweb.com/vb/t6375.html> .

¹⁷⁵ İbn Hazm, IV/20; Cüveynî, *el-Burhân*, 396.

Müstesnâ, müstesnâ minh'ten az olduğunda istisnanın caiz olduğu konusunda ittifak vardır. İhtilaf edilen nokta ise müstesnanın müstesnâ minh'ten çok olduğu kısımdır.¹⁷⁶ Müstesnâyı bir bütün olarak düşündüğümüz de bir bütünden çoğunluğun istisna edilmesiyle ilgili olarak iki farklı görüş ortaya konulmuştur.

1.1.1.1.Birinci Görüş

Nahiv ve aruzu sisteme kavuşturan ünlü dilci ve edebiyatçı Halil b. Ahmed(v.175/791), Sîbeveyhi gibi Basralı Nahivciler¹⁷⁷, Arap sözlük yazarı ve hadisçi Nadr b. Şümeyl(v.204/820), Ahmed b. Hanbel(v. 241/855)¹⁷⁸ ve Hanbelîlerin çoğunluğu¹⁷⁹, Hanefî mezhebinin önde gelen imamlarından, müctehid hukukçu ve ilk kâdî'l-kudât Ebû Yusuf(ö.182/798) ve bazı Hanefiler¹⁸⁰, İmam-ı Mâlik(v.179/795)'in önde gelen talebelerinden İbnü'l-Mâcişûn(v.212/827)¹⁸¹, Bâkîllânî¹⁸²ve Bâcî¹⁸³ gibi bir kısım Mâlikîler, Nahiv âlimi ve hadis râvîsi İbn Dursteveyh olarak tanınan Abdullah b. Cafer en-Nahvi(v.347-958)¹⁸⁴, bir kısım dilciler¹⁸⁵, Irak Mâlikîlerinden Muhammed b. Huveyz Mendâd(v. H.IV. asır sonları)¹⁸⁶, Mu'tezile kelâmcısı ve fakih Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'ye (v. 436/1044)¹⁸⁷ göre bir bütünden(cümlenin ilk kısmında ifade edilen kısımdan) çoğunluğun istisna edilmesi caiz değildir. Bilakis onlara göre usûlüne uygun bir istisna bir bütünden az olan kısmın hariç tutulmasıdır. Bir başka deyişle bir cümlede istisna yapıldıktan sonra kalan kısmın ana kısımdan az olması gerekir.¹⁸⁸ Bazılarına göre ise müstesnanın müstesna minh'ten az olması istisnanın şartlarındadır.¹⁸⁹ Bilginler, çoğunluğun istisnasını hoş görmemiş ve akitlerin bu tür istisnalarda kurulamayacağını belirtmişlerdir. Çünkü dilde bu tür

¹⁷⁶ Şevkânî, II/653; Sıddık Hasan Han, 117.

¹⁷⁷ İbn Teymiyye, 154.

¹⁷⁸ Sem'ânî, I/165; İbn Dahhân, Ebû Şuca' Fahreddin Muhammed b. Ali b. Şuayb, *Takvîmu'n-Nazar fî Mesâile Hilâfiyyetin Zai'atin ve Mezhebin Nâfiatin*, Thk: Dr. Salih b. Nasır b. Salih el-Hazim, 1.Baskı, 5C, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2001, 30; İbn Teymiyye, 154; İbn Müflih, III/913.

¹⁷⁹ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 666; İbn Akîl, III/470; İbn Teymiyye, 154; İbn Müflih, III/913.

¹⁸⁰ Bâkîllânî, 442; İbn Müflih, III/913; Molla Hüsrev, 191.

¹⁸¹ Bâkîllânî, 442; İbn Müflih, III/913.

¹⁸² Bâkîllânî, 442(İki görüşünden birine göre); Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 666; Şirâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali b. Yusuf, *et-Tabsıra fî Usûli'l-Fıkh*, Thk. Muhammed Hasan Heyto, 1.Baskı, Dîmaşk: Dâru'l-Fikir, H.1403, 97; İbn Akîl, III/470; Âmidî, II/364; Karâfî, 289; İbn Teymiyye, 154; Şinkitî, 231.

¹⁸³ Bâcî, I/583.

¹⁸⁴ Bâkîllânî, 442; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 666; Şirâzî, *et-Tabsıra*, 168; Şirâzî, *el-Lüma'*, 97; İbn Akîl, III/470; İbn Dahhân, 30; Âmidî, II/364.

¹⁸⁵ Sem'ânî, I/165; İbn Müflih, III/914.

¹⁸⁶ Bâkîllânî, 442.

¹⁸⁷ Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, I/263.

¹⁸⁸ Râzî, III/37; Nemle, IV/1684-1685.

¹⁸⁹ Çarperdi, I/542.

cümlenin nahoş görülmesi hukuken de terkedilmesini gerektirir. Bu sebepten “999 dirhem hariç 1000 dirhem borcum var” sözü hoş bir kullanım olarak değerlendirilmemiştir.¹⁹⁰

1.1.1.2.İkinci Görüş

Şâfiîler¹⁹¹, Mâlikîler¹⁹², İbn Hazm ve Zâhirîler¹⁹³, Mütekkelim ve Fukahânın çoğunluğu¹⁹⁴, Usûlcülerin çoğunluğu¹⁹⁵, Bâkılânî'den rivayet edilen sahih kavle¹⁹⁶ ve Kûfelilerin çoğunluğuna¹⁹⁷ göre bir bütünden çoğunluğu istisna etmek caizdir. Bir kişi “9 dirhem hariç 10 dirhem borcum var” demesi onun bir 1 dirhem borcu olduğu anlamına gelir.¹⁹⁸ Âmidî'ye göre; eğer müstesna ve müstesna minh belirli bir sayı ise o zaman çoğunluğun istisnasını kabul edilmez. Örnek olarak “benim 99 dirhem hariç 100 dirhem borcum var” denildiğinde bu istisna geçerli değildir. Eğer müstesna ile müstesna minh belirli bir sayı değilse o zaman çoğunluğun istisnası sahih olur. Örneğin: “Değerli dirhem hariç değersiz dirhemi al” gibi.¹⁹⁹ Bazılarına göre ise çoğunluğun istisnasının geçerli olabilmesi için lafız haricinde bir delilin bulunması gerekir.²⁰⁰ Bir kısım âlimlere göre ise çoğunluğun istisna edilebilmesi için niyet edilmesi gerekir.²⁰¹

1.1.2. Tarafların Delilleri

1.1.2.1.Birinci Görüşün Delilleri

Bir bütünden çoğunluğun istisna edilemeyeceğini savunanları delilleri şu şekildedir.

¹⁹⁰ Sem'ânî, I/165.

¹⁹¹ İbn Hazm, IV/15; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 666; Şirâzî, *el-Lüma'*, 97; Gazzâlî, 385; Âmidî, II/362.

¹⁹² İbn Hazm, IV/14;

¹⁹³ İbn Hazm, IV/15.

¹⁹⁴ Bâcî, I/583; Gazzâlî, 385; İbn Akîl, III/470; Âmidî, II/362; İbn Teymiyye, 155; Karâfî, 289.

¹⁹⁵ Şevkânî, II/654; Şinkîtî, 231.

¹⁹⁶ Bâkılânî, 442

¹⁹⁷ İbn Teymiyye, 155; İbn Müflih, III/914; Şevkânî, II/654.

¹⁹⁸ Âmidî, II/362; Sübkî, *el-İbhâc fi Şerhi'l-Minhac*, II/1123; Nemle, IV/1684-1685;

<http://www.feqhweb.com/vb/t6375.html> ..

¹⁹⁹ Âmidî, II/365; İbn Kavan, Hüseyin b. Ahmed b. Muhammed Keylânî eş-Şafîî, *et-Tahkikât fi Şerhi'l-Varakât*, Thk: Dr. Şerif Said b. Abdullah b. Hüseyin eş-Şerif, Ürdün: Dâru'n-Nefâis, Tsz, 266; Şinkîtî, 231.

²⁰⁰ İbn Neccâr, Takiyyüddin Muhammed b. Ahmed b. Abdülaziz b. Ali el-Fetrâhî el-Mısıri el-Hanbelî, *Muhtasarü't-Tahrîr fi Usûli'l-Fıkh*, Thk: Dr. Muhammed Mustafa Muhammed Ramazan, 1.Baskı, Riyad: Daru'l-Erkam, 2000, 153-154.

²⁰¹ İbnü'l-Lahhâm, 467.

Birinci Delil:

İstisna ile ilgili kurallarda olduğu gibi bir dilde var olan dilbilgisi kurallarını tespit eden ve onları sistematik hale getiren dil bilimcilerdir. Dil bilimcilere göre ise bir konuşmayı gereksiz yere uzatmak çirkin addedilir. Konuşurken aslolan kısa ve özlü cümleler seçmektir. Bu sebeple konuşan kişinin bir bütünden çoğunluğu istisna etmesi onun anlatımının bozukluğuna ve ifadesinin yetersizliğine bağlanır. Örneğin “999 adam hariç 1000 adam gördüm” denilmesi böyledir. Bu konuda ünlü dil bilimci İbn Cinnî(v.392/1002) şöyle demiştir. “Arapça konuşan bir kişi “bu şey yüzdür ancak doksan hariç” dese bu onun konuşmasının bozukluğuna hamledilir.” Dil, edebiyat, Kur’an ilimleri, hadis ve tarih sahalarındaki eserleriyle tanınan İbn Kuteybe(v.276/889)’ye göre de “bir gün hariç 30 gün oruç tuttum” denilmesi caizdir. Fakat “29 gün hariç bir ayın tamamını oruç tuttum” demek bir anlatım bozukluğudur. İbn Dürsteveyh de aynı şeyi söyler. Arap dili ve edebiyatçısı Ebû İshak ez-Zeccâc’ın(v.311/923) ise şöyle dediği aktarılır: “Arab dilinde istisna çoğunluktan azınlığın istisna edilmesi şekliyle gelmiştir. İmamlar, çoğunluğun istisna edilmesini kabul etmemişler ve yadırgamışlardır. Dil kuralları içinde çoğunluğun istisna edilmesi yoktur ve cevaz verilmemiştir. Eğer çoğunluğun istisna edilmesine cevaz verilseydi dilcilerin yadırgamış oldukları şeyler caiz olurdu.” Azınlığın istisna edilmesi ise konuşmanın maksadını ortaya koyan bir konuşma olur.²⁰²

Bu bağlamda bir bütünden çoğunluğun istisna edilmesi, bir kişinin evine kısa yol dururken uzun yoldan gidilmesine benzetilmiştir. Sözü uzatmanın, yolu uzatmaktan bir farkı yoktur.²⁰³

Çoğunluğu istisna etmek akıllı kişilerin yanında boş ve gereksiz konuşma yapmak anlamına gelir. Bu sebepten de insanlar bu tür konuşmalara inanmazlar. İnsanlar genellikle konuşmalarında eğer bir istisna yapacaklarsa bunu bir bütünün az bir

²⁰² Ebû Ya’lâ el-Ferrâ’, 666; Bâcî, I/583; İbn Akîl, III/471; İbn Rüşd el-Hafîd, 116; İbn Kudâme, II/133; Zerkeşî, 288; Şevkânî, II/653-654; Sıddık Hasan Han, 117; Şeyh Muhammed b. el-Müfettiş, 180; Nemle, IV/1685.

²⁰³ Saymerî, Kadı Hüseyin b. Ali, *Kitâbu Mesâilî’l-Hilâf fî Usûli’l-Fıkh*, Thk: Abdülvâhid Jahdânî(Doktora), Director: Mr. Claude Gilliot, Marsilya: Üniversite de Provence aix, 1991, 80-81; İbn Akîl, III/475.

kısından yaparlar. Çoğunluğun istisnası genel olarak hoş karşılanmaz. Bundan dolayı dil kuralları içinde böyle bir durum genel olarak kabul edilmez.²⁰⁴

Bu delile şöyle itiraz edilmiştir. Her ne kadar bu tür konuşmalar çirkin olarak görülse de kurulan akdin sıhhatine engel olmaz.²⁰⁵

İkinci Delil:

Sözlü tasarruflarda genel kural; yapılan bir ikrarın inkâr edilmemesi yani ondan vazgeçilmemesidir. İstisna ise bir tür ikrardan sonra inkâr anlamına gelir. Kişi 10 dirhemi ikrar ettiğinde ve ondan da az bir şeyin eksiltilmesi durumunda ikrara bir zarar gelmez. Fakat çoğunluğun istisnası ise bu ikrara zarar verir. Bu da yapılan ikrarın geçerliliğini kaybetmesini sağlar. Daha açık bir ifadeyle bir bütün içerisindeki az bir parça kişinin itibar etmeyeceği bir şey olduğu için unutmama durumu söz konusu olabilir. Bir bütünün tamamı veya çoğunluk ise unutulmaz. Çünkü insan çok olan şeyi önemser ve hatırlar. Çoğunluğun istisnası ise yapılan bir ikrardan tamamen vazgeçmek anlamını taşır. Bu yüzden çoğunluğun istisnası Arab dilinde genel bir kullanım değildir. Dilcilerden böyle bir kullanım nakledilmemiştir. Hâlbuki azınlığın istisnasında böyle bir durum söz konusu değildir. Az bir şeyin istisna edilmesi dilde çirkin olarak görülmemiştir.²⁰⁶

Bu delile şu şekilde karşı çıkmıştır. Arap dilindeki azınlığın istisnası, genel bir kuraldır. Çoğunluğun istisnası genel kurala aykırıdır.²⁰⁷

Yapılan bu değerlendirmeye şu şekilde cevap verilmiştir. Çoğunluğun istisnasının asla aykırı olduğu hususu kabul edilmez. Dilde asıl olan zararın giderilmesi amacıyla konuşan kişinin doğruluğunu ortaya çıkarması hususudur. Bundan dolayı konuşan kişiye inanmak durumunda oluruz. Bu durumda azınlığın istisnası asıldır denilemez. Bu durum arap dilinde ince bir konudur. Kullanımı olması hasebiyle yasaklanmış değildir.²⁰⁸

Çoğunluğun istisnasının reddedilmesine karşı bir başka değerlendirme ise şu şekildedir. İstisna edatının kullanımları kısım kısımdır. Bazen uzun anlatım(İtale) için olur. Bazen kısa anlatımlar(Taksir) içindir. Bazen ihtisar için bazen de tekrar için olur. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de kıssaların tekrar edildiği veya dil kullanımlarında

²⁰⁴ Şirâzî, *et-Tabsıra*, 169; İbn Akîl, III/473; Karâfî, 293.

²⁰⁵ Şeyh Muhammed b. el-Müfettiş, 180.

²⁰⁶ Bâkılânî, 443; Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, I/263; Ebü Ya'lâ el-Ferrâ', 666; Şirâzî, *et-Tabsıra*, 169; Semerkandî, 144; Râzî, III/39; Âmidî, II/366-367; Çarperdî, I/544; Nemle, IV/1685.

²⁰⁷ Râzî, III/39-40.

²⁰⁸ Âmidî, II /367.

te'kitlerin olduğu vakidir. İstisnanın bizatihi kendisi kelamı çoğaltmak ve uzatmaktır. En düşük sayıyı zikrederek bunu terketmek mümkündür. En yüksek sayı da zikredilebilir. Bunda bir mahzur yoktur.²⁰⁹

Arab dilinde çoğunluğun istisnası hoş görülme bile hüküm buna bina edilmiştir. Kelamda kötü görülmesi hukuken geçersiz olduğu anlamına gelmez. “Benim falanca kişiye 8 dirhem hariç 10 dirhem borcum var” cümlesinde bir anlatım bozukluğu olsa dahi buna bir sonuç bağlanır. Yani “bu evin beş bölü altısı hariç sattım” cümlesinde kişinin evin altıda birini sattığına hükmedilir.²¹⁰

İstisnada ki bu anlam tahsiste de mevcuttur. Bununla birlikte tahsiste çoğunluğun istisnası caizdir.²¹¹

Üçüncü Delil:

فَمِ اللَّيْلِ إِلَّا قَلِيلًا، نِصْفَهُ أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا، أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا

“Geceleyin -birazı dışında- namaza kalk! Gecenin yarısında bu vakti biraz öne veya biraz ileri de alabilirsin. Kur’an’ı tane tane, hakkını vererek oku.”²¹² Bu ayette Allah teâlâ “nısf” kelimesini “kalîl” kelimesinden bedel kılmıştır. Bu konuda usûlcüler hem fikirdirler. Şöyle ki ayette gecenin tamamında namaz kılınması emredilmemiştir. Emredilen şey gecenin bir bölümünde namaz kılınmasıdır. Bedel, mübdelün minh’in yerine geçer. Sonuçta anlam şöyle ortaya çıkmış olur. “Gecenin ancak yarısını namaz kıl”²¹³

Çoğunluğun istisnasını caiz görmeyenlere göre, ayeti kerime çoğunluğun istisnası için kullanılmamıştır. Ayetteki anlam da zaten çoğunluğun istisnası değildir. Çünkü istisnadan sonra gelen cümle başlangıç cümlesidir. Yani gecenin en az yarısını veya daha azını ibadetle geçirmeyi emretmektedir.²¹⁴

Müzzemmil suresindeki ayetler çoğunluğun istisna edilmesi hakkında delil getirilmesi âlimlere göre isabetli değildir. Çünkü Peygamber efendimizden rivayet edilen hadise göre gecenin üçte birinden fazla ibadet etmek hoş karşılanmamıştır.²¹⁵

«أَحَبُّ الصَّلَاةِ إِلَى اللَّهِ صَلَاةُ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَأَحَبُّ الصِّيَامِ إِلَى اللَّهِ صِيَامُ دَاوُدَ، وَكَانَ يَنَامُ نِصْفَ اللَّيْلِ وَيَقُومُ ثُلُثَهُ، وَيَنَامُ سُدُسَهُ، وَيَصُومُ يَوْمًا، وَيُفْطِرُ يَوْمًا»

²⁰⁹ İbn Akîl, III/474; Esmendî, I/212.

²¹⁰ Bâkîllânî, 443; İcî, 218.

²¹¹ Saymerî, 81.

²¹² Müzzemmil, 73/2-4.

²¹³ İbn Hazm, IV/15.

²¹⁴ İbn Akîl, III/479; Mâzirî, 296.

²¹⁵ İbn Hazm, IV /16.

“Allah’ın en çok hoşuna giden namaz, Davut a.s.’in namazıdır. Allah’ın en çok hoşuna giden oruç ise Davut a.s.’in orucudur. O gece yarısında sonra kalkar üçte birine kadar ibadet eder. Sonra altıda birine kadar uyurdu. O bir gün oruç tutar, bir gün tutmazdı.”²¹⁶

Bu değerlendimeye şöyle cevap verilmektedir. Ayetin manası namaza kalkmanın vaktini belirlemek içindir. Yoksa namazın süresinin belirlenmesi ile ilgili değildir. Bu durumda ayetin anlamı şu şekilde olur. “Gecenin yarısından az bir zaman kalk” anlamında olur. Nitekim daha sonra gelen ayet olan إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِنْ ثُلُثِي اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ كَانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ²¹⁷ ayeti bu görüşü desteklemektedir. “Onlar gecenin az bir kısmında uyurlardı.”²¹⁸ âyeti de yine aynı zamanda peygamberimizin diliyle gecenin üçte birinden fazla gece namaza kalkılmayacağını bize bildirmektedir.²¹⁹ Ayrıca ayetteki ifade bir başlangıç belirlemek için yapılan bir takdirdir. Yani anlam “Gecenin yarısında veya biraz fazlasında veya eksiğinde kalk” demektir. Bir istisna da ihtiyaç, kolay olanadır. Çoğunluk olana değildir.²²⁰

Dördüncü Delil:

Arab dilinde istisna, istidrak veya ihtisar içindir. İstidrak, kişinin bir olayı sonradan farketmesidir. 10 dirhem ikrar ettiğini söyledikten sonra 1 dirhem istisna etmesi, onun 9 dirhem kabul ettiği anlamına gelir. İhtisar ise insanın meramını kısa tutmasıdır. “999 dirhem hariç 1000 dirhem borcum var” ise demek ihtisar değildir. Çünkü bu şekilde ikrarda bulunmak insanların âdeti değildir. Böyle yapan kişi başta 1000 dirhem ikrarda bulunurken sonradan bunu 1 dirheme düşürmüş olur. Bu durumda çoğunluğu zikredip sonra bunu istisna ile azınlığa düşürmesi insanları yanlış zannına neden olur.²²¹

²¹⁶ Sahîh-i Buhârî, Teheccüd, 1131; Müslim, Sıyâm, 1159.

²¹⁷ Müzzemmil, 73/20.

²¹⁸ Zâriyat, 51/17.

²¹⁹ İbn Hazm, IV /16.

²²⁰ Bâcî, I/585.

²²¹ Ebü’l-Hüseyn el-Basrî, I/263.

Bu delilde kişinin 10 dirhem ikrarından sonra çoğunluğu istisna etmesiyle ilgili verilen örnekler geçersizdir. Hanbelîlerden Hırakî'ye göre böyle bir örnekte istisna geçersiz olduğu için kişinin borcu 10 dirhemdir.²²²

Beşinci Delil:

Eğer bir şeyin tamamı istisna edilebilseydi çoğunluğu da istisna edilebilirdi. Bir şeyin tamamının istisnası caiz olmadığına göre çoğunluğunun da istisna edilmesi caiz olmaz. Çünkü bir şeyin çoğunluğu, tamamının yerine geçer.²²³ Ayrıca müstesnâ ve müstesnâ minh istisnanın unsurlarıdır. Bu durumda unsurların birbirini kapsayıcı olması birbirini ortadan kaldırmasına neden olur.²²⁴

Bir bütünün tamamının istisna edilmesinin, çoğunluğun istisna edilmesine benzetilmesi şeklindeki delile şu itiraz yapılabilir. Tüm usûlcüler bir bütünün tamamının istisna edilmesini ittifakla caiz görmezler. Çünkü burada ortaya konulan şeyin tamamı tekrar ortadan kaldırılmaktadır. Çoğunluğun istisnasında ise böyle bir durum söz konusu değildir. Çoğunluğun istisnasında, istisnadan sonra ortada az da olsa bir miktar kalmaktadır. Bu durumda istisna geçerliliğinin devamını ettirmektedir.²²⁵

1.1.2.2.İkinci Görüşün Delilleri

Bir bütünden çoğunluğun istisna edilebileceğini savunanları delilleri şu şekildedir.

Birinci Delil:

“*İblîs, senin kudretine andolsun ki rabbim, samimi kulların hariç, insanların topunu kesinlikle yoldan çıkaracağım, dedi*”²²⁶ âyeti ile *اِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطٰنٌ اِلَّا مَنۡ اَتَّبَعَكَ مِنَ الْغٰوِيۡنَ* “*Şüphesiz, sapmışlardan sana uyacak olanlar dışında kullarım üzerinde senin hâkimiyetin olmayacaktır.*”²²⁷ âyetlerinin ilkinde ihlaslı kullar, azgın kullardan istisna edilirken ikinci ayette ise azgın kullar diğer kullardan istisna edilmiştir. Eğer her iki grub

²²² Karâfi, 294.

²²³ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 668; İbn Akîl, III/472.

²²⁴ Bâci, I/584; Sem'anî, I/166.

²²⁵ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 668; İbn Akîl, III/472.

²²⁶ Sâd, 38/82-83.

²²⁷ Hicr, 15/42.

birbirine eşit ise eşit gruplar birbirinden istisna edilmiş olur. Eğer biri diğerinden fazla ise çoğunluk azınlıktan istisna edilmiştir ki bu da çoğunluğun istisna edilebileceğine bir örnek teşkil eder.²²⁸ Kur'an-ı Kerim'in pek çok âyetinde azgın grubun çoğunluk olduğuna dair bilgiler mevcuttur.²²⁹ Azgın grubun çoğunluk olduğu dile getirildiğine göre bu durumda ikinci ayette çoğunluk azınlıktan istisna edilmiştir.²³⁰

Sâd ve Hicr surelerindeki ayetlerde ihlaslı kulların azgın kullardan istisna edilmesi ilgili delille ilgili şu itirazlar yapılmıştır. İnsanların yanında konuşma esnasında uygun bulunduğu şekilde takdir yapılabilir. Dilenirse çoğunluk, dilenirse de tamamı istisna edilebilir. Bu anlatım bozukluğu sayılmaz. Çünkü evvelce bilinmeyen bir kısmın cümleden istisna edilmesi abes sayılmaz. Yukarıdaki delilde geçen ayeti kerime de ise belirli olmayan bir kısmın istisna edilmiştir. Her ne kadar Allah katında bu durum belirlidir denilse de bu konuda şöyle denilir. Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'i arapça olarak indirmiştir. Kur'an'da kullanılan her üslûp Arap dilinde de uygun düşer. Eğer Kur'an böyle geldiyse bu tür bir istisna yapmak abes olmaz.²³¹

Hicr suresindeki âyette ise istisna cins isimlerde istisnadır. Bundan dolayı azınlıktan çoğunluğun istisna edilmesi caizdir. Fakat doğal sayılarda çoğunluğun istisna edilmesi caiz olmaz. Bunun sebebi dilde ilkinin istisna edilmesi ile ilgili pek çok örnek bulunmaktadır. İkincisi ile ilgili örneklere ise rastlamamaktayız. Cinslerin tamamını umuma hamletmek doğaldır. Fakat doğal sayılarda ise bu durum doğru olmaz.

Bir diğer husus ise şöyledir. Yukarıda bahsi geçen Sâd suresi 38/82-83 ile Hicr suresi 15/42 âyetlerindeki istisna munkatı' istisnadır. Yani istisna edatı "lakin" anlamındadır.²³² Bu durumda birinci cümlelerin takdir şöyle olur: " ... fakat ihlaslı kullarım hariç senin onları azdırmaya gücün yetmez." İkinci ayette ise takdir şöyledir: " ...fakat azgınlıkta sana uyanlar var ya onların hepsini vadedilen cehenneme koyacağım"²³³

²²⁸ Bâkılânî, 442; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 669; Sem'ânî, I/166; İbn Akîl, III/477; Mâzirî, 296; Râzî, III/37-38; İbn Teymiyye, 154; Karâfî, 289; Sübkî, *el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhac*, II/1125,1127; Şevkânî, II/654; Şinkıtî, 231.

²²⁹ Sebe, 34/13; Âraf, 7/16; Yusuf, 12/103.

²³⁰ İbn Hazm, IV/18; Şirâzî, *et-Tabsıra*, 169; Şirâzî, *el-Lüma'*, 98; Sem'ânî, I/166; İbn Akîl, III/477; Mâzirî, 296; İbn Kudâme, II/133; Âmidî, II/364; Nemle, IV/1686.

²³¹ Şirâzî, *et-Tabsıra*, 169; İbn Akîl, III/473; Karâfî, 293

²³² Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 669; İbn Akîl, III/478; İbn Teymiyye, 155.

²³³ Âmidî, II/366; Nemle, IV/1687.

Delile yapılan bir diğere itiraz ise şöyledir. Sâd, 38/82-83 ile Hicr, 15/42 ayetlerindeki ihlaslı kullar veya azgın kullardan bahsedilmesi sayı itibarı ile değildir. *مَنْ اتَّبَعَكَ مِنَ الْعَالَمِينَ* ifadesi azgınlık sıfatına işaret eder. Bundan dolayı bu örnek sayısal bakımdan çoğunluğun istisna edilmesine örnek getirilemez.²³⁴

Bir diğere itiraz ise ayeti kerimelerdeki azınlığın istisnası ile ilgili olarak ayetteki “senin izzetin hakkı için insanların tamamını saptıracağım” kısmından maksat insanoğludur.

Hicr suresindeki ayette ise “*Kullarımın üzerinde hiçbir yetkiye sahip değilsin*” kısmında geçen “kulluk” kelimesi mutlak anlamda olduğundan içeriğine melekler, insanlar ve cinler girer. Şu halde “*ancak sana uyan azgın kullar hariç*” kısmındaki azgınlar ifadesi ise tüm kullar içinde azınlık durumuna düşmektedir. Çünkü melekler, insanlar ve cinlerin tümünü düşündüğümüzde azgın olmayanlar çoğunlukta kalır. Bu durumda ayette çoğunluğun istisnasından bahsedilemez.²³⁵

İkinci Delil:

Müzzemmil suresi 2 ile 4. âyetler çoğunluğun ve yarının istisna edilmesine örnektir.²³⁶ Yarı ve çoğunluğun istisna edilmesinde ise bir fark yoktur.²³⁷

Yukarıda geçen âyet şu şekilde de değerlendirilmiştir. Müstesna sanki yeni bir başlangıç cümlesi gibidir. “*Gecenin yarısını veya çoğunluğunu ibadetle geçir*” anlamındadır.²³⁸

Üçüncü Delil:

Bir bütünden çoğunluğun istisna edilmesi konusunda bazı usûlcüler istisnayı munfasıl tahsise benzetmişlerdir. Onlara göre munfasıl tahsis delilleriyle lafzın içeriğinden çoğunluğun çıkarılması caizdir. Bu durumda istisna ile de lafzın kapsamının çoğunluğunu istisna etmek de caiz olur. Aralarında bir fark yoktur. Her ikisinde de lafız umum anlamından çıkarılması söz konusudur.²³⁹

²³⁴ İbn Akîl, III/478; Mâzirî, 296.

²³⁵ İbn Kudâme, II/133-134; Şinkîfî, 232; Nemle, IV/1285-1286.

²³⁶ Mâzirî, 296.

²³⁷ Saymerî, 80; Ebû Ya’lâ el-Ferrâ’, 670; Bâcî, I/585; Sıddık Hasan Han, 118

²³⁸ Mâzirî, 296.

²³⁹ Bâcî, I/584; Şirâzî, *et-Tabsıra*, 169; Şirâzî, *el-Lüma’*, 98; İbn Akîl, III/477; Âmidî, II/364; Nemle, IV/1688.

Bu delile şu şekilde itiraz edilir. İstisnanın munfasıl tahsise benzetilmesi doğru değildir. İstisna ile munfasıl tahsis arasında iki yönden fark vardır. Birincisi: Munfasıl tahsis sözlü delillerle sınırlı değildir. Aklî ve naklî delillerde de tahsis yapılabilir. Ayrıca belirli edatlarla yapılması da gerekmez. İstisna ise ancak belirli edatlarla yapılır. Bu yüzdendir ki munfasıl delillerde malumdan meçhulü, meçhulden malumun tahsis edilmesi görülen bir durumdur. İstisna ise mâlum şeylerde geçerlidir. İkincisi: Munfasıl tahsis, cümlenin hükmünü tamamen ortadan kaldırır. Bu da bir nevi nesihthir. İstisna ise cümlenin hükmünü ortadan kaldırmaz, sadece daraltır.²⁴⁰

İstisnanın munfasıl tahsisten ayrılan bir diğer yönü ise tahsis delillerinin daha geniş olmasıdır. Tahsis delilleri munfasıl veya muttasıl olabilirken istisna sadece muttasıl olabilir. Tahsis delilleri belirli edatlara mahsus değildir, istisna ise sadece belirli harflerle yapılır. Tahsisin pekçok farklı delilleri olabilir. Akıl, his, âdet gibi...²⁴¹ Ayrıca dilde kıyas sabit olmaz. Sırf benzediği için Zeyd'e Amr denilmez.²⁴²

Dördüncü Delil:

Bir bütünden çoğunluğun istisna edilmesi, azınlığın istisna edilmesine benzemektedir. Azınlığın istisna edilip çoğunluğun bırakılması ittifakla caiz ise aynı şekilde çoğunluğun istisna edilip azınlığın bırakılması da caiz olması gerekir. Aralarında bir fark olmaması gerekir. Çünkü her ikisi de umum kapsamdan bir kısmın çıkarılması anlamına gelir. Diğer tahsis delillerinde durum böyledir.²⁴³

İstisna, müstesna minh'ten bazı şeylerin çıkarılması işlemidir. Bu çıkarılan şey az da olabilir çok da olabilir. Hepsini kendisinden haber verilen şeydir. Haberin ise çok olması veya az olması caizdir.²⁴⁴

“10000 kişi”, “bir kişi hariç 10000 kişi” sözünden çoktur. Burada da çoğunluk azınlıktan istisna edilmiştir.²⁴⁵ “9999 kişi hariç 10000 kişi gördüm” demekle “bir kişi

²⁴⁰ Nemle, IV/1688.

²⁴¹ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 671; İbn Akîl, III/480.

²⁴² İbn Akîl, III/480.

²⁴³ Bâkîllânî, 443; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 671; Bâcî, I/584; Gazzâlî, 385; İbn Akîl, III/477; Karâfî, 293; Nemle, IV/1688-1689.

²⁴⁴ İbn Hazm, IV/19.

²⁴⁵ İbn Hazm, IV/19.

gördüm” cümlesi arasında bir fark yoktur. Bunlar aynı cümlenin farklı versiyonlarıdır.²⁴⁶

Bu delile şu şekilde itiraz edilir. Azınlığın istisnasının çoğunluğun istisnasına benzemesi şeklindeki iddiaya gelince böyle bir kıyas, kıyas meal fariktir. Zira aralarında iki yönden fark vardır. Dilcilere göre azınlığın istisnası çoğunluğun istisnası gibi değildir. Çünkü azınlığın istisnası dil kurallarına uygun düşmesine rağmen çoğunluğun istisnası günlük dilde yanlış bir kullanımdır. Bu sebepten uygun görülmeyen çoğunluğun istisnasını güzel ve uygun görülen azınlığın istisnasına kıyas etmek aklen mümkün olmasa gerekir. İkinci fark ise istisna ya ihtisar için ya da istidrak içindir. Bu tür bir kullanımda ise azınlığın istisnası güzel karşılanırken çoğunluğun istisnası dilciler tarafından hoş karşılanmaz.²⁴⁷

Beşinci Delil:

Bir bütünün tamamını istisna etmek, aslında iki haberden birinin diğerini iptal etmesi anlamına gelir. Böyle bir cümlede ise iki haber arasında bir zıtlık oluşur.²⁴⁸ İstisnadan geriye kalan kısım az bir şey dahi olsa istisna geçerli olur.²⁴⁹

Altıncı Delil:

Bir Arap şiirinde geçen şu beyit de çoğunluğun istisna edilebileceğine delil getirilmiştir.

أَدُّوا الَّتِي نَقَصْتُمْ تِسْعِينَ مِنْ مِئَةٍ ثُمَّ ابْعَثُوا حَكَمًا بِالْحَقِّ قَوَامًا

“Yüzden doksan eksisini (yani on) ödeyin. Sonra da adaletle karar veren bir hakem gönderin” Şair burada 100 den doksanı istisna etmiştir. Bu da çoğunluğun istisnası sayılır. Bu da çoğunluğun istisna edilebileceğine bir delildir.²⁵⁰

Yukarıdaki beyitte istisna edatı yoktur, şiirin anlamı bir şeyin diğerinden eksiltilmesi anlamındadır²⁵¹ Bundan dolayı söz konusu beyit çoğunluğun istisna edilmesinin

²⁴⁶ İbn Hazm, IV /19.

²⁴⁷ Ebû Ya’lâ el-Ferrâ’, 672; Gazzâlî, 385; Âmidî, II/362; Nemle, IV/1689.

²⁴⁸ İbn Hazm, IV /20.

²⁴⁹ İbn Hazm, IV/20; Cüveynî, *el-Burhân*, 396.

²⁵⁰ Bâkîllânî, 443; Saymerî, 80; Ebû Ya’lâ el-Ferrâ’, 671; Bâcî, I/585; Sem’ânî, I/166; Gazzâlî, 385; Mâzirî, 296; İbn Kudâme, II/133; Âmidî, II/364; Şinkîfî, 232; Nemle, IV/1689.

cevazı hakkında bir delil olarak sunulamaz.²⁵² Beytin geçtiği yazıda bir olayın hikâyesi mevcuttur. Hikâye de bir olay tam olarak anlatılmadığı takdirde hikâye eksik anlatılmış olur. Hikâye içinde çoğunluğun istisna edilmesinden çok olayı pekiştirme ifadesi vardır. Ayrıca bu tip kullanımlar fazla yaygın da değildir.

Kişi hanımına üç talakla veya üç talaktan ikisiyle boşadım demesi güzel bir söz kullanımı olarak kabul edilirken kişi hanımı “üç talak hariç tüm talaklarla seni boşadım” dese 2 talak hariç 3 talakla boşadım dese bu doğru bir dil kullanım olmaz. Bir sözü uzatmak veya çoğaltmak kısaca türü şeylerde doğru olabilirken hüküm ifade eden olaylarda doğru olarak görülmez. İstisna edatının kullanımı dilde doğru bir kullanım olarak kabul edilirken çoğunluğun kullanımı doğru bir kullanım olarak kabul edilmez.²⁵³

1.2. Bir Bütünden Yarıyı İstisnâ Etmek

Bir önceki konuda bir bütünden çoğunluğun istisna edilmesi konusunu ele aldık. Burada ise bir bütünden yarısının istisna edilip edilemeyeceği konusu ele alacağız.

1.2.1. Tartışmayla İlgili Ortaya Atılan Görüşler

Hemen belirtmeliyiz ki bir bütünden çoğunluğun istisna edilebileceğini savunanların bir bütünden yarısının istisna edilebileceğini savunmaları doğaldır. Fakat bir bütünden çoğunluğun istisna edilemeyeceğini savunanlar bu konuda iki görüşe ayrılmaktadırlar.²⁵⁴

1.2.1.1. Birinci Görüş

Bâkılânî²⁵⁵, Hanbelîlerin çoğunluğu²⁵⁶, Halil b. Ahmed, Nadr b. Şümeyl ve Basralıların cumhuruna göre bir bütünden yarının istisna edilmesi caiz değildir. Yapılan bir istisnanın, kantitatif (niceliksel) olarak mutlaka yarıdan az olması

²⁵¹ Mâzirî, 296.

²⁵² Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 670; Bâcî, I/585; Gazzâlî, 386; İbn Kudâme, II/134; Âmidî, II/365; Şinkitî, 232; Nemle, IV/1689.

²⁵³ İbn Akîl, III/476.

²⁵⁴ Zerkeşî, 290; Nemle, IV/1691.

²⁵⁵ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 670; Âmidî, II/364; Sübkî, *el-İbhâc fi Şerhi'l-Minhac*, II/1122; İbn Müflih, III/918.

²⁵⁶ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 670; İbn Akîl, III/479; Âmidî, II/364; Sıddık Hasan Han, 118.

gerekir.²⁵⁷ Bazı dilcilerde daha özel bir belirlemeyle akitlerde bu tür bir istisnayı çirkin görürler.²⁵⁸ İstisnanın sıhhat şartı olarak müstesnânın, müstesnâ minh'in yarısından az olması olarak kabul eden Hanbelîlere göre “ Falanca kişiye 9 dirhem, 6'da 5'i ve 5 tane hariç 10 dirhem borcum var” cümlesi istihzavârî bir cümle olarak görülür.²⁵⁹

1.2.1.2.İkinci Görüş

Hırakî(v.334/946) gibi²⁶⁰ bazı Hanbelîler, İbn Dürsteveyh gibi bazı nahivciler, Bâkılânî'den gelen bir başka rivayet²⁶¹, Kufelilerin çoğunluğu ve bazı Basralıların bir kısmına²⁶² göre bir bütünden yarının istisna edilmesi caizdir.²⁶³

1.2.2.Tarafların Delilleri

1.2.2.1.Birinci Görüşün Delilleri

İlk görüş sahiplerinin delilleri bir bütünden çoğunluğun istisnasını caiz görmeyenlerin delilleriyle aynıdır. Kısaca tekrar edecek olursak ilk delil bir konuşmayı gereksiz yere uzatmanın çirkin addedilmesidir. Konuşurken aslolan kısa ve özlü cümleler seçmektir. Bu sebeple konuşan kişinin bir bütünden çoğunluğu istisna etmesi anlatım bozukluğuna ve ifade yetersizliğine bağlanır.

İkinci delil ise sözlü tasarruflarda genel kural yapılan bir ikrarın inkâr edilmemesidir. İstisna ise bir tür ikrardan sonra ve itiraftan sonra inkâr anlamına gelir. Fakat çoğunluğun istisnası ise bu ikrara zarar verir. Bu da yapılan ikrarın geçerliliğini kaybetmesini sağlar.

Üçüncü delil ise Müzzemmil suresi 2-4. âyetlerdeki istisna çoğunluğun istisna edilemeyeceğine bir örnektir.

Dördüncü delil ise şudur. Arab dilinde istisna, istidrak veya ihtisar içindir. İhtisar ve istidrak'ta istisna ile azınlığa düşürmesi insanları yanlış zannına neden olur.

²⁵⁷ İbn Müflih, III/918; Nemle, IV/1691.

²⁵⁸ Âmidî, II /364.

²⁵⁹ Cüveynî, *el-Burhân*, 396; Beyzâvî, 34.

²⁶⁰ İbn Akîl, III/479.

²⁶¹ Karâfî, 289.(Bâkılânî'den bu konuda 4 farklı görüş nakledilir. Bkz. Aynı sayfa dipnot)

²⁶² İbn Teymiyye, 155.

²⁶³ Karâfî, 289; İbn Neccâr, *Muhtasaru't-Tahrîr*, 153; Nemle, IV/1691.

Beşinci delil ise bir şeyin tamamı istisna edilmesinin çoğunluğun istisna edilmesine benzetilmesidir. Bir şeyin tamamının istisnası caiz olmadığına göre çoğunluğunun da istisna edilmesi caiz olmaz. Çünkü bir şeyin çoğunluğu, tamamının yerine geçer.

1.2.2.2. İkinci Görüşün Delilleri

Bir bütünden yarının istisna edilmesi caiz görenlerin delilleri ise şunlardır.

Birinci Delil:

Müzzemmil suresinin 2.ayetinde geçen“gecenin yarısı” ifadesi müstesnâ minh’in yarısını ifade etmektedir. Daha çok kabul gören kanaate göre “nısfehu” kelimesi “galîlen” kelimesinden bedeldir.²⁶⁴ Bazılar ise bunu yeni bir cümle başlangıcı gibi kabul etmiştir. Bu durumda ayetin anlamı şu şekilde olur. “*Gecenin yarısında kalk veya gecenin yarısından sonra az bir süre kalk*”.²⁶⁵

Söz konusu delile şöyle cevap verilmiştir. Ayette geçen “nısfehu” lafzı istisna değil bir sonraki cümlenin başlangıcıdır. İstisna edilen şeyse“galîlen” kelimesidir. Bir başka görüş göre de “nısfehu” ayette geçen “kıyam” kelimesinin zarfıdır. Bu durumda nısfehu” kelimesi “leyl” kelimesinden bedel olur. O zaman da ayetin takdiri şöyle olur: “*Gecenin yarısında az bir süre kalk.*” Böyle olunca bu ayeti bir bütünden yarının istisnasına delil getirmek doğru olmaz.²⁶⁶ Yine bir başka görüşe göre de “nısfehu” kelimesi kıyam kelimesi için zarf olur. Bu ihtimale göze aldığımızda ise ayetin anlamı şu şekilde olur.“*Gecenin yarısında az bir süre kalk.*” “Nısfehu” kelimesinin müptedâ olduğu yönünde bir görüşte bulunmaktadır.²⁶⁷

İkinci Delil:

Fakihler arasında 10 dirhemden 5 dirhem istisna edildiğinde veya 9 dirhem istisna edildiğinde 5 dirhem veya 1 dirhem ikrar olduğunda ittifak bulunmaktadır. Bu durumda bir bütünden çoğunluğun veya yarının istisna edilmesi caiz olur.²⁶⁸

2. İstisnada İttisal(Eş Zamanlılık Sorunu)

²⁶⁴ Âmidî, II/365; Zerkeşî, 290; Nemle, IV/1692.

²⁶⁵ İbn Akîl, III/479.

²⁶⁶ İbn Akîl, III/479; Zerkeşî, 290; Nemle, IV/1692.

²⁶⁷ Ebû Ya’lâ el-Ferrâ’, 670.

²⁶⁸ Âmidî, II /365;

Bu başlık altında tartışılan şey bir istisnada müstesnâ'nın müstesnâ minh'e muttasıl(Mukarin) olması yani aynı zamanda gelip gelmemesidir. Bir kişi cümleye başladıktan sonra istisna edatını cümlenin devamında hemen söylemeli mi? Yoksa daha sonra söyleyebilir mi? Tartışma bu konu ile ilgilidir.

2.1 Tartışmayla İlgili Ortaya Atılan Görüşler

Bu konuda iki görüş vardır.

2.1.1. Birinci Görüş

Fakihlerin²⁶⁹, mütekellimlerin²⁷⁰, dilcilerin²⁷¹ çoğunluğuna göre istisnanın sıhhat şartı olması hasebiyle istisna müstesnâ minh'e muttasıl(bitişik) olması gerekir.²⁷² Zamansal olarak ertelenemez. Râzî ve İbn Teymiyye muttasıl(bitişik) olma durumuna “âdeten ifadesini ekler. Sebebi ise konuşmanın tabî zorunluluktan dolayı uzamasının istisnanın bitişik olma durumuna engel olmayacağıyla açıklarlar.²⁷³ Şu halde konuşan kişinin konuşma esnasındaki öksürme, yutkunma gibi fasılları kesinti sayılmaz. Tabii bir zorunluluktan dolayı olan bu gecikmenin fasıla olarak değil, hükmen bir ittisal olarak değerlendirilir.²⁷⁴ Bu görüşün doğal bir sonuç olarak müstesnâ ile müstesnâ minh'in arası ayrıldığı takdirde yapılan istisna hukuken geçersizdir.²⁷⁵

Ayrıca Dilciler istisnayı konuşma esnasında söze bitişik olarak kullanırlar. Müstesna minh ile istisnayı tek bir cümleymiş gibi değerlendirirler. Geciktirilmesini kötü bir kullanımdır. Çünkü bir sözü söyleyip ondan bir gün veya bir ay veya bir yıl sonra onu istisna etmek konuşmaya fayda sağlamaz.²⁷⁶ Mervezi'den nakledilen görüşe göre konuşmanın veya başka bir şeyin karıştırılmadığı bir zaman yakınlığı içinde istisna geciktirilebilir. Bunun anlamı akit meclisinin devam ettiği süreç içerisinde az bir zaman istisna geciktirilebilir demektir.²⁷⁷ Bunun olabilmesi içinde konuşma esnasında istisnaya niyet edilmesi gereklidir. Niyet edilmediği takdirde istisna geçerli

²⁶⁹ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 660; İbn Akîl, III/461.

²⁷⁰ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 661; İbn Akîl, III/461.

²⁷¹ Bâcî, I/573; Sem'ânî, I/164; İbn Akîl, III/461; İbn Teymiyye, 152.

²⁷² Hatîb el-Bağdâdî, I/ 308; Şîrâzî, *el-Lüma'*, 162; Cüveynî, *et-Telhîs*, II/ 63; Gazzâlî, 379; İbnü'l-Firkah, Tâcuddin Abdurrahman b. İbrahim el-Fezârî, *Şerhu'l-Varakât li İmami'l-Haremeyn el-Cüveynî*, Thk: Sare Şafî el-Hacirî(Doktora Tezi), Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Câmiatu Kuveyt, 1997,184; Sıddık Hasan Han, 117.

²⁷³ Râzî, III/28; İbn Teymiyye, 152

²⁷⁴ Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, I/261; Râzî, III/28; İbn Kudâme, II/132; Âmidî, II/353; Karâfî, 283; Nemle, IV/1671.

²⁷⁵ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 660; Cüveynî, *el-Burhân*, 385; İbn Akîl, III/461; İbn Kudâme, II/132; İbn Teymiyye, 152.

²⁷⁶ Bâcî, I /573.

²⁷⁷ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 660-661; İbn Akîl, III/461;

sayılmaz.²⁷⁸ Ancak burada niyetin konumu önemlidir. Bir kısım ulemâ cümlelerin istisna bölümünden önce niyeti şart koşarlarken bir kısmı ise konuşma öncesinde niyetin olması gerektiğini söylerler²⁷⁹

2.1.2. İkinci Görüş

Sahabeden Abdullah İbn Abbas²⁸⁰ ile Tabiînden Basralı meşhur âlim ve zâhid Hasan el-Basrî(v.110/728)²⁸¹, Tâbiîn devri Mekke fıkıh mektebinin tanınmış temsilcisi, muhaddis ve müfessir Atâ b. Ebî Rebâh (v.114/732), Hadis ve tefsir konusundaki rivayetleriyle bilinen tâbiî Saîd b. Cübeyr(v.94/713), Tabiînden muhaddis ve fakih Tâvûs b. Keysân(v.106/725)'a²⁸² göre müstesnânın müstesnâ minh'e bitişik olması şart değildir, aksine ayrı olmaları caizdir.²⁸³ İbn Abbas'a atfedilen bu görüşe göre müstesnâ ile müstesnâ minh arası ne kadar uzun olursa olsun istisna edatı amel eder.²⁸⁴ İbn Abbas'a atfedilen bu görüş doğru ise kişinin cümleye başlarken istisnaya niyet etmesi ve sonra da bu niyetini açığa çıkarması gerekir. Niyetini ortaya çıkarması kendisi ile Allah arasında bir borçtur.²⁸⁵ Hasan el-Basrî, Tâvûs b. Keysân, ve Âta b. Ebî Rebâh gibi tabiinden bir kısım âlimlere atfedilen bir başka görüş ise akit meclisi devam ettiği müddet süresince istisnanın ertelenebileceğidir.²⁸⁶ Bir kısım fakihlerde beşer kelimada fasılanın olamayacağını belirtmişlerdir.²⁸⁷

²⁷⁸ Râzî, III/28; Nemle, IV/1673.

²⁷⁹ İbn İmam-ı Kâmilîyye, 132; Useymin, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih b. Muhammed b. Süleymân et-Temîmî, *Şerhu Nazmi'l-Varakât fî Usûli'l-Fıkh*, Dâru İbni'l-Cevzî, H.1425, 120; Nemle, IV/1674.

²⁸⁰ Hâkim, Müstedrek, 7833; Bâkullânî, 438; Ebû'l-Hüseyin el-Basrî, I/261; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 661; Bâcî, I/573; Sem'ânî, I/164; Gazzâlî, 379; İbn Akîl, III/461; İbn Teymiyye, 152; Karâfî, 283; Şinkîfî, 230.

²⁸¹ İbn Teymiyye, 152; Şinkîfî, 230.

²⁸² İbn Kudâme, II/132; İbn Teymiyye, 152; Hulûlû, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdirrahmân b. Mûsâ b. Abdilhak ez-Zelîtenî el-Kayrevânî(el-Karevî) , *ez-Ziyâu'l-Lâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmî'*, Thk: Abdullah b. Türkî Ali Saide(Doktora Tezi), Câmiatü Melik Halit, 2011, 508; Şevkânî, II/651; Şinkîfî, 230.

²⁸³ Şirâzî, *el-Lüma'*, 95; Meâfirî, 81-82; Nemle, IV/1672.

²⁸⁴ Cüveynî, *el-Burhân*, 385; Râzî, III/28; Âmidî, II/353; Şevkânî, II/648.

²⁸⁵ Gazzâlî, 379; Semerkandî, 142; Râzî, III/28; Âmidî, II/353; Karâfî, 283; Sübkî, *el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhac*, II/1117; Siddık Hasan Han, 116; Şeyh Muhammed b. el-Müfettiş, 179; Şeyh Esad Abdici, 79.

²⁸⁶ Sem'ânî, I/164; İbn Akîl, III/461; İbn Kudâme, II/132; İbn Teymiyye, 152; Sübkî, *el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhac*, II/1117; Makdisî, İmâmu'l-Hasan Bedreddin b. Abdülgâni el-Hanbelî, *et-Tezkira fî Usûli'l-Fıkh*, Dr. Naci Süveyd, 1.Baskı, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2011, 39.

²⁸⁷ Cüveynî, *el-Burhân*, 386; Âmidî, II/353; Sübkî, Tâcuddin Abdulvehhab b. Ali, *Cem'u'l-Cevâmî' fî Usûli'l-Fıkh*, Ta'lik ve Haşiye: Abdülmün'im Halil İbrahim, 2.Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, H.1424, 49.

Bazılarına göre ise eğer aynı konuşma içinde geçtiği takdirde fasıla veya sükût etme istisnaya engel değildir.²⁸⁸ Bazı Mâlikîler ise müstesna minh'e bitişik bir zamir bulunmasıyla birlikte lafzen istisnanın ertelenebileceğine cevaz vermişlerdir.²⁸⁹ İstisnanın geciktirilmesini caiz görenler istisnayı muttasıl bir tahsis delilinden daha çok munfasıl tahsis delillerine daha yakın gördükleri için böyle bir görüşü tercih etmişlerdir.²⁹⁰ Bazıları sadece Allah'ın keliminde olabileceğini söylerler.²⁹¹ İstisnanın müstesna minh'ten ayrılabilceğini söyleyenler,²⁹² müstesnânın müstesnâ minh'ten ne kadar ayrılabilceği konusunda da ihtilafa düşmüşlerdir.²⁹³

Bu konuda 8 farklı görüş bulunmaktadır.

Birincisi, 1 ay ayrılmasının caiz olacağı iken ikincisi ise 1 sene kadar ayrılmasının caiz olacağıdır. Üçüncüsü ise herhangi bir zaman kısıtlamasının olmayacağıdır. Bu üç görüşte İbni Abbas'tan rivayet edilmiştir. Dördüncüsü, meclis devam ettiği sürece istisna yapılabileceğidir. Bu görüş ise Hasan Basrî ve Âtâ'dan rivayet edilmiştir. Beşincisi, araya farklı bir konunun girmeyeceği kadar bir zamanı caiz görürler. Altıncısı 4 ay kadar bir zaman istisnanın ertelenebileceğini söylerler. Yedincisi istisnanın lafzan bir tehiri olabilir. Bu durumda istisnanın müstesna minhe bitişik bir zamir olması gerekir. Bu görüş Maliki mezhebine nispet edilir. Sekizincisi, istisnanın istisna olduğu anlaşılacak bir zamana kadar ertelenmesi caiz olur.²⁹⁴

2.2. Tarafların Delilleri

İstisnada eş zamanlılık sorunu ile ilgili tarafların delilleri şu şekildedir.

2.2.1. Birinci Görüşün Delilleri:

İstisnanın müstesnâ minh'e bitişik olmasını savunanların delilleri şu şekildedir.

Birinci Delil:

²⁸⁸ Sübkî, *Cem'u'l-Cevâmi'*, 49; Useymîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih b. Muhammed b. Süleymân et-Temîmî, *el-Usûl min İlmi'l-Usûl*, Thk Ebû İshak Eşref b. Salih el-Uşrî es-Selefi, İskenderiye: Daru'l-İman, 2001, 30.

²⁸⁹ Âmidî, II /353.

²⁹⁰ Bâcî, I/573.

²⁹¹ Hulûlû, 510.

²⁹² Cüveynî, *et-Telhîs*, II/ 63-64.

²⁹³ Nemle, IV/1675.

²⁹⁴ Cüveynî, *et-Telhîs*, II / 63-64; Sübkî, *Cem'u'l-Cevâmi' fî Usûli'l-Fıkh*, 48; Sübkî, *el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhac*, II/1116; Mahallî, *el-Bedru't-Tâli*, 374-375; Siddık Hasan Han, 116; Şeyh Esad Abdici, 79; Nemle, IV/1675.

İstisna, kelamın bir parçası olup bağımsız bir söz değildir. Dilciler istisnayı şart, takyid, mübteda veya haber cümlesi gibi cümleyi tamamlayıcı bir unsur olarak düşünürler. Yani istisna tek başına bir mana ifade etmez. Eğer cümleden ayırırsak söz tamamlanmaz ve konuşan kişinin maksadı anlaşılmaz. Örneğin “İnsanları gördüm” dedikten bir ay sonra “Zeyd hariç” denilirse söz bağlamdan koptuğu için bir anlam ifade etmez. Nasıl ki yüklemsiz özne bir anlam ifade etmediği gibi yüklem gelmediği takdirde mana tamam olmaz. Konuşanın maksadı anlaşılmaz.²⁹⁵

İkinci Delil:

Dilcilerin söylediği gibi kelimeler düşünceleri ifade etmek için konulmuştur. Bir cümleden sonra o cümleyi uzun bir aradan sonra ve uzak bir yerde istisna etmek dilin kullanım amacına uygun düşmez. İstisna cümlelerinde müstesnâ ile müstesnâ minh arasında fasıla verilebilseydi doğru veya yanlış konuşanın durumu anlaşılmazdı. Çünkü böyle bir sözün sahibi bir hüküm vermekte ve bu hükmü istisna edatlarıyla sınırlandırmaktadır. Yapılan bu sınırlandırma onun doğru söylediğini veya yalan söylediğini belirlemede kritik önem taşır. Ayrıca istisnada zaman aralığı hukukî sözleşmelerin maksadına ulaşmamasına neden olur ki bu da toplumsal bazda kaosa neden olur.²⁹⁶ Örneğin eğer istisnanın ertelenebileceği caiz olsaydı talak, köle azadı gibi akitler gerçekleşme imkânı bulamazdı. Olası bir kızgınlık anında daha sonra yapılan bir istisna ile akitlerden dönülebilirdi. Çünkü istisna, verilen hükmü tam tersine çevirebilmektedir. Bu yüzden kişi vekiline “evimi dilediğin kişiye satabilirsin” dese ve ertesi gün “falanca hariç” dese örfe göre bu istisna geçerli olmaz, vekilin yaptığı bütün satışlar sahih olur.²⁹⁷

Üçüncü Delil:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ، فَرَأَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا، فَلْيَأْتِ
الَّذِي هُوَ خَيْرٌ، وَلْيُكْفَرْ عَنْ يَمِينِهِ

²⁹⁵ Bâkılânî, 438; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 662; Şirâzî, *et-Tabsıra*, 163; Şirâzî, *el-Lüma'*, 96; Bâcî, I/573; Sem'ânî, I/164; Gazzâlî, 380; İbn Akîl, III/461; Semerkandî, 142-143; Âmidî, I/354; Şeyh Muhammed b. el-Müfettiş, 179; Nemle, IV/1671-1672.

²⁹⁶ Şirâzî, *et-Tabsıra*, 163; Cüveynî, *el-Burhân*, 386; İbn Akîl, III/462; Semerkandî, 143; Nemle, IV/1671-1672.

²⁹⁷ Râzî, III/29; Âmidî, II/354; Makdisî, 39.

Ebû Hureyre'den (r.a.) rivâyet edilen bir hadiste Hz.Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Bir kişi bir şeye yemin eder de daha sonra ondan daha hayırlısını görürse, hayırlı gördüğünü yapsın. Ettiği yemin keffaretini de ödesin”²⁹⁸

Yukarıdaki hadis-i şerife göre eğer munfasıl istisna sahih olsaydı Hz.Peygamber yemin eden kişiye yol göstermek amacıyla bir hayır gördüğünde onu cümlenin bütününden istisna yapabilmesine izin verirdi. Hadiste yeminin bozulmasındaki maksat işi kolaylaştırmaktır. Yeminden istisna etmek daha kolay bir durum oluştururken böyle bir yola gidilmemiştir.²⁹⁹

Dördüncü Delil:

İstisna cümleleri cümle yapısı itibarıyla şart cümleleri gibidir. Nasıl ki bir şart cümlesinde şart ile ceza birbirinden ayrılamıyorsa ve akit meclisinde ayrılmaları da caiz değil ise istisna cümlesinde de müstesnâ, müstesna minh'den ayrılamaz.³⁰⁰ Mesela müşteri “malı eve teslim etmek şartıyla satın alıyorum” cümlesini ikiye bölerek söyleyemez.

Aynı şekilde istisna cümleleri, mübteda-haber ve şart-ceza cümleleri gibi tek bir cümledir. Usuldeki meclis, konuşma meclisi gibi değildir. Sıla cümlesiyle, sıla ifadesini ayırmak ne kadar kötü bir anlam ifade ederse istisna ile müstesna minh'i ayırmakta öyle bir durum ifade eder.³⁰¹

Beşinci Delil:

İstisnanın bitişik olmasını savunanların bir diğer delili ise Eyyüb a.s.'ın hanımına hurma lifleriyle vurmasını delil getirmişlerdir. “وَأَخَذُ بِبَيْدِكَ ضِعْفًا فَاصْرِبْ بِهِ وَلَا تَحْنُتْ” (Bir yemini vardı.) "Eline bir demet bitki sapı alıp onunla vur ve böylece yeminini yerine getirmiş ol" (dedik)." Eğer istisna geciktirilebilseydi âyet bunu ifade ederdi.³⁰²

2.2.2.İkinci Görüşün Delilleri:

²⁹⁸ Müslim, Bâbü nedbi men halefe yemin, 1650.

²⁹⁹ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 662; İbn Akîl, III/462; Âmidî, II/354; Çarperdî, I/540; Bâbertî, 31; Dr. İyad Nâmi es-Selmâ, 49.

³⁰⁰ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 664.

³⁰¹ İbn Akîl, III/468.

³⁰² Zerkeşî, 286; Dr. İyad Nami es-Selma, *Usûli'l-Fıkh Lizi La Yeseu'l-Fakihu Cehlehû*, 1.Baskı, Riyad; Daru't-Tedemmüriyye, 2005, 329; Rifâî, 87.

İstisnânın müstesna minh'e bitişik olmasını gerekli görmeyenlerin delilleri ise şu şekildedir.

Birinci Delil:

Müstesnânın müstesnâ minh'e bitişik olmasını gerekli görmeyen ikinci görüş sahipleri iddialarını ispatlamak için şu hadisi delil getirmişlerdir.

عَنْ عِكْرِمَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «وَاللَّهِ لَأَغْزُونَ فُرَيْشًا، وَاللَّهِ لَأَغْزُونَ فُرَيْشًا، وَاللَّهُ لَأَغْزُونَ فُرَيْشًا»، ثُمَّ قَالَ: «إِنْ شَاءَ اللَّهُ»

İkrime'den (r.a.) rivayet edilen bir hadiste Rasulullah (s.a.v.) “Allah’a yemin olsun ki Kureyş ile savaşıcağım. Allah’a yemin olsun ki Kureyş ile savaşıcağım. Allah’a yemin olsun ki Kureyş ile savaşıcağım demiş, sonra da “inşallah” “Allah dilerse” demiştir.”³⁰³ Şayet sustuktan sonra istisna sahih olmasaydı Hz.Peygamber bunu yapmazdı.³⁰⁴

Delil olarak ortaya konulan bu hadis şöyle değerlendirilmiştir. Allah rasülü'nün (s.a.v.) istisna yapmasının nedeni ayette ifade edilen “Hiçbir şey hakkında sakın “yarın şunu yapacağım” deme! Ancak “Allah dilerse yapacağım” de. Unuttuğun zaman Rabbini an”³⁰⁵ emrine uymak içindir.³⁰⁶ Aynı zamanda hadiste geçen “inşallah” sözü istisna ifadesi değildir. Bu söz gelecekte meydana gelecek, Allah'ın takdirinde olan olaylar için söylenen bir sözdür. Bundan dolayı Allah Teâla Kehf suresinin bu ayetinde gelecekte meydana gelebilecek durumlar için “İnşallah-Allah dilerse” sözünün söylemesini emrettiği için Allah rasülü bu sözü söylemiştir.³⁰⁷

İkinci Delil:

İkinci görüş sahiplerinin bir diğer delili ise şudur. İstisnalar, cümlenin ilk kısmını tahsis ve beyan etmek için gelir. Bu açıdan nesih gibidir ve geciktirilmesi caizdir. Ayrıca istisna gibi munfasıl muhassıslar da umumu tahsis etmek için kullanılır.

³⁰³ Musannef-i Abdurrazzak, Bâb-ı İstisna-i't-Talak, 11306; Ebû Davut, İstisnâfi'l-Yemîn ba'de's-Sukût, 3285; Beyhakî, Sünen-i Kübra, Hadis No:19927.

³⁰⁴ Bâkılânî, 438; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 663; İbn Akîl, III/464; Âmidî, II/355; Teftezânî, et-Telvîh,18; Şevkânî, II/652; Dr. İyad Nami es-Selma, Usûli'l-Fıkh, 330.

³⁰⁵ Kehf, 18/23-24.

³⁰⁶ Bâkılânî, 438; Nemle, IV/1672.

³⁰⁷ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 664.

İstisna dışındaki tahsis delilleri söyleyiş zamanı bakımından ertelenebildiğine göre istisna da zamansal olarak ertelenebilir.³⁰⁸

Bu delile ise şöyle cevap verilir. İstisnayı neshe ve munfasıl tahsis delillerine kıyas etmek doğru değildir. Çünkü istisna, nesih ve munfasıl tahsis delillerinden farklıdır.³⁰⁹ Ayrıca konuşma esnasında açıklamanın geciktirilmesi kabul edilemez.³¹⁰ İstisnanın geciktirilmesi, şartın ve mübtedanın haberinin geciktirilmesi durumu gibi cümleyi bozan bir durum oluşturur.³¹¹ Tahsis, hissi ve akli delillerle yapılabileceği için istisnayı tahsise kıyaslamak da doğru değildir. Nesih de zaten neshedilen şeyin mensuha bitiştirilmesi caiz olmaz. Bu yüzden istisnayı neshe de kıyas etmek doğru olmaz.³¹² Nesih, maslahatlar ve mefsetlerde zamanın değişmesiyle duruma uygun bir şekilde gerçekleşir. Teabbüdi konular bir zaman maslahat iken bir zaman sonra mefsete dönüşebilir. Bu durumda cümlenin biri nasih olurken diğeri ise mensuh olabilir. Bitişmesi gerekmez. Bilakis nasih eğer bitişik olursa bir amacı açıklaması için gelmiş olur. O zaman nesh olmaz. Çünkü nasih ile mensuhun aralarının belirli bir zamanla ayrılması gerekir. Aynı cümle içinde nasih ve mensuh olmaz. Bu tip cümleler de ise bu o zaman bir cümle diğeri cümlenin gayesi olmuş olur.³¹³

Ayrıca eğer istisna geciktirilebilseydi o zaman mübteda, şart, takyid gibi cümle öğelerinin de geciktirilmesi caiz olurdu ki bu durum dilcilere göre ittifakla çirkin bir kullanım olurdu. Ayrıca yine dilcilere göre istisnanın takdim etmesi hoş bir kullanım değildir.³¹⁴

Üçüncü Delil:

İkinci görüş sahiplerinin üçüncü delili ise İbni Abbas'dan rivayet edilen şu sözdür. "Bir kişi bir olay üzerine yemin ettiğinde isterse bir sene dahi olsa onu istisna edebilir. Kehf suresinin

³⁰⁸ Bâcî, I/575; Şirâzî, *et-Tabsıra*, 164; Semerkandî, 143; Râzî, III/28; Nemle, IV/1672-1673.

³⁰⁹ Bâcî, I/575; Nemle, IV/1673.

³¹⁰ Şirâzî, *et-Tabsıra*, 164.

³¹¹ Bâcî, I /575; İbn Akîl, III/466; Râzî, III/29.

³¹² Âmidî, II/356.

³¹³ İbn Akîl, III/468.

³¹⁴ Bâcî, I/575.

وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكُ غَدًا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَادْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلْ عَسَى أَنْ يَهْدِيَنِي رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ هَذَا رَشَدًا

“Allah izin verirse” demeden hiçbir şey için “şu işi yarın yapacağım” deme. Unuttuğun takdirde rabbini an ve “umarım rabbim bana, doğruya bundan daha yakın yolu gösterir” de” ayeti bu konu ile ilgili olarak indirilmiştir. وَادْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ “Unuttuğun zaman rabbini hatırla” kısmı istisnadır.³¹⁵ İbni Abbas gibi bir Arap dili uzmanı munfasıl istisnayı sahih görmesi muttasıl istisnanın cevazına hüccettir.³¹⁶

İbni Abbas’tan gelen sıhhatine yönelik eleştiriler yapılmıştır. Bu rivayetlerin doğruluğunu kabul etsek bile dil kurallarına uygun bir şekilde tevil edilebilir.³¹⁷ Bazı fakihlerin Kuran metnindeki istisnalarda şu açıklamayı yaparlar. Allah’ın kelamı ezelde tekdir ve değişmez. Yüce Allah’ın kelamında bir gecikme söz konusu olamaz. İnsanların kullandığı cümlelerde ise eğer bir gecikme söz konusu olursa bu ancak işitenlerin ve muhatapların zihninde oluşan bir gecikmeden dolayı olur.³¹⁸

Dördüncü Delil:

Konuyla ilgili bir başka delil ise:

وَأَيْضًا مَا رُوِيَ عَنْهُ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنَّهُ سَأَلَتْهُ الْيَهُودُ عَنْ عِدَّةِ أَهْلِ الْكَهْفِ وَعَنْ مُدَّةِ لَبِّيهِمْ فِيهِ، فَقَالَ: غَدًا أُجِيبُكُمْ، وَلَمْ يَقُلْ: إِنْ شَاءَ اللَّهُ فَتَأَخَّرَ عَنْهُ الْوَحْيُ مُدَّةَ بَضْعَةِ عَشْرٍ يَوْمًا، ثُمَّ نَزَلَ عَلَيْهِ: {مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا} إِلَى قَوْلِهِ: {وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكُ غَدًا - إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَادْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ

Allah Rasülü’nün (s.a.v.) şöyle dediği rivayet olunmuştur. Bir Yahudi Hz.Peygamber’e Ashabı Kehf’in sayısını ve mağarada ne kadar kaldıklarını sordu. O da: “Yarın cevap vereceğim” dedi fakat “inşallah” sözünü söylemedi. Bundan sonra on gün kadar vahiy gelmedi. Sonra ise Kehf suresinin 22, 23 ve 24. ayetleri indi. “De ki: “Onların sayısını rabbim daha iyi bilir. Onlar hakkında bilgisi olan çok azdır. Artık onlar hakkında gerçeği açıklama dışında tartışmaya girme ve kimseden de onlarla ilgili bilgi isteme!”Allah izin verirse” demeden hiçbir şey için, “Şu işi yarın

³¹⁵ Hâkim, Müstedrek, 7833. (Bu hadis-i Şerif Buhari ve Müslim’in şartlarına uygundur.)

³¹⁶ Âmidî, II /355; Dr. İyad Nami es-Selma, *Usûli'l-Fıkh Lizi La Yeseu'l-Fakihu Cehlehu*, 329.

³¹⁷ Bâkılânî, 439; Bâcî, I/574; İbn Akîl, III/465-466.

³¹⁸ Cüveynî, *el-Burhân*, 387.

yapacağım" deme! Unuttuğun takdirde rabbini an ve "Umarım rabbim bana, doğruya bundan daha yakın yolu gösterir" de."

"İnşallah" ifadesini bir istisna olarak değerlendirirsek Allah rasülüne emredilen "inşallah" sözü, istisnanın ertelenebileceğine delil getirilebilir.³¹⁹

Delil getirilen bu ayetle ilgili olarak şu değerlendirmeler yapılmıştır. Rasulullah'a Ashab-ı Kehf'in kaç kişiden oluştuğu sorulmuştur. Allah rasülü de bu soruyu cevaplamamıştır. Ayette ise Hz.Peygamber uyarılmış ve gelecekte yapacağı bir şey hakkında "inşallah" ifadesini kullanması emredilmiştir. Aynı şekilde Kalem suresinde anlatılan bahçe sahipleriyle ilgili hikâye de onların gelecekle ilgili yapacakları bir işi söyleyip onu istisna etmemeleri yani "inşallah" ifadesini kullanmamaları kınanmıştır.³²⁰

Beşinci Delil:

İstisna, müstesnâ minh'i beyan ve tahsis etmek için gelir. Beyanın ve tahsisin te'hiri caiz olduğuna göre istisnanın te'hiri de caizdir.³²¹

Bu delile şu şekilde cevap verilmiştir. Eğer istisna geciktirilmesi caiz olursa sıfat ve gayenin de geciktirilmesi caiz olması gerekir. Çünkü sıfat ve gaye de tahsis ve beyana dâhildir. Bunların geciktirilmesi caiz değildir.

3.Müstesnânın Müstesnâ Minh'e Takdimi

Kurallı bir istisna cümlesinde, istisnanın öğelerinin yerleri bellidir. Önce müstesnâ minh yani kendisinden istisna edilen cümle gelir. Daha sonra istisna edatı, daha sonra da müstesnâ yani istisna edilen cümle gelir. Bazı durumlarda müstesnâ minh, müstesnadan sonra gelebilir. Bu konu usulcüler arasında tartışılmıştır.

İstisnanın müstesnâ minh'e mukarin(eş zamanlı) olmasını şart koşanlar, müstesnâ'nın, müstesnâ minh'e takdimi konusunda ihtilaf etmişlerdir.³²² İstisna

³¹⁹ İlgili hadis, hadis kitaplarında bulunmamaktadır. İbni Kesir Tefsiri, 5/149; et-Tefsîrul-Hadîs, III/169; Âmidî'nin "el-İhkâm" adlı eserin tahkîk kısmında bu hadis hakkında geniş bilgi vardır. Bkz.: Âmidî, II /355; İbn Akîl, III/461; Bâbertî, 30.

³²⁰ İbn Akîl, III/465; Bâbertî, 8; Teftezânî, *et-Telvih*,18.

³²¹ İbn Akîl, III/466; Âmidî, II/355; Çarperdi, I/541.

³²² Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 664; Nemle, IV/1674-1675.

edatının cümlelerin başına gelmesi âlimlerin ittifakıyla caiz değildir.³²³ İstisnanın takdimi ise iki şekilde olur. Birincisi: Mana taşıyan bir takdimdir ki tartışmaya konu olan kısımda budur. Örneğin: مَا جَاءَنِي إِلَّا أَبَاكَ أَحَدٌ “Bana gelmedi ancak baban hiç kimse” cümlesidir. Bu cümlelerin kurallı hali ise مَا جَاءَنِي أَحَدٌ إِلَّا أَبَاكَ şeklindedir. Bu cümlede “ehad” kelimesi müstesnâ minh’tir ve “ebake” ise müstesnâ’dır ve istisna edatından sonra gelmiştir. İkincisi ise cümlelerin kesintiye uğratarak yapılan bir takdimdir ki bu konuşmaya bir fayda sağlamaz. Örneğin: مَا مَرَرْتُ إِلَّا “Hiç kimseye uğramadım” dedikten belli bir zaman sonra أَحَدٌ أَبَاكَ “Baban hariç” cümlesi fayda sağlamayan bir cümledir. Arab dilinde böyle bir kullanım yoktur. Mana olarak hiçbir fayda sağlamaz.³²⁴

3.1. Tartışmayla İlgili Ortaya Atılan Görüşler

Müstesnâ’nın, müstesnâ minh’e takdimi konusunda ortaya atılan görüşler şunlardır.

3.1.1. Birinci Görüş

Müstesnâ’nın müstesnâ minh’e takdimi konusunda çoğunluk ulema, eğer müstesnâ, müstesnâ minh’e mukarin olursa müstesnâ’nın müstesnâ minh’e takdimi³²⁵ ve te’hiri³²⁶ caiz olacağı görüşündedir. Bu görüş sahiplerine göre مَا جَاءَنِي إِلَّا أَخَاكَ مِنْ “Bana ancak kardeşin geldi” cümlesinde “min ehadin” kelimesinin “ehâke” kelimesinden sonra gelmesi caiz olur. Aynı şekilde خَرَجَ إِلَّا زَيْدًا الْقَوْمُ “Zeyd hariç kavim çıktı” cümlesinde müstesnâ olan “Zeyd”, müstesnâ minh olan “el-kavm” kelimesinin önüne geçmiştir.³²⁷

3.1.2. İkinci Görüş

İstisnanın müstesna minh’e bitişik olmasını şart koşanlardan bazıları müstesnâ’nın müstesnâ minh’e takdimini caiz görmezler.³²⁸

3.2. Tarafların Delilleri

3.2.1. Birinci Görüşün Delilleri

³²³ İsnevî, Ebu Muhammed Cemaleddin Abdurrahim b. el-Hasan b Ali el-Ümevi, *el-Kevkebü’-d-Dürriyyü fî Tahrîci’l-Furu’i’l-Fıkhîyyeti ala’l-Mesâili’n-Nahviyye*, Thk: Dr. Abdurrezzak es-Sa’dî, 1.Baskı, Kuveyt: Vizâretü’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’l-İslamiyye, 1984, 379.

³²⁴ Bâcî, I/576.

³²⁵ Ebû Ya’lâ el-Ferrâ’, 664; Şîrâzî, *el-Lüma’*, 96; Sem’ânî, I/165; İbn Akîl, III/469; Âmidî, II/352; İbn Teymiyye, 152; İsnevî, *el-Kevkebü’-d-Dürriyyü*, 380; Mahallî, *Şerhu’l-Varakât fî Usûli’l-Fıkh*, Thk: Muhammed Hasan İsmail, 1.Baskı, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003, 164; İbnü’l-Mibred, 335.

³²⁶ Şîrâzî, *el-Lüma’*, 96; Sem’ânî, I/165; İbn Akîl, III/469; Âmidî, II/352.

³²⁷ Ebû Ya’lâ el-Ferrâ’, 664; Nemle, IV/1676.

³²⁸ İsnevî, *et-Temhîd fî Tahrîci’l-Furu’ ale’l-Usûl*, Thk: Dr. Muhammed Hasan Heyto, 1.Baskı, Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, H.1400, 390; Mahallî, *el-Bedru’t-Tâli*, 135; Nemle, IV/1675.

Müstesnânın, müstesnâ minh'e bitişik olması şartıyla müstesnâ'nın müstesnâ minh'e takdimini caiz görenlerin delilleri şu şekildedir.

Birinci Delil:

Sahabeden Kâb b. Malik ³²⁹ 'in Allah rasülüne hitaben yazmış olduğu şiir müstesnâ'nın, müstesnâ minh'e takdimi konusunda delil getirilmiştir.

أَلْبَ عَلَيَّكَ فِينَا لَيْسَ لَنَا النَّاسُ إِلَّا السُّيُوفُ وَ أَطْرَافَ الْقِنَا وَزُرُّ

“Burada bizi kışkırtma. Bizim insanlar üzerinde bir sorumluluğumuz yok ancak kılıçlar ve kanalın kısımları hariç”

Bu şiirin kurallı hali şöyle olmalıdır:

لَيْسَ لَنَا وَزُرُّ إِلَّا السُّيُوفُ وَ أَطْرَافَ الْقِنَا

Buradaki “vizr” kelimesi müstesnâ minh, “es-suyuf” kelimesi ise müstesnâ'dır. Kâb b. Mâlik, şiirinde müstesnâ'yı müstesnâ minh'in önüne geçirmiştir.³³⁰

İkinci Delil:

Bir diğer şiir de ise Emevî dönemi Şîf şairlerinden Kümeyt b. Zeyd el-Esedi şöyle demiştir:

فَمَا لِي إِلَّا آلَ أَحْمَدَ شَيْعَةً وَ مَا لِي إِلَّا مَشْعَبَ الْحَقِّ مَشْعَبُ

“Benim için Ahmed ailesinden başka grub yoktur. Ve yine benim için hak yolu dışında yol yoktur.”

Bu şiirin düz cümlesi şudur.

فَمَا لِي شَيْعَةً إِلَّا آلَ أَحْمَدَ وَ مَا لِي مَشْعَبُ إِلَّا مَشْعَبَ الْحَقِّ

Bu şiirin ilk kıtasında “Şia” kelimesi ve ikinci kıtasındaki “meş'ab” kelimesi müstesnâ minh'ten sonra gelmişlerdir.³³¹ Her iki şiirde de istisna cümlesi cer ve nasb konumunda olmalarına rağmen nasb irabı almıştır. Arab dilcilerine göre istisna edatı takdim ettiğinde ebedi olarak nasb irabı alır.³³²

Üçüncü Delil:

وَبَلَدَةٌ لَّنَسَ لَهَا طُورِيٌّ وَ لَأَخْلَا الْجِنَّ بِهَا إِنْسِيٌّ

³²⁹ Asıl adı Ebû Abdillâh Kâ'b b. Mâlik b. Ebî Kâ'b Amr el-Hazrecî (ö. 50/670)'dir. Medinenin büyük şairlerindedir. Cahiliyye döneminde meşhur olmuşlardır. İslamiyette ise Hz. Peygamber'in meşhur üç şairinden biri olmuştur. Pek çok olaya şahitlik etmiştir. Ömrünün son devirlerinde kör olmuştur. 77 yaşında vefat etmiştir. (Bkz DİB Kâ'b b. Mâlik md., Hız: Yaşar Kandemir, 24/4)

³³⁰ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 665; Bâcî, I/576-577; Sem'ânî, I/165; İbn Akil, III/469; Nemle, IV/1675.

³³¹ Bâcî, I/576-577; Şirâzî, *el-Lüma'*, 96; Âmidî, II/353; Nemle, IV/1676.

³³² Bâcî, I/576-577; Sem'ânî, I/165; İbn Akil, III/469.

“*Cinler dışında bu şehirde ne bir insan ne bir vahşi hayvan var*” örneğinde insan kelimesi istisnadan sonra gelmiştir.”³³³

Dilcilere göre istisna takdim ettiğinde müstesna minh dâima mansub olur. Yukarıdaki iki beyit de bunun kanıtıdır.³³⁴

Yukarıdaki şiirle ilgili olarak şöyle bir itiraz vardır. Şiirdeki kullanım şaz yani kural dışı bir kullanımdır. Bundan dolayı üzerine delil getirilemez.³³⁵

3.2.2. İkinci Görüşün Delilleri

Müstesnâ'nın müstesnâ minh'e takdimini caiz görmeyenleri delilleri ise şu şekildedir.

Birinci Delil:

Dilde asıl olan müstesna minh'in önce müstesnanın ise sonra gelmesidir. Müstesnanın önce getirilmesi ise dilin aslına muhalefet etmek demektir. Bu da doğru değildir.³³⁶

4. Munkatı' İstisna ve Anlamı

Âlimler istisnayı ikiye ayırırlar. Birinci kısım müstesnâ ile müstesna minh'in aynı cinsten oluşan istisna çeşididir. İstisnanın bu bölümüne muttasıl istisna denir. رَأَيْتُ النَّاسَ إِلَّا زَيْدًا “Zeyd hariç insanları gördüm” örneğinde “Zeyd”, insan cinsindedir. Bu kısmın hakikî anlam ifade etmesinde bununla tahsis yapılması hakkında bilginler arasında bir ihtilaf yoktur.³³⁷ İkinci kısım ise müstesnâ ile müstesnâ minh'in farklı cinslerden oluşmasıdır ki buna da munkatı' istisna denilir. رَأَيْتُ النَّاسَ إِلَّا أَسَدًا “Aslan hariç insanları gördüm” örneğinde insanlar ve aslan farklı cinstendir. Bâcî bu tasnife üçüncü bir kısım ekler. Ona göre müstesnâ minh, müstesnâ'nın bir parçasını teşkil ediyorsa bu durumda bu tür istisna muttasıl istisnadan farklı olarak telakki edilir. Ona

³³³ Nemle, IV/1674.

³³⁴ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 665; İbn Akîl, III/469.

³³⁵ Nemle, IV/1674.

³³⁶ Nemle, IV/1675.

³³⁷ Bâkîllânî, 440; Bâcî, I/578; İbni Rüşd el-Hafid, 114; İsnevî, *el-Keykebü'd-Dürriyyü*, 329; Leknevî, Abdülâlî Muhammed b. Nizamüddîn Muhammed es-Sahâlevî el-Ensârî, *Fevâtihu'r-Rahamüt bişerhi Müsellimu's-Subût* (İmam Kâdî Muhibbullah b. Abduşşekûr el-Buhârî), Thk: Abdullah Mahmut Muhammed Ömer, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002, II/320; Sıddık Hasan Han, 116.

göre müstesna bölümü, cinsin kapsamının bir parçasını kapsamaktadır. Örneğin: رَأَيْتُ زَيْدًا إِلَّا وَجْهَهُ “Yüzü hariç Zeyd’i gördüm”³³⁸

4.1. Tartışmayla İlgili Ortaya Atılan Görüşler

Müstesnâ ile müstesnâ minh farklı cinslerden olursa bu durumda ifadenin hakikî anlam mı yoksa mecaz anlam mı olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda iki görüş vardır.

4.1.1. Birinci Görüş

Şâfiîler³³⁹, Hanbelîlerin çoğunluğu³⁴⁰, Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'ye³⁴¹ göre istisnânın sihhati için müstesna ile müstesna minh'in hem lafız hem de mana bakımından³⁴² aynı cinsten olmaları gerekir. Farklı cinslerden olmaları halinde söz konusu ekole göre gerçek anlam değil, mecaz anlam ifade ederler. رَأَيْتُ النَّاسَ إِلَّا أَسَدًا “Aslan hariç insanları gördüm.” denildiğinde “insanlar” ile “aslan” aynı cinsten varlık değildir. Böyle bir yol tercih edilmesinde insanları aslana benzetmek gibi mecazî bir anlam yüklenmiştir.³⁴³ Munkatî' istisna ile tahsis yapılamaz. Çünkü müstesnâ ve müstesnâ minh farklı cinsler ifade ederler.³⁴⁴ Mâlikî fakihi Kadı Abdülvehhab(v.422/1031)'da bu görüşü uygun bulmuştur. O bu konuyu şu örnekle açıklamaktadır. “Benim bir elbise hariç 100 dirhem borcum var” cümlesinde elbiseden maksat ona göre kıymetidir.³⁴⁵ Bazıları bu örnekte elbiseye bir muzaf takdiri yaparak elbisenin kıymeti şeklinde düşünerek buradaki istisnayı muttasıl istisna olarak düşünmüşlerdir. Fakat bu örnekteki istisnânın munkatî' olduğunu düşünenler ise buradaki istisna edatını “lakin” anlamına yormuşlardır.³⁴⁶

Âmidî'ye göre Şâfiîlerin bir kısmı cinsi dışındaki istisnayı olumlu cümlede geçerli kabul ederken bir kısmı olumsuz cümlede kabul ettiğini söyler.³⁴⁷ İmam-ı Serahsî'ye

³³⁸ Bâkılânî, 440; Bâcî, I/578.

³³⁹ Bâkılânî, 440; Cüveynî, *el-Burhân*, 397; Sem'ânî, I/166; Gazzâlî, 381; İbn Akîl, III/480; Âmidî, II/357.

³⁴⁰ Ebü Ya'lâ el-Ferrâ', 673; İbn Teymiyye, 156.

³⁴¹ Ebü'l-Hüseyin el-Basrî, I/262.

³⁴² Sem'ânî, I/166.

³⁴³ Şirâzî, *et-Tabsıra*, 165; Cüveynî, *el-Burhân*, 398; İbn Kudâme, II/132; Çarperdî, I/539; Sübkî, *el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhac*, II/1114; Teftezânî, *et-Telvîh*, 18; Nemle, IV/1677.

³⁴⁴ İbn İmam-ı Kâmilîyye, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman b. Ali el-Kahirî eş-Şafîî, *Şerhu'l-Varakât li İmam-ı Haremeyn fî Usûli'l-Fıkḥ*, Thk: Ömer Gani Suudi'l-Ânî, 1.Baskı, Umman: Dâru Ammar, 2001, 134-135; Sıddık Hasan Han, 116.

³⁴⁵ Râzî, III/30; Karâfî, 279; İbnü'l-Mibred, 331.

³⁴⁶ Karâfî, 282.

³⁴⁷ Âmidî, II/357.

göre de yukarıdaki örnekte elbiseden maksat kıymetidir. Çünkü istisnanın gereği, müstesnâda aykırı bir delille hükmü nefyetmektir. Aykırı delil varsa bu durumda imkân ölçüsünde durumla amel etmektir. Buradaki imkân ise elbisenin kıymetinin miktarıyla nefyetmektir. Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf bu şekilde düşünmüştür. İmam-ı Muhammed'e göre ise bu tür istisna sahih değildir.³⁴⁸

Cüveynî gibi bazı âlimler munkatı' istisnayı kabul etmez. Adı geçen örneklerdeki istisna edatı "lakin" anlamında kullanılmıştır. Nitekim buna örnek teşkil edecek pek çok âyet ve hadis mevcuttur.³⁴⁹

Hırakî'ye göre, bir kişi bir şeyi ikrar etse sonra cinsi dışındaki bir kelimeyle istisna etse bu istisna batıl olur.³⁵⁰ Cinsi dışındaki istisnada "illa" istisna edatı eğer "lakin" anlamında kullanılmış olursa ikrarlarda bu bir anlam ifade etmez. İkrar edilen şeyden bir şey istisna etmemiş olur. "lakin" anlamı inkârdan sonra istidrak anlamındadır. İkrar ise inkâr edilemez. Bundan dolayı munkatı' istisna olumlu cümleden sonra gelmesi doğru olmaz.³⁵¹

Munkatı' istisna bazı âlimlere göre ortaklık(müşterek), bazılarına göre ise mecaz ile hakikat anlamı arasında bir anlam(Mütevatı') ifade eder. Bazılarına göre ise her iki anlamda bilinmediği için vakfetmek gerekir.³⁵²

4.1.2. İkinci Görüş

Hanefîler³⁵³, Mâlikîler³⁵⁴, bir kısım Şâfiîler³⁵⁵, Kelamcılar³⁵⁶, İbn Cinnî gibi dilciler³⁵⁷, İbn Hazm³⁵⁸, Bâkîllânî³⁵⁹ ve usûlcülerin çoğunluğu³⁶⁰, bir kısım

³⁴⁸ Serahsî, II/38.

³⁴⁹ Cüveynî, *el-Burhân*, 399; Habbâzî, 244;

³⁵⁰ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 673; İbn Kudâme, II/132;

³⁵¹ İbn Kudâme, II/133.

³⁵² İcî, 211; Hulûlû, 513,518; Leknevî, II/320.

³⁵³ Saymerî, 81; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 673; Cüveynî, *el-Burhân*, 397; İbn Akîl, III/480; İbn Kudâme, II/132; Âmidî, II/357; İbn Teymiyye, 152.

³⁵⁴ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 673; Şîrâzî, *et-Tabsıra*, 165; Gazzâlî, 384; İbn Akîl, III/480; İbn Kudâme, II/132; İbn Teymiyye, 156.

³⁵⁵ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 673; Şîrâzî, *et-Tabsıra*, 165; Gazzâlî, 384; İbn Kudâme, II/132; İbn Teymiyye, 156.

³⁵⁶ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 673; Şîrâzî, *et-Tabsıra*, 165; İbn Kudâme, II/132; Âmidî, II/357; İbn Teymiyye, 156.

³⁵⁷ Âmidî, II/357; Şevkânî, II/642; Sıddık Hasan Han, 116.

³⁵⁸ İbn Hazm, IV/11.

³⁵⁹ Bâkîllânî, 440; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 673; İbn Akîl, III/480; Âmidî, II/357; İbn Teymiyye, 156; Şevkânî, II/642.

³⁶⁰ Şinkitî, 230.

Hanbelîlere³⁶¹ göre munkatı' istisna caizdir. Yani müstesna ile müstesna minh'in lafız ve mana olarak³⁶² aynı cinsten olmaları şart değildir. Farklı cinsten olabilirler. Bu durumda da munkatı' istisna, hakikî anlam ifade eder. Ebû İshak eş-Şirâzî(v.476/1083)'ye göre Kur'an ve Arap şiirinde de görüldüğü gibi iki tür istisna da kullanılmaktadır.³⁶³ Ebû Hanîfe'ye göre munkatı' istisna, özellikle Mekilat(Ölçü Birimi) ve Mevzunat(Tartı Birimi) cinslerinde kullanılabilir. Yani dirhemden dinarı, buğdaydan arpayı istisna etmek caizdir. Bunların sadece lafızları farklıdır fakat cinsleri birdir. ³⁶⁴ İbn Hazm, bu tür istisnaları iki türlü değerlendirir. Ya "munkatı' istisna" ya da "haber" üzerine yapılan atıf'tır.³⁶⁵ Bazılarına göre ise munkatı' istisna, hakikî anlam ile mecaz anlam arasında müştereklik ifade eder.³⁶⁶

Şâfiîlerin çoğunluğuna ve sahabenin bir kısmına göre ise munkatı' istisna, lafız olarak değil de mânâ olarak aynı cins olduklarında muttasıl istisna olur. Bu durumda muttasıl istisna farklı lafızlar değil aynı cins anlamda gerçekleşmiş olur. Örneğin: Bir kişi falancaya 1 dinar hariç 1000 dirhem borcum var dediğinde buradaki dinar ve dirhem mana olarak aynı cinstir. İmâm-ı Şâfiî'ye göre "benim falancaya bir elbise hariç 1000 dirhem borcum var" denildiğinde buradaki örnekte "elbisenin kıymeti" anlamına gelir.³⁶⁷

Hanefî bilginlerine göre istisnada asıl olan hakikî anlamdır. Mecaz anlama çevrilmesi ise ancak hakikî anlamla amel edilmeyecek bir durumda söz konusu olabilir. Cumhur ulemanın munkatı' istisnaya mecaz anlam yüklemesi de bu sebebledir.³⁶⁸

4.2. Tarafların Delilleri

4.2.1. Birinci Görüşün Delilleri

Müstesnâ ile müstesnâ minh'in farklı cinslerden olmaları halinde gerçek anlam değil, mecaz anlam ifade edeceğini savunanların delilleri şu şekildedir.

Birinci Delil:

³⁶¹ İbn Teymiyye, 152.

³⁶² Sem'ânî, I/167.

³⁶³ Şirâzî, *el-Lüma'*, 96; Sıddık Hasan Han, 116; Nemle, IV/1678.

³⁶⁴ Sem'ânî, I/167-168; Meâfirî, 84; İbn Teymiyye, 156; İbn Müflih, III/889; İbnü'l-Lahhâm, 462; Molla Hüsrev, 189.

³⁶⁵ İbn Hazm, IV/15; Râmişî, II/725.

³⁶⁶ Bâbertî, 57.

³⁶⁷ Sem'ânî, I/167-168; Meâfirî, 84; Hulûlû, 516.

³⁶⁸ Ahsikesî, I/580; Râmişî, II/725.

Munkatı' istisnanın mecaz anlam ifade ettiği görüşünü savunanların birinci delili şudur. İstisnanın tanımı, genel olarak cümledeki fertlerin tamamından bir kısmını eksiltmek demektir. Bu durumda müstesnâ ile müstesnâ minh'in aynı cinsten olması gerekmektedir.³⁶⁹ İkisi farklı cinsten olduklarında cümlenin ilk kısmında bir eksiltme meydana gelmemiş olur. Yani istisnadaki maksat gerçekleşmemiş olur. Maksat gerçekleşmeyince istisna mecaz anlama taşınmak durumunda kalır. "Aslan hariç insanları gördüm" cümlesindeki "aslan" ile "insanlar" aynı cinsten değildir. Cinsler farklı olunca tanımdaki maksat gerçekleşmemiş olur. Cümlede maksat dışında çıkıldığında ise istisna edatı "lakin" anlamında kullanılmış olur. Böylece anlam gerçek anlamdan mecaz anlama taşınmış olur³⁷⁰

Ayrıca istisna, âmm lafzı tahsis eden delillerden bir tanesidir. Amm lafzın kapsamına giren fertler gerçek anlam ifade etmediğinde onu tahsis edemez. Bundan dolayı istisna dışındaki tahsis delilleri gibi munkatı' istisna da hakikî anlam ifade etmelidir. Çünkü istisnanın anlamı kapsamı altına giren fertlerin bir kısmının kapsam dışına çıkarılması işlemi olduğu için istisnanın hakiki anlam ifade etmesi gereklidir.³⁷¹

Ayrıca müstesna ile müstesna minh birbirine zıt olan şeyleri ortaya çıkarır. Bundan dolayı menfi bir durumdan istisna, ispat(olumlama) iken müspet bir durumdan istisna ise menfi(olumsuzlama) olmuş olur. Bunun içindir ki zıtlık ancak tek bir cinste meydana gelir. Bu durumda birinci lafız içine giren şeyleri, ikinci lafız ise çıkan şeyleri belirler. Farklı cinslerde ise böyle bir şey düşünülemez. Çünkü ilk lafzın kapsamına girmeyen şeyi çıkarmak mümkün olmaz. Bu durumda da munkatı' istisnanın hakikî anlam ifade etmesi gerekir.³⁷²

Yukarıdaki "Aslan hariç insanları gördüm" örneğine şu şekilde itiraz edilmiştir. Cümledeki "insanlar" ve "aslan", ikisinde de hayvan olma bakımından aynı cins sayılır. Dolayısıyla istisna gerçek anlamda gerçekleşmiştir denilebilir.

Bu düşünceye ise şöyle itiraz edilmiştir. Eğer böyle düşünecek olursak tüm istisnaların caiz olması gerekirdi. Hâlbuki muttasıl istisna ile munkatı' istisna birbirinden farklı şeylerdir.³⁷³

³⁶⁹ Sem'ânî, I/167; Gazzâlî, 384; Semerkandî, 143; İbn Kudâme, II/132; Âmidî, II/357; Şinkatî, 230; Nemle, IV/1677-1678.

³⁷⁰ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 673; Gazzâlî, 384; Meâfirî, 84; Semerkandî, 143; İbn Kudâme, II/133; Âmidî, II/357; İbnü's-Sââtî, 499; Nemle, IV/1677-1678.

³⁷¹ Şirazi, *et-Tabsıra*, 165; Sem'ani, 1/167-168.

³⁷² Sem'ânî, I/168.

³⁷³ Nemle, IV/1678

İkinci Delil:

Birinci görüşün ikinci delili ise şu şekilde ifade edilmiştir. Yaygın olarak kullanılan istisna, muttasıl istisnadır. Yani aynı cins varlıkların istisna edilmesidir. Yani bir şey, bir şeyden hariç tutulduğunda akla ilk gelen şey her ikisinin de aynı cins olmasıdır. İşte bu durum cümledeki hakikî anlamın bir göstergesidir. Bu sebeple aynı cins istisna da akla ilk gelen anlamın gerçek anlam olmasıdır. Farklı cins istisna da ise anlaşıl意思 anlamın gerçek anlamına ters olması yani mecaz olmasıdır.³⁷⁴

Bazı âlimlere bu delile şöyle cevap vermişlerdir. İstisnanın anlamı ikilemektir. Cümle tek bir yapıdan oluşurken istisna ile cümlede iki farklı yapı meydana getirilmiş olur. Böylece farklı cins şeyleri istisna etmek caiz olur.

Yapılan bu itiraza şöyle cevap verilmiştir. İstisnadaki ikileme anlamı doğru bir anlam değildir. Eğer bu anlam doğru ise o zaman tüm istisnalar da bu anlamın ortaya çıkması gerekirdi.³⁷⁵

Üçüncü Delil:

İstisna edatı Arap dilinde başlı başına kullanılan bir edat değildir. Bir cümle içinde kullanılır ve müstesnâ minh ile sıkı sıkıya bağlantılıdır.³⁷⁶ Bundan dolayı böyle bir kullanım, dilsel açıdan uygun değildir ve Araplara göre bir ayıp ve kusur olarak telakki edilir.³⁷⁷

Buna göre “لَهُ عَلَى أَلْفٍ دِرْهَمٍ إِلَّا تَوْباً” “Benim ona elbise hariç 1000 dirhem borcum var” örneğinde ya muzaf takdiriyle yani “elbisenin kıymeti” ya da mecaz anlam yoluyla bir takdirde bulunulması gerekir. Zira müstesna ile müstesna minh arasında bir uygunluk olması gerekir. Bu da aralarındaki bir ortaklık sebebiyledir. Eğer böyle bir ortaklık yoksa o zaman böyle bir istisnadan söz edilemez. Örnekte de müstesnâ ile müstesnâ minh arasındaki uyumsuzluk ancak böyle bir takdirle giderilmesi gerekir.³⁷⁸

Dördüncü Delil:

³⁷⁴ Nemle, IV/1678.

³⁷⁵ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 673; Âmidî, II/357-358.

³⁷⁶ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 674.

³⁷⁷ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 674; Meâfirî, 84; Âmidî, II/357; İbnü'l-Lahhâm, 462; Nemle, IV/1678.

³⁷⁸ Âmidî, II/357; Şinkitî, 231.

Munkatı' istisna sahih olması lafız veya mana itibarıyla müstesnâ ve müstesnâ minh aynı cinsten olmalarını gerektirir. Eğer lafız itibarıyla müstesna ve müstesnâ minh'in aynı cinsten olmasalar delalet ettikleri şeyler farklı olduğundan dolayı bir anlam ifade etmemiş olurlardır. Eğer anlam itibarıyla müstesnâ ve müstesna minh aynı cinsten olurlarsa bu durumda bir bütünün tamamının istisnası olurdu. Daha önce de anlatıldığı üzere bir bütünün tamamının istisna edilmesi caiz değildir.³⁷⁹

Beşinci Delil:

Munkatı' istisnânın mecâzî anlam ifade ettiği ile ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'den ve Arap şiirinden de delil getirilmiştir. Ayetten delil şudur. وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا. “Meleklerle, “Adem'e secde edin” dediğimizde İblis dışındakiler derhal secde ettiler”³⁸⁰ âyetinde “melekler” ve “iblis” kelimelerinin cinsleri farklıdır. Burada İblis, meleklerden istisna edilmiştir ve anlam mecâzîdir. Çünkü istisnânın hakkı kelamdan bir şeyin çıkarılmasıdır. Burada melekler, iblisi kapsamaz fakat İblis, meleklerden hariç tutulmuştur. Dolayısıyla anlam mecaz anlama kaymıştır.³⁸¹

Arab dilindeki şu şiirde usûlcüler tarafından delil getirilmiştir.

وَمَا بِالرُّبْعِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا الْأَوَارِي

“Köyde at ahırlarından başka hiç kimse yoktu” şiirindeki “evari” kelimesi “ehad” kelimesinden istisna edilmiştir. Hâlbuki ikisi aynı cins değildir.³⁸² Bundan dolayı buradaki anlam mecaza kaymıştır.³⁸³

Munkatı' istisnalarda müstesnâ ile müstesnâ minh arasında bir anlam bağlantısı vardır. Örneğin: “Zeyd'in bana 1 dinar hariç 10 elbise borcu var” denildiğinde elbisenin kıymetinden bahsedilmektedir. Bir başka örnek ise şu ayettir. وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ. âyetinde meleklerle İblis arasında mana bağlantısı secde ile emrolunmalarıdır.³⁸⁴

4.2.2. İkinci Görüşün Delilleri

³⁷⁹ Râzî, III/30-31.

³⁸⁰ Bakara, 2/34(Ayrıca Hicr 15/30, Kehf, 18/50 ayetlerde konuyla alakalıdır)

³⁸¹ Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, I/262.

³⁸² Bâkılânî, 441; İbn Hazm, IV/15; Bâcî, I/581; Şîrâzî, *el-Lüma'*, 97; Sem'ânî, I/167; Semerkandî, 143; Râzî, III/34; Âmidî, II/360.

³⁸³ Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, I/262.

³⁸⁴ Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, I/262.

Munkatı' istisnânın hakikî anlam ifade edeceğinin savunuların delilleri aşağıda şu şekilde verilmiştir. Bu görüşü savunular Kur'an-ı Kerim'den pek çok ayet, Arap dilinden şiirler ve aklî deliller ortaya koymuşlardır.

Birinci delil:

Kur'an-ı Kerim'de geçen ayetler şu şekildedir.

a. لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا إِلَّا سَلَامًا
“Orada boş söz işitmezler. Kendilerine yalnız esenlikler dilenir”³⁸⁵ âyetinde “lağv” kelimesi ile “selam” kelimesinden istisna edilmiş hâlbuki bu iki kelime de farklı şeylerdir.³⁸⁶ Ayetteki istisna “lakin” anlamındadır.³⁸⁷

b. وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْءَلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

“Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin. Bile bile, günaha saparak, insanların mallarından bir kısmını yemeniz için onun bir parçasını yetkililere aktarmayın.”³⁸⁸ âyetinde “ticaret” kelimesi “batıl” kelimesinden istisna edilmiş fakat ikisi de farklı cinstendir.³⁸⁹

Bazıları âyetteki istisna edatını لَكِن (ama, fakat) anlamında kullanmıştır. Bu durumdaki buradaki anlam takdiri şöyle olmuş olur. “Aranızda mallarınızı batıl yollarla yemeyin fakat aranızda razı olacağınız bir ticaret olduğunda yiyin”³⁹⁰

c. مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ
“Bu hususta zanna uyma dışında hiçbir bilgileri yoktur”³⁹¹ âyetinde “zan” kelimesi ile “ilim” kelimeleri birbirinden farklı şeylerdir.³⁹²

Yukarıdaki âyette geçen “ilim” kelimesi “âmm” bir lafızdır. “Zann” da aslında ilmin bir aşamasıdır. Nitekim çoğu zaman “zannî bilgi” ifadesi kullanılır. Bu yüzden

³⁸⁵ Meryem, 19/62

³⁸⁶ Semerkandî, 143; Esmendî, I/212; Râzî, III/32; İbn Kudâme, II/132; Bâbertî, 60; Nemle, IV/1679.

³⁸⁷ Esmendî, I/212; İbnü'l-Cevzî, 125; Habbâzî, 244.

³⁸⁸ Bakara, 2/188.

³⁸⁹ Bâkılânî, 441; İbn Hazm, IV/14; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 674; Gazzâlî, 381; Râzî, III/32; İbn Kudâme, II/132; Âmidî, II/359; Şinkîfî, 230; Nemle, IV/1679.

³⁹⁰ Saymerî, 82; Bâcî, I/579; Nemle, IV/1681.

³⁹¹ Nisa, 4/157.

³⁹² Saymerî, 81; Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, I/262; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 674; Bâcî, I/580; Sem'ânî, I/167; Râzî, III/32; Âmidî, II/359; Nemle, IV/1679.

buradaki istisna ile müstesnâ minh aynı cinstendir diyebiliriz. Bir kısım ulemâ de buradaki istisna edatının لَكُنْ anlamına geldiği söylerler.³⁹³

Bir başka açıdan delile şu şekilde cevap verilmiştir. Âmm ifadelerin içindeki ortak isimler, mecaz ifadeler ve müşterek anlamların hepsi amm kapsamında oldukları için farklı cins sayılmazlar. Buradaki zan ve ilimde hepsi umum ifadenin kapsamı altındadırlar ve aynı cinstendirler.³⁹⁴

d.

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ

“Meleklerle, ‘Adem’e secde edin’ dediğimizde İblis dışındakiler derhal secde ettiler”³⁹⁵ ayetinde “melekler” ve “İblis” kelimelerini farklı türdendir. Melekler nurdan yaratılmış varlıklar iken İblis ise ateşten yaratılmıştır.³⁹⁶

Yukarıda munkatı’ istisna ile ilgili delil getirilen ayet hakkında şu şekilde değerlendirmeler yapılmıştır. Ayette geçen istisna muttasıl istisnadır. Bu görüşü dile getiren âlimler İblis’in meleklerden olduğunu iddia etmişler ve bu sebepten İblis’in de secde ile emrolunduğunu düşünmüşlerdir.³⁹⁷

Munkatı’ istisnalarda müstesnâ ve müstesnâ minh’te gerekli takdirler yapılır. Örneğin: “Benim falancaya bir top kumaş hariç 10 dirhem borcum var” denildiğinde buradaki takdir “bir top kumaş parası” şeklinde olmalıdır. Meleklerin secde ile emrolunduğu ayette de takdir şöyledir. “Melekler ve secde ile emrolunanlar secde etti İblis hariç”.³⁹⁸

Yukarıdaki ayette geçen istisnanın, muttasıl istisna olduğu görüşünü savunanların getirmiş olduğu bir başka delil ise “cin” kelimesinin kökenidir. İctinan, istitar yani gizlemek anlamına gelir. Cennet” kelimesi de bizden gizli olduğu için bu kökten gelir. Melekler ve cinlerde gizli oldukları için aynı köktendirler.

Âyette geçen istisnanın munkatı’ olduğunu savunanlar ise bu görüşe şu şekilde itiraz ederler. Kur’an-ı Kerim³⁹⁹’de meleklerin nurdan, cinlerin ise ateşten yaratıldığı belirtilmiştir. Bundan dolayı İblis’in meleklerden olduğu doğru bir görüş değildir.⁴⁰⁰

³⁹³ Saymerî, 82; Râzî, III/36; Âmidî, II/362; Nemle, IV/1681

³⁹⁴ Âmidî, II/362.

³⁹⁵ Bakara, 2/34(Ayrıca Hicr, 15/30, Kehf, 18/50 ayetlerde konuyla alakalıdır)

³⁹⁶ Saymerî, 82; Bâcî, I/579; Şirazi, *et-Tabsıra*, 165; Şirâzî, *el-Lüma’*, 97; Sem’ânî, I/167; Gazzâlî, 382; Semerkandî, 143; Râzî, III/32; Âmidî, II/359; Nemle, IV/1679.

³⁹⁷ Ebû Ya’lâ el-Ferrâ’, 675-676; Bâcî, I/580; Sem’ânî, I/168; Semerkandî, 144; Esmendî, I/212, 144.

³⁹⁸ Semerkandî, 144.

³⁹⁹ Kehf, 18/50; Sebe, 34/40-41

Râzî’de İblis’in meleklerden olmamakla birlikte onun da melekler gibi secde ile emrolunduğunu belirtmiştir. Razi ayette geçen melekler ifadesine “emrolunanlar” takdirini yapmıştır.⁴⁰¹

e.

فَأَنَّهُمْ عَدُوِّي إِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَ

“Onlar benim düşmanımdır ancak âlemlerin Rabbi hariç.”⁴⁰² Buradaki istisna munkatı’ istisnadır. Çünkü “hüm” zamirinden kastedilen “kendisine tapılan putlar” ve “Âlemlerin rabbi Allah” birbirinden farklı tür varlıklardır.⁴⁰³

Yukarıdaki âyette ise istisna edat “lakin” anlamında kullanılmıştır. Bu durumda âyetin anlamı şu şekilde olur: “Onlar benim düşmanımdır, lakin Âlemlerin rabbi olan Allah öyle değildir.”⁴⁰⁴

Bu delil şu şekilde de değerlendirilmiştir. Bu âyet-i kerimede “Rab” kelimesi diğer ibadet edilenlerden istisna edilmiştir. Onlar, Allah ile beraber ibadet edilen putlardır. Müşrikler putları Allah’a eş ve ortak koşmuşlardır, Allah’ı da inkâr etmemişlerdir. Dolayısıyla buradaki istisna farklı cins istisna değildir.⁴⁰⁵

f.

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأًا

“Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz.”⁴⁰⁶

Allah teala, bu ayette kasten öldürmeyi hata ile öldürmekten istisna etmiştir.⁴⁰⁷

Burada mümine bu fiili yapması için sorumluluk yüklenmesi amacıyla söylenmemiştir. Mümin bu fiili de yapamaz anlamındadır.⁴⁰⁸

Bahsi geçen âyetteki istisnanın muttasıl istisna olduğu savunanlara göre âyette geçen istisna edatı dil bilimcilere göre istisna anlamında olmadığı konusunda ittifak etmişlerdir.⁴⁰⁹ İstisnanın “lakin” ya da “hata ettiğinde” anlamına geldiğini düşünürler. Bir mü’min bir başka mümini ancak kâfir zannederek veya uzaktan onu

⁴⁰⁰ Bâcî, I/579; Şirâzî, *et-Tabsıra*, 166; Âmidî, II/361; Nemle, IV/1681-1682

⁴⁰¹ İbn Hazm, IV/11.

⁴⁰² Şuarâ, 26/77.

⁴⁰³ Ebû Ya’lâ el-Ferrâ’, 674; Bâcî, I/579; Şirazi, *et-Tabsıra*, 166; Sem’ânî, I/167; Gazzâlî, 382; İbn Rüşd el-Hafîd, 114; Âmidî, II/359.

⁴⁰⁴ Bâcî, I/580; Şirazi, *et-Tabsıra*, 167; İbnü’l-Cevzî, 125; Habbâzî, 244.

⁴⁰⁵ Âmidî, II/361.

⁴⁰⁶ Nisa, 4/92.

⁴⁰⁷ Bâkılânî, 441; İbn Hazm, IV/14; Bâcî, I/579; Gazzâlî, 382; Râzî, III/32; Âmidî, II/359; Bâbertî, 59.

⁴⁰⁸ Bâkılânî, 441.

⁴⁰⁹ Râzî, III/35.

bir av olduğunu veya bir taş olduğunu zannederek hataen öldürebilir. Kasten asla öldüremez.⁴¹⁰ Buradaki istisna aynı cins istisna anlamındadır.⁴¹¹

g.

لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا تَأْتِيهِمَ إِلَّا قِيْلًا سَلَامًا سَلَامًا

“Orada ne boş bir söz işitirler ne de günaha sokacak bir şey. Sadece şu söz: ‘Size esenlikler, size mutluluklar!’”⁴¹² Burada ise Yüce Allah “selam” kelimesini, “boş ve günah söz” kelimesinden istisna etmiştir. Hâlbuki selam, bunların cinsinden değildir.⁴¹³

Bazıları âyetteki istisna edatını لَكِنْ (ama, fakat) anlamında kullanmıştır. Bu durumdaki buradaki anlam takdiri şöyle olmuş olur. “Onlar orada boş söz işitmezler fakat selam sözünü işitirler”.⁴¹⁴

h. لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ “Allah’tan başka ilah yoktur.” Kelime-i Tevhit de yine bu konudaki örneklerden bir tanesidir. Allah teala kendisine kulluk edilecek tüm ilahlardan istisna edilmiştir. Çünkü Allah teâlâ diğer varlıkların hiçbirine benzemez.⁴¹⁵

Munkatî istisnanın hakikî anlam ifade edeceği ile ilgili daha pek çok âyeti kerime mevcuttur. Buraya kadar vermiş olduğumuz örnekler yeterlidir.⁴¹⁶

İkinci Delil:

Munkatî’ istisnaya Arap şiirinden getirilen örnekler ise şu şekildedir.

a. وَبَلَدَةٌ لَيْسَ بِهَا أُنَيْسٌ ... إِلَّا الْيَعْفِيرَ وَالْأَلْعَيْسَ. “İçinde bir dost bulunmayan ülke; Antilop ve develerden başka.”⁴¹⁷ Şiirde geçen “yeafir” ve “ıs” kelimeleri “enîs” kelimesiyle aynı cinsten değildir. “Yeafir” kelimesi “Ya’fur” kelimesinin çoğuludur ve antilop anlamına gelir. “İs” ise beyaz ve sarılığı birbirine karışmış deveye denir.⁴¹⁸ Beyitte

⁴¹⁰ Râzî, III/35.

⁴¹¹ Ebû Ya’lâ el-Ferrâ’, 676; Bâcî, I/579.

⁴¹² Vakıa, 56/25-26.

⁴¹³ Saymerî, 82; İbn Hazm, IV/14; Âmidî, II/359.

⁴¹⁴ Saymerî, 82; Bâcî, I/579; Nemle, IV/1681.

⁴¹⁵ İbn Hazm, IV/14.

⁴¹⁶ Konuyla alakalı ayrıca şu âyetlere bakılabilir. Leyl, 92/19-20, İsrâ, 86-87, Yâsin, 36/43-44, Âl-i İmrân, 3/41.

⁴¹⁷ İbn Hazm, IV/15; Gazzâlî, 383.

⁴¹⁸ Saymerî, 82; İbn Hazm, IV/15; Ebû Ya’lâ el-Ferrâ’, 675; Bâcî, I/580; Şirazi, *et-Tabsıra*, 166; Sem’ânî, I/167; Gazzâlî, 382; İbn Rüşd el-Hafîd, 1154; Râzî, III/33; İbn Kudâme, II/132; Âmidî, II/360; Şinkitî, 230; Nemle, IV/1679.

dost olmaya elverişli olmayan varlıklar dost kelimesinden istisna edilmiştir.⁴¹⁹ Bâkılânî'ye göre buradaki istisna tahsis anlamı taşımamaktadır. Çünkü buradaki istisna cümlelerin bir kısmının çıkarılması anlamı taşımaz.⁴²⁰ Buradaki örnekte müstesnanın müstesna minh'ten cins olarak farklılığı lafız itibarıyla değil, anlam itibarıyla'dır.⁴²¹

Şiirde geçen istisnanın muttasıl olduğunu düşünenlere göre şiirdeki müstesnâ ve müstesnâ minh' her ikisi de hayvan cinsindedir.⁴²²

b.

وَلَا عَيْبٌ فِيهِمْ غَيْرَ أَنْ سُبُوفَهُمْ ... بِهِمْ فُلُوكُمْ مِنْ قِرَاعِ الْكَتَائِبِ

“Onlarda kusur diye bir şey yok, süvarileri ortadan kılıçlarının kalıntıları dışında” Câhiliye devri şairlerinden Nâbîga ez-Zübânî(v.604) şiirinde “suyûf” kelimesi “ayb” kelimesinden istisna etmiştir. Bu iki şey birbirinden farklı şeylerdir. Şair burada kılıçların kalıntılarını o işin ustası için bir ayıp olarak görmemektedir. Bilakis bir övünç kaynağı olarak telakki etmektedir. Fakat onu ayıptan istisna etmiştir.⁴²³

Nâbîga'ya ait şiirdeki istisnanın muttasıl olduğu düşünenler istisnanın hakiki anlamda değil mecaz anlamda olduğunu söylemişlerse de Arap dilinde “illa” edatı istisna için gelmiştir. Araplar bu tür istisnayı kullanmışlar fakat bu tür istisnaya munkatı' istisna demişlerdir.⁴²⁴

c.

وَمَا بِالرُّبْعِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا الْأَوَارِيُّ

“Köyde at ahırlarından başka hiç kimse yoktu” şiirinde “evari” kelimesi “ehad” kelimesinden istisna edilmiştir. Bu iki kelime aynı cinsten değildir.⁴²⁵

Bu şiirle ilgili olarak da şu itiraz yapılmıştır. “Evari” kelimesi “ehad” kelimesinden istisna edilmiştir. Buradaki ehad kelimesi insanoğlundan birisidir. Ehad kelimesi

⁴¹⁹ Telkenaroğlu, M.R., Erken Dönem Usûl-i Fıkıh Tartışmaları, 1.Baskı, Fecr Yayınları, Ankara-2019, 59.

⁴²⁰ Bâkılânî, 440.

⁴²¹ İbni Rüşd el-Hafîd, 115.

⁴²² Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 677; Şirazi, *et-Tabsıra*, 166; Âmidî, II/362; Nemle, IV/1682.

⁴²³ Bâkılânî, 441; İbn Hazm, IV/14; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 675; Bâcî, I/580-581; Şirazi, *et-Tabsıra*, 166; Gazzâlî, 382; Âmidî, II/359; Şinkitî, 230; Nemle, IV/1680.

⁴²⁴ Gazzâlî, 383; Râzî, III/35.

⁴²⁵ Bâkılânî, 441; İbn Hazm, IV/15; Bâcî, I/581; Şirâzî, *el-Lüma'*, 97; Sem'ânî, I/167; Semerkandî, 143; İbn Rüşd el-Hafîd, 114; Râzî, III/34; Âmidî, II/360.

hayvanlardan ve cansız varlıklardan birisine isim olarak da verilebilir. “Hayvanlardan birini gördüm, atlardan birine bindim, taşlardan birini attım” gibi. Bundan dolayı bu da cinsi dışında istisna olmaz. Şöyle ki “evari” kelimesi “ehad” lafzının doğruladığı kelimelerden birisi olmasa bile “illa” istisna anlamında olmaz “lakin” anlamında olur.⁴²⁶

d. Arab dilindeki bazı deyimler de munkatî istisna örnekleridir. Mesela günlük dilde مَا زَادَ إِلَّا مَا نَقَصَ (Eksilen hariç Zeyd gelmedi), مَا جَاءَنِي زَيْدٌ إِلَّا عَمْرُو (Bana Amr hariç Zeyd gelmedi), وَمَا بِالْأَرْضِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا الْوَتْدُ (Evde direk hariç hiç kimse yoktur.) örneklerinde “Amr”, “Zeyd” den; “eksiklik” “fazlalık”tan, “direk”te “hiç kimse”den istisna edilmiştir. Bunlar aynı cins değildir.⁴²⁷ Yine aynı şekilde مَا فِي الدَّارِ رَجُلٌ إِلَّا امْرَأَةٌ “Evde kadından başka erkek yani hiç kimse yoktur” مَا لَهُ ابْنٌ إِلَّا ابْنَةٌ “Onun kızından başka oğlu yani evladı yoktur” مَا رَأَيْتُ أَحَدًا إِلَّا تَوْرًا “Sevrden başka kimseyi görmedim” cümleleri cinsi dışındaki istisnalara örnektir.⁴²⁸

Usûlcülerin bir kısmına göre yukarıdaki örneklerin bir kısmında istisna edatları لَكِنْ (ama, fakat) anlamında kullanılmıştır. Bu durumda buradaki anlam takdirleri şöyle olmuştur. “Bana Zeyd gelmedi fakat Amr geldi” “Evde erkek yoktur fakat kadın vardır.”⁴²⁹

مَا زَادَ إِلَّا مَا نَقَصَ (Eksilen hariç artmadı), وَمَا بِالْأَرْضِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا الْوَتْدُ (Evde kazık hariç hiç kimse yoktur.) örnekleri ise muttasıl istisna örnekleridir. Birinci örnekteki takdir aslında şudur. “Ancak eksilen şey artar”. İkinci örnek ise “ehad” kelimesi insan cinsi için kullanıldığı gibi cansız varlıklar içinde kullanılır. Bazı kişilere göre bu örnekteki istisna edatı “lakin” anlamında kullanılır.⁴³⁰ Ayrıca Arap dilindeki bu tip cümle örnekleri, haberle müptedanın istisna edatıyla birbirinden ayrılmasından ibarettir. Bu tür bir istisna yapmak ise caizdir.⁴³¹

Kur’an-ı Kerim ve Arab dilindeki bazı kullanımlar farklı cinsteki istisnanın hakikat ifade ettiğinin bir göstergesidir. Buradaki cümlelerin anlamlarına bakış açısındaki farklılık istisnanın bu anlamda kullanılmasına sebep olmaktadır. Arap dilinde

⁴²⁶ Âmidî, II/363.

⁴²⁷ Saymerî, 82; Ebû Ya’lâ el-Ferrâ’, 675; Bâcî, I/580; Âmidî, II/359; Nemle, IV/1680

⁴²⁸ Bâcî, I/580; Sem’ânî, I/167; Gazzâlî, 382-383; İbn Rüşd el-Hafid, 114; İbn Müflih, III/891.

⁴²⁹ Saymerî, 82; Bâcî, I/579; Nemle, IV/1681.

⁴³⁰ Âmidî, II/363; Nemle, IV/1682.

⁴³¹ Bâkılânî, 442.

mekânın cüz'iliği ile külli durum iptal edilebilmektedir. Cüz'i konumdaki bir durum ile külli konumdaki durum bazı karinelerle ilişkili olarak değişebilmektedir. Araplar, erkeklerle kadınları farklı grub olarak değerlendirdiklerinden dolayı bunları birbirinden istisna edebilmektedir.⁴³²

Üçüncü Delil:

Munkatı' istisnanın hakikî anlam ifade ettiğine dair âlimlerin ortaya koymuş oldukları aklî delil ise şudur: İstisna, bazen lafzın “delalet-i mutabık” veya “delalet-i tazammun” ifade edebileceği gibi bazen de “delalet-i iltizam” da ifade edebilir. Lafzın içeriğinde lafızla bağlantılı bir başka mananın istisna edilmesi anlamındadır.⁴³³ Örneğin bir kişi falancaya “bir elbise hariç 1000 dinar borcum var” dese bunun anlamı bir elbise kıymetidir.⁴³⁴ Aynı şekilde dinarlardan dirhemleri veya tersinin istisna edilmesinde bir beis yoktur.⁴³⁵

Ebû Hanîfe de ikrarlarda ölçü ve tartıların birbiriyle istisna edilebileceğine cevaz vermektedir. Ölçü ve tartıların dışındaki şeylerin birbiriyle istisnasını ise caiz görmemiştir. İmam-ı Şâfiî'de ikrar konusunda aynı görüştedir. Zira bunun Arap dilinde kullanımı oldukça yaygındır.⁴³⁶

Örneklerden de anlaşılacağı üzere gerek Kur'an-ı Kerim'de gerekse Arap şiirinde ve nesrinde bu tür kullanımlar çoktur. Bu tür kullanımlar munkatı' istisnanın (farklı cins istisnaların) gerçek anlam ifade ettiğinin bir delilidir.

5.Sıralı Cümlelerden Sonra Gelen İstisnanın Hangi Cümleyle İlgili Olduğu

Bu başlık altında ele alacağımız konu birbiri ardına gelen cümlelerden sonra gelen istisna edatlarının hangi cümleyi veya cümleleri istisna ettiğiyle ilgilidir.⁴³⁷

5.1. Tartışmayla İlgili Ortaya Atılan Görüşler

⁴³² İbn Rüşd el-Hafîd, 115.

⁴³³ Delâlet-i Mutâbık: Lafzın vaz' edildiği manânın tamamına birebir delâletini ifade eder. Delâlet-i Tazammun: Lafzın vaz' edildiği anlamın bir parçasına karşılık gelir. Delâlet-i İltizam: Lafzın anlamının dışında fakat onunla ilişkili bir manâya delâletidir. Detaylı bilgi için bkz:(Usûl İslam Araştırmaları, Sayı: 26, Temmuz-Aralık 2016, ISSN 1305-2632, s. 101 – 136, Mutabakat, Tazammun ve İltizam Delâletlerinin Kökeni ve Fıkıh Usûlüne Girişi, Fetullah YILMAZ)

⁴³⁴ Râzî, III/35.

⁴³⁵ Âmidî, II/361.

⁴³⁶ Gazzâlî, 384; İbn Kudâme, II/132.

⁴³⁷ Nahivcilerle göre birbirine atfedilmiş cümlelerden sonra gelen istisnanın hangi cümleyle alakalı olduğu ile ilgili bkz: Kindî, 28.

Birbirlerine atfedilmiş cümlelerden sonra gelen istisna edatı, sıralı cümlelerin tamamını mı, son cümleyi mi veya bir kısım cümleleri mi istisna etmiştir. Usûlcülerin bu konudaki görüşlerini ele alacağız.

5.1.1. Birinci Görüş

Şâfiîler⁴³⁸, Mâlikîler⁴³⁹, Hanbelîler⁴⁴⁰’den oluşan cumhur ulema birbirlerine atfedilmiş sıralı cümlelerden sonra gelen istisnanın cümlelerin tamamını istisna ettiğinde hem fikirdirler.⁴⁴¹ Buna göre istisna, sıralı cümlelerden sonra gelirse, o cümlelerin her birini istisna eder.⁴⁴² Ancak aksi yönde bir delil olduğunda içlerinden bir kısmını istisna etmeyebilir.⁴⁴³

5.1.2. İkinci Görüş

Hanefîler⁴⁴⁴, İbn Teymiye gibi bazı Hanbelîler ile Zâhirîler⁴⁴⁵, bir kısım Mûtezile⁴⁴⁶ ve Kaderiyye’nin bir kısmına⁴⁴⁷ göre birbirlerine atfedilmiş sıralı cümlelerden sonra gelen istisna en yakın cümleye irca edilir.⁴⁴⁸ Daha önceki cümleler ise ancak bir dilsel bir karine ile istisna edilir.⁴⁴⁹

5.1.3. Üçüncü Görüş ve Delilleri

Basra Mu‘tezilesi’nin ünlü kelâmcısı ve Şâfiî fakihî Kâdî Abdülcabbar(v.415/1025), Ebü’l-Hüseyn el-Basrî⁴⁵⁰ gibi Mutezileden bir grubun konuyla ilgili yaklaşımları biraz tafsilatlıdır. Şöyle ki;

İkinci cümle ile birinci cümle arasında bir anlam bağlantısı yoksa o zaman istisna son cümleye râcî olur. Çünkü bu durumda açıkça ortaya çıkar ki cümleler birbirinden

⁴³⁸ Bâkîllânî, 443; Saymerî, 76; Ebü’l-Hüseyn el-Basrî, 264; Ebü Ya’lâ el-Ferrâ’, 679; Bâcî, I/587; Cüveynî, *el-Burhân*, 388; Râzî, III/43; İbn Kudâme, II/134; İbn Teymiyye, 156; Gâmidî, 395.

⁴³⁹ İbn Kassâr el-Mâlikî, Ebi’l-Hasan Ali b. Ömer el-Bağdâdî, *el-Mukaddime fi Usûli’l-Fıkh*, Thk: Dr. Mustafa Mahdum, 1.Baskı, Riyad: Dâru’l-Muallime, 1999, 285; Şirâzî, *et-Tabsıra*, 172; Ebü Ya’lâ el-Ferrâ’, 678; Âmidî, II/367; Gâmidî, 395.

⁴⁴⁰ Şirâzî, *et-Tabsıra*, 172; İbn Kudâme, II/134; İbn Müflih, III/920; Teymiyye, 156; Gâmidî, 395.

⁴⁴¹ Nemle, IV/1694; Kindî, 87,88.

⁴⁴² İbn Hazm, IV/21; Ebü Ya’lâ el-Ferrâ’, 678; İbn Teymiyye, 156; Şeyh Muhammed b. el-Müfettiş, 181; Şeyh Muhammed Ramazan el-Muzaffer, *Usûlü’l-Fıkh*, 2.Baskı, 2C, Beyrut: Müessesetü’l-Alenî, 1990, I/142.

⁴⁴³ İbn Kassâr el-Mâlikî, 285; İbn Hazm, IV/21; İbn Teymiyye, 156; Şeyh Muhammed b. el-Müfettiş, 181.

⁴⁴⁴ Cessâs, I/265; Bâkîllânî, 444; Saymerî, 76; Ebü’l-Hüseyn el-Basrî, 264; Ebü Ya’lâ el-Ferrâ’, 677; Cüveynî, *el-Burhân*, 388; Râzî, III/43; İbn Kudâme, II/134; Âmidî, II/365; Lâmişî, Ebü’s-Senâ Mahmud b. Zeyd el-Hanefî el-Mâturîdî, *Kitabün fi Usûli’l-Fıkh*, Thk: Abdülmecit et-Türkî, 1.Baskı, Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslamiyyi, 1995, 130; İbn Teymiyye, 156; Şinkitî, 233.

⁴⁴⁵ Ebü’l-Hüseyn el-Basrî, 264; Nemle, IV/1696

⁴⁴⁶ Bâkîllânî, 443; Ebü Ya’lâ el-Ferrâ’, 679; İbn Teymiyye, 156; Gâmidî, 395.

⁴⁴⁷ Bâcî, I/587.

⁴⁴⁸ Şeyh Muhammed b. el-Müfettiş, 181; Nemle, IV/1696.

⁴⁴⁹ Cessâs, I/266; Şeyh Muhammed b. el-Müfettiş, 181; Şeyh Muhammed Ramazan, I/142.

⁴⁵⁰ Ebü’l-Hüseyn el-Basrî, 265-267; Âmidî, II/367; İbn Müflih, III/920-921; Gâmidî, 395.

bağımsız olduğu için anlam birinden ötekine intikal etmez. Ancak aralarında amaçsal bir bağlantı durumunda istisna sonraki cümlelere intikal eder.

Birbirleriyle bağlantısı olmayan sıralı cümlelerin geliş şekilleri ise dört kısımdır.

1.İki cümle birbirinden cümle yapısı olarak farklı olursa: أَكْرِمُ بَنِي تَمِيمٍ وَالنُّحَاةَ الْبَصْرِيَّةَ إِلَّا: *“Temim oğullarına ikram et ve Nahivciler Basralıdır, Bağdatlılar hariç”* *الْبَغَادِيَّةَ* örneğinde ilk cümle emir cümlesi, ikinci cümle haber cümlesi olarak gelmiştir.

2.İki cümlenin cümle yapısı bakımından bir olup özneleri ve yüklemeleri farklı olursa: أَكْرِمُ بَنِي تَمِيمٍ وَاضْرِبْ رَبِيعَةَ إِلَّا الطَّوَالَ *“Temim oğullarına ikram et ve uzun olanlar hariç rabialıları döv”* örneğinde her iki cümlede emir cümlesidir.

3.İki cümlenin cümle yapıları ve yüklemeleri aynı fakat özneleri farklı olursa: سَلِّمْ عَلَيَّ *“Temim oğullarına selam ver ve uzunları hariç Rabia oğullarına da selam ver”* örneğinde olduğu gibi.

4.İki cümlenin cümle yapıları aynı, özneleri müşterek fakat yüklemeleri farklı olursa: burada yüklemelerin herhangi bir amaçta ortaklığı olmaması gerekir. Örneğin: سَلِّمْ عَلَيَّ *“Temim oğullarına selam ver ve uzun kişiler hariç Temim oğullarını kirala”*

Yukarıda sayılan bu dört kısımda da istisna son cümleyi istisna eder.

İkinci cümle ile birinci cümle arasında bir anlam bağlantısı varsa ve aralarında bir gramer ilişki varsa o zaman istisna tüm cümleleri tahsis eder. Bu bölümde 4 kısımdır.

1.İki cümle cümle yapısı ve özne olarak aynı, yüklem olarak farklı ise yalnız bu farklılık iki hükümün tek bir amaçta birleşmesi durumu olursa o zaman hüküm tüm cümleleri istisna edilmesidir. Örneğin: أَكْرِمُ بَنِي تَمِيمٍ وَسَلِّمْ عَلَيَّ بَنِي تَمِيمٍ إِلَّا الطَّوَالَ *“Uzun boyluları hariç Temim oğullarına ikram et ve Temim oğullarına selam ver.”* Bu iki cümle birbiriyle bağlantılı olduğu için istisna her iki cümleyi de istisna etmiştir.

2.İki cümle cümle yapısı olarak birbirinin aynı, yüklem olarak farklı olursa ve de özne olarak da birinci özne, ikinci öznenin zamiri olursa burada da istisna tüm cümleleri istisna etmiştir. Örneğin: أَكْرِمُ بَنِي تَمِيمٍ وَاسْتَأْجِرْهُمْ إِلَّا الطَّوَالَ *“Uzun boylular hariç Temim oğullarına ikram et ve onları kirala.”*

3.Tek bir cümle yapısı, tek bir yüklem ve iki özne bulunursa istisna cümleyi istisna eder. Örneğin: أَكْرِمُ بَنِي تَمِيمٍ وَرَبِيعَةَ إِلَّا الطَّوَالَ *“Temim ve Rabia oğullarından uzun boylular hariç onlara ikram et”*

4.Birbirine takip eden cümlelerin yapıları birbirinden farklı olursa istisna tüm cümleleri tahsis eder. Nitekim kazif ayetinde durum böyle olmuştur.

Âmidî yukarıda sayılan kısımlar hakkındaki değerlendirmesini şöyle yapmıştır. Vav harfi eğer ibtida(cümle başlangıcı) olarak gelmişse o zaman istisna son cümleye irca edilir. Bu birinci bölümün ikinci kısmı olan iki cümlenin, cümle yapısı bakımından bir olup özneleri ve yüklemeleri farklı olması bölümüyle alakalıdır. Bununda sebebi iki cümlenin birinin diğerine bağlantısı olmamasıdır. Diğer 7 kısım hakkında ise tavakkuf edilmesi uygun olur.⁴⁵¹

5.1.4. Dördüncü Görüş

Kâdı Ebûbekir el-Eşârî⁴⁵², Bâkıllânî⁴⁵³, Bâcî⁴⁵⁴, Gazzâlî⁴⁵⁵, ye göre istisnanın önceki cümlelerden hangisiyle ilgili olduğuna yönelik bir karine bulunmadığı sürece tavakkuf edilir.⁴⁵⁶

Şia'dan İmâmiyye'nin önde gelen fıkıh ve kelâmcısı Şerif el-Murtazâ(v.436/1044) tavakkuf etmeyi iştirak anlamında kullanır.⁴⁵⁷ Râzî'ye göre Murtazâ'nın istisnanın en yakına atfedilme veya tümüne atfedilme de tavakkuf etmenin anlamı konusunda iştirak anlamını kabul eder. Kâdı ise iştirak manasını kabul etmez.⁴⁵⁸

5.2. Tarafların Delilleri

5.2.1. Birinci Görüşün Delilleri:

Sıralı cümlelerden sonra gelen istisnanın tüm cümleleri istisna ettiğini savunanların delilleri şu şekildedir.

Birinci Delil:

Dilcilerin bahsettiği gibi sıralı cümlelerin her birinden sonra istisna getirmek konuşmanın ahengini bozar, konuşan kişinin ifadesinin bozuk olduğunu gösterir. “İçki içen kişiye tevbe etmedikçe ona cezasını verin. Zina eden kişiye de tevbe etmedikçe cezasını verin” ifadesindeki tevbe etmedikçe kısmı iki kere tekrar

⁴⁵¹ Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, 265-267; Esmendî, I/218-219; Râzî, III/ 43-45; Âmidî, II/369; Karâfi, 303-30; İbnü's-Sââtî, 508; Çarperdî, I/550; İsfahânî, Şemseddin Mahmud Abdurrahman, *Şerhu'l-Minhâc li'l-Beydâvi fi İlmi'l-Usûl*, Thk: Dr. Abdülkerim b. Ali b. Muhammed en-Nemle, 1.Baskı, 2C, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999, I/394-395; İbn Müflih, III/921; Şevkânî, II/661-663; Gâmidî, 405-407.

⁴⁵² Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 679; Sem'ânî, I/169; Kelvezânî, Ebû'l-Hattab Mahfûz b. Ahmed b. Hasan el-Hanbelî, Thk: Dr. Müfid Muhammed Ebû Amşe, *et-Temhîd fi Usûli'l-Fıkh*, 1.Baskı, 4C, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1985, II/180; Zerkeşî, 310; Şevkânî, II/661; Gâmidî, 391.

⁴⁵³ Bâkıllânî, 444; Zerkeşî, 310; Gâmidî, 395.

⁴⁵⁴ Bâcî, I/587.

⁴⁵⁵ Gazzâlî, 388; İbnü's-Sââtî, 509; İbn Müflih, III/921; Zerkeşî, 310; Şevkânî, II/654; Gâmidî, 395.

⁴⁵⁶ Bâkıllânî, 444; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 679; Şirâzî, *el-Lüma'*, 98; İbn Teymiyye, 156; Şeyh Muhammed b. el-Müfettiş, 181.

⁴⁵⁷ Gazzâlî, 388; İsfahânî, I/393; Şevkânî, II/661; Gâmidî, 395.

⁴⁵⁸ Râzî, III/43; Zerkeşî, 310.

edilmiştir. Böyle bir tekrara düşmemek ve anlatım bozukluğunu ortadan kaldırmak için cümle şu şekilde olmalıdır: “Zina eden kişiye ve içki içen kişiye tevbe etmedikçe cezalarını verin”. Bu cümlede istisna sıralı cümlelerin sonuna getirilmiş ve hepsini kapsamıştır. Her bir cümlecüğün ardından istisna edatı getirmek tekrara düşmeye neden olacağı için istisna edatı cümlelerin sonunda getirilmektedir.⁴⁵⁹

Nitekim *إِضْرِبِ الْجَمَاعَةَ الَّتِي مِنْهَا قَتْلٌ وَسَرَقٌ وَزِنَاةٌ إِلَّا مَنْ تَابَ* “Öldüren, hırsızlık yapan ve zina eden bir grubu tevbe etmedikçe cezasını verin” cümlesiyle *عَاقِبِ مَنْ قَتَلَ وَسَرَقَ وَزَنَى إِلَّا مَنْ تَابَ* “Öldüren, hırsızlık yapan ve zina eden kişiyi tevbe etmedikçe cezasını verin” cümlesi arasında bir fark yoktur.⁴⁶⁰

Bu delile şu şekilde itirazda bulunulmuştur. Her bir cümlelerin arkasından istisna getirmek konuşma ahengini bozar, cümle bozukluğuna neden olur görüşü ise doğru değildir. İstisnanın her bir cümlede kullanılması çirkin bir kullanım değildir. Eğer çirkin olsaydı arap bunu kullanmazdı. İstisna burada en yakın cümleye dönmesi uygundur.⁴⁶¹

İkinci Delil:

İstisna cümlesi, şart cümlesi gibi birleşik cümledir. Şart cümlesinde şart, sıralı cümlelerin tamamını bağladığına göre istisna da sıralı gelen tüm cümleleri istisna etmesi gerekir. Çünkü sıralı cümlelerin sonundaki şart cümlesi, tüm sıralı cümlelere şart getirilmesi demektir. Bir kişi “Eğer falancayla konuşursam tüm hanımlarımı boşadım, tüm kölelerimi azat ettim” dese bu cümlede koşulan şart yerine geldiğinde tüm cümlelerdeki hükümler ortaya çıkar ve kişinin hanımları boş olmuş ve köleleri de azat olmuş sayılır. Aynı durum istisna cümlesinde de geçerlidir. Çünkü istisna ve şart cümleleri bizatihi bağımsız değildir. İçinde buldukları cümlelerin birer parçasıdır.⁴⁶² Şartta, şartın karşılığında bir ceza vardır. Bu kısımda şarttan önce veya sonra gelebilir. İstisnada da aynı şart gibi müstesna *minh*’ten önce veya sonra

⁴⁵⁹ Bâkılânî, 444; Sâymeri, 76; Gazzâlî, 389; Râzî, III/47; İbn Kudâme, II/134; Âmidî, II/371; ; Şeyh Muhammed b. el-Müfettiş, 181; Şinkitî, 233; Nemle, IV/1694; Kindî,107; Gâmidî, 399.

⁴⁶⁰ Gazzâlî, 389; İcî, 219; Şeyh Muhammed b. el-Müfettiş, 181.

⁴⁶¹ Bâcî, I/589; Âmidî, II /371; Gâmidî, 400.

⁴⁶² Cessâs, I/268; İbn Kassâr el-Mâlikî, 287; Sâymeri, 76; Ebü'l-Hüseyin el-Basrî, 267-268; Ebü Ya'lâ el-Ferrâ', 680; Şirâzî, *el-Lüma'*, 98; Şirâzî, *et-Tabsıra*, 173; Sem'ânî, I/172; Gazzâlî, 389; Kelvezânî, 180; Râzî, III/46; İbn Teymiyye, 156; Karâfî, 305; Şinkitî, 233; Abdülkadir Şeybe el-Hamdi, 143; Nemle, IV/1694; Gâmidî, 399.

gelebilir. Mana olarak bir farklılık ortaya çıkmaz.⁴⁶³ Aynı durum sıfat, atfı beyan, te'kit, bedel'de geçerlidir.⁴⁶⁴

إِنَّ كَلَّمْتُ زَيْدًا فَنِسَاءِي طَوَالِقُ وَ عَبِيدِي أَحْرَارٌ “Allah’a yemin olsun ki Allah dilerse yemek yemeyeceğim, eve girmeyeceğim, Zeyd’le konuşmayacağım” cümlesinde inşaallah ifadesi tüm cümleleri istisna eder.⁴⁶⁵

Bu delile şu şekilde itiraz edilmiştir. İstisnayı şart cümlesine kıyas etmek kıyas mea’l fāriktır. Şöyle ki: Şart cümlesinin özelliği, şart edatı ister lafzın ön kısmında gelsin isterse sonra gelsin cezanın ona bağlı olmasıdır. إِنَّ كَلَّمْتُ زَيْدًا فَنِسَاءِي طَوَالِقُ وَ عَبِيدِي أَحْرَارٌ “Kişi eğer Zeyd’le konuşursam hanımlarım boş olsun, kölelerim de hür olsun” dese şart yerine geldiğinde ilgili bütün hükümler ortaya çıkar.⁴⁶⁶ Sıralı cümlelerden sonra gelen bir şart cümlesinde şart hükmü bazen önceki cümleleri bazen de son cümleyi bağlar. İstisna da durum böyledir. Şartla istisna bazı yönlerden ortak, bazı yönlerden farklıdır.⁴⁶⁷ Şartla istisna arasındaki fark, şartla birlikte cümle tamam olur. Bundan dolayı şart cümlesinin tamamıyla alakalıdır. İstisna da ise istisnadan önce cümle tamam olmuştur. Bundan dolayı istisna, müstesna minh’ten önce gelse hüküm ortaya koymaz ancak şart önce de gelse sonra da gelse hüküm ortaya koyar.⁴⁶⁸

Delil ile ilgili bir başka itiraz şu şekildedir. İstisnanın şarta kıyas edilmesi mutlak anlamda değildir. Kıyas edilen yön cümledeki şart kısmıyla istisna kısmıdır. Şartın cümledeki baş kısmında geldiği düşünülse bile sonuçta şart cümlesinin tamamıyla alakalıdır. “Eğer Zeyd’le konuşursam üç gün oruç tutacağım” cümlesinin şart kısmı ister cümledeki baş kısmında gelsin isterse son kısmında gelsin cümledeki anlamında bir fark oluşmaz. İstisna da aynı şekilde cümledeki sonunda geldiğinde şarta benzerlik gösterir.⁴⁶⁹

Üçüncü Delil:

“Vav” atfı harfiyle devam eden sıralı cümleler tek bir cümle gibi kabul edilir. Zira “vav” atfı harfi hem cümleleri birbirine bağlar, hem de aralarında bir ortaklık

⁴⁶³ Ebü'l-Hüseyin el-Basrî, 265-266; Kelvezânî, 180.

⁴⁶⁴ İbn Teymiyye, 157.

⁴⁶⁵ Âmidî, II/370.

⁴⁶⁶ Nemle, IV/1695; Gâmidî, 400.

⁴⁶⁷ Razî, III/52.

⁴⁶⁸ Sâyerî, 79; Gâmidî, 400.

⁴⁶⁹ Nemle, IV/1695.

meydana getirir. Dolayısıyla cümlelerin hiç biri bağımsız değildir. Eğer bu cümleleri bağımsız bir cümle olarak kabul edersek o zaman istisnanın önceki cümlelere dönmesi bir anlam ifade edebilir.⁴⁷⁰ Vav atif harfiyle yapılmış sıralı cümlelerdeki her bir cümlecğin diğerine bir üstünlüğü yoktur. Birbiri ardına gelen cümleleri tek tek bölmek doğru değildir. Bundan dolayı istisna her bir cümlecği istisna etmesi gerekir.⁴⁷¹ Bir kişinin “bir adam gördüm, bir adam gördüm; demesi ile iki adam gördüm demesi arasında bir fark yoktur. Bir adam karısına sen boşsun, boşsun, boşsun derse bu üç defa boşama olur. Bu da cümlenin tek bir cümle kabul edildiğindedir. اضْرِبْ مَنْ قَتَلَ اضْرِبِ الْجَمَاعَةَ الَّتِي مِنْهَا قَتَلْتُ وَسَرَقْتُ وَزَنَاءَةٌ إِلَّا مَنْ تَابَ. اضْرِبْ مَنْ قَتَلَ اضْرِبِ الْجَمَاعَةَ الَّتِي مِنْهَا قَتَلْتُ وَسَرَقْتُ وَزَنَاءَةٌ إِلَّا مَنْ تَابَ cümlesi arasında istisnanın amel etmesi konusunda bir fark yoktur. Her iki cümlede de istisna tüm cümleleri bağlar.⁴⁷²

Bir başka husus ise cümlenin sonundaki istisna sözü söyleyen kişinin kalbindeki mana ile bağlantılı olarak hangi cümleyi istisna ettiği ortaya çıkar. Böyle bir durumda kazif ayetinde Şâri'nin kastı bilinmeyeceği için ayetin tamamının istisna edildiği kabul edilir.⁴⁷³

“Benim 5 dirhem ve 5 dirhem borcum var ancak 6 dirhem hariç” cümlesinde ve “Falancanın bana 5 dirhem ve 5 dirhem ve 5 dirhem borcu var 7 dirhem hariç” cümlesinde istisna kısmı lağv(boş) olduğundan 15 dirhem borç ikrarında bulunmuştur. Çünkü istisna son kısma olursa istisna son kısımdan büyük olduğundan boş olmuş olur.⁴⁷⁴ Eğer istisna her iki cümlecği de istisna etmemiş olsaydı sadece son cümleyi istisna etmiş olsaydı o zaman istisna son cümleyi kapsamış olacaktı ki bu batıl bir durumdur.⁴⁷⁵

Dördüncü Delil:

İstisnanın daha önce geçen cümlelerin hepsini hüküm dışına itmesi dilsel bakımdan mümkün olduğuna göre cümlelerin bir kısmını kapsam dışına atıp diğer kısmını kapsam içine alması caiz olmaz. Kazif ayeti olarak isimlendirilen Nur suresi 4. ile 5. ayetlerde olduğu gibi istisna edatından önce gelen cümlelerin tamamını kapsam

⁴⁷⁰ Bâkîllânî, 444-445; Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, I/268; Sem'ânî, I/172; Kelvezânî, 180, 182; Esmendî, I/220; İbn Kudâme, II/134; Âmidî, II/370; İsfahânî, I/395; Kindî, 97; Gâmidî, 399.

⁴⁷¹ Şirazi, *et-Tabsıra*, 173; Kelvezânî, 181; Âmidî, II/371; Nemle, IV/1694; Gâmidî, 399.

⁴⁷² Bâkîllânî, 444-445; Ebü Ya'lâ el-Ferrâ', 680; Âmidî, II/370.

⁴⁷³ Ebü Ya'lâ el-Ferrâ', 680.

⁴⁷⁴ Kelvezânî, 181.

⁴⁷⁵ Âmidî, II/371.

dışına çıkarmaması da yine bir delildir. Nitekim ayeti kerime de istisna had cezasını hükümden düşürmemektedir. Yine aynı şekilde istisna tek bir cümleden sonra gelmiş olsaydı yine o cümlelerin bir kısmını bırakıp diğer kısmını kapsam dışına bırakması caiz olmazdı.

وَإِنْ طَلَقْتُمْوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَيَصِفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوا الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ

“Bir mehir belirlediğiniz halde onlarla birleşmeden kendilerini boşarsanız, belirlediğiniz mehirin yarısını ödemek size borçtur; ancak kadınların bağışlaması veya nikâh bağı elinde olanın hoşgörülü davranması müstesnadır”⁴⁷⁶ ayetinde istisnanın deliller ve buluş çağına ermemişleri cümlelerin ilk kısmından dışarı çıkarması caiz değildir.⁴⁷⁷

Beşinci Delil:

Sıralı cümlelerin ardından gelen bir istisna cümlesiyle öncesindeki cümlelerin arasında farklı cümlelerin girmesi istisna edatının önceki cümleler üzerinde amel etmesine engel olmaz.⁴⁷⁸

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالِدًا وَالْحَمُّ الْخَنزِيرُ وَمَا أُهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبْعُ إِلَّا مَا ذَكَيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ذَلِكُمْ فِسْقٌ الْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيْتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرٍ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah’tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla - henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında- yırtıcıların yediği hayvanlar, dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla paylaşmanız size haram kılındı. Çünkü bunlar doğru yoldan sapmaktır. Bugün, kâfirler dininiz hakkında ümitlerini yitirmişlerdir. Onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet’i beğendim. Kim açlıktan bunalıp çaresiz kalırsa, günah sınırına varmaksızın yiyebilir. Şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”⁴⁷⁹ âyetinde “Kim açlıktan bunalıp çaresiz kalırsa, günah sınırına varmaksızın yiyebilir.”

⁴⁷⁶ Bakara, 2/237.

⁴⁷⁷ Şîrâzî, *el-Lüma’*, 99; Kindî, 108.

⁴⁷⁸ Cessâs, I/271.

⁴⁷⁹ Mâide, 5/3.

kısmı ayeti kerimenin baş tarafında zikredilen hayvanların yenilebileceğini söylemekte yani tahsîs etmektedir. Araya giren diğer kısımlar istisna edatının etki etmesine engel olmamıştır.

Altıncı Delil:

Mutlak lafızlar, ıtlakı üzere bırakılır. Mukayyed olan ise bağlandığı kayd üzere yorumlanır. İstisna cümlelerinde müstesnâ minh mutlak, müstesna mukayyedir. Bir cümle içinde mutlaklık ve mukayyedlik bir arada bulunamaz. Dolayısıyla istisna edatı müstesna minh olan tüm cümlelerde hüküm tesis eder. Zira cümlenin bir kısmı mutlak bir kısmı mukayyed olamaz.⁴⁸⁰

Yedinci Delil:

Bir cümle kuruluşunda asıl olan cümlenin gramer kurallarına uygun gelmesidir. Bu da cümledeki öğelerin yerli yerince gelmesidir. Arapça bir cümlede fiilin, failin, mef'ul'ün, mübteda veya haberin yerinde gelmesi gerekir. Bu öğelerin olması gerektiği yerden farklı bir yerde gelmesi ise ancak bir delaletle olur. Cümlenin yarıda kesilmesi cümlenin anlamının da yarıda kesilmesine ve anlaşılmasına neden olur. Cümlenin son kısmında gelen istisna da tüm cümleyle birlikte bir anlam kazanmış olur. Bir karine olmaksızın istisnanın cümlenin bir kısmıyla bağlantısının olmaması ise cümlenin tam olarak anlaşılmasına neden olur. Dolayısıyla istisnanın tüm cümleleri daraltılması gerekir. Böylece tüm cümleler anlaşılabilir olur.⁴⁸¹

Sekizinci Delil:

Bazı ayet ve hadisler birbirlerini takip eden cümlelerden sonra gelen istisnanın tüm cümleleri istisna ettiğine dair delil getirilmiştir.⁴⁸² Bunlardan bazıları şöyledir:

1.

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ
الْفَاسِقُونَ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

⁴⁸⁰ Sem'ânî, I/173.

⁴⁸¹ Cessâs, I/ 270; İbn Hazm, IV/22.

⁴⁸² Kindî, 112.

“İffetli kadınlara iftira atan, sonra da dört şahit getiremeyen kimselere seksen sopa vurun ve artık onların şahitliklerini asla kabul etmeyin. İşte onlar yoldan çıkanların ta kendileridir. Bundan sonra tövbe edip hallerini düzeltenler müstesna. Allah çok bağışlayıcıdır, çok esirgeyicidir.”⁴⁸³(Kazif ayeti) ayetinde istisna kendinden önceki cümleleri bağlar. Yani kişi tevbe etmesi ile hem fasıklıktan kurtulmuş olur hem de şahadeti kabul edilmiş olur. Had cezasını ise düşürmez.⁴⁸⁴

2.

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَّةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَدَّقُوا

“Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle âzat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir; ancak ölünün ailesi diyeti bağışlarsa o başka.....” âyetinde de ittifakla istisna diyete döner, köle azadına dönmez.⁴⁸⁵

3.

وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَىٰ أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا

“Kendilerine güven veya korku veren bir haber geldiğinde onu yayıyorlar. Hâlbuki onu Resûlullah’a ve aralarından yetki sahibi kimselere götürselerdi, içlerinden haberin mâna ve maksadını çıkarabilenler şüphesiz onu anlarlardı. Size Allah’ın lutfu ve rahmeti olmasaydı, azınız müstesna, şeytana uyup giderdiniz”⁴⁸⁶ayetindeki istisna rahmet ve faziletten istisnadır. Şeytana uyanlardan istisna değildir.⁴⁸⁷

3.Hadisi şerif’ten getirilen delil ise şöyledir.

وَلَا يُؤْمُ الرَّجُلُ فِي أَهْلِهِ وَلَا فِي سُلْطَانِهِ، وَلَا يُجْلَسُ عَلَى تَكْرِمَتِهِ فِي بَيْتِهِ إِلَّا أَنْ يَأْذَنَ لَكَ، أَوْ إِلَّا بِإِذْنِهِ

“Bir kişiye veya bir devlet başkanına kendi evinde ve yetki alanında kendi izni olmadan imamlık yapılmaz ve bir kişinin kendi evinde onun izni olmadan onun yerine oturamaz”⁴⁸⁹hadisindeki istisna her iki cümleyi de bağlar.⁴⁸⁸

⁴⁸³ Nur, 24/4-5.

⁴⁸⁴ İbn Hazm, IV/22; İbn Kudâme, II/132.

⁴⁸⁵ İbn Hazm, IV/22; Âmidî, II/373.

⁴⁸⁶ Nisa,4/83. (Ayrıca Furkan suresi 68-70. âyetlerde bu konuyla alakalı delil getirilmiştir.)

⁴⁸⁷ İbn Hazm, IV/22.

⁴⁸⁸ İbn Mâce, Bâbü Meh Ehakka bi’l-imame, 980; Ahmed b. Hanbel, 17063; Tirmizi, Bâbü Meh Ehakka bi’l-imame, 235.

5.2.2.İkinci Görüşün Delilleri:

Sıralı cümlelerden sonra gelen istisnanın en yakın cümleye irca edilmesiyle ilgili deliller şunlardır:

Birinci Delil:

Âmm lafız, kapsamı altına giren bütün fertler için kullanılan bir isimdir ve kapsamı altına giren fertlerin tamamını kuşatır. Fertlerin bir kısmını içine alıp öteki kısmını devre dışı bırakmaz.⁴⁹⁰ Bununla birlikte umum ifadeler kapsamı altındaki her bir cümle için kesinlik ifade eder. İstisnanın sıralı cümleleri istisna etmesi ise şüphelidir. Şüpheli ifadeler ise kesin ifadeleri ortadan kaldıramaz.⁴⁹¹ Şart cümlelerinde olduğu gibi eğer istisna önceki cümlelerin tamamını irca edilmiş olursa bu durumda kesin ifadenin şüpheli ifade ile tahsis edilmesi anlamına gelir.⁴⁹²

Şart cümlesi istisna cümlesi gibidir. Cümlelerin ardından gelen şart cümlesi, tüm cümleleri bağlar. Çünkü şart cümlesi diğer cümlelerin önüne geçse bile diğer cümleleri bağlar. Fakat istisnada durum böyle değildir. Çünkü istisna cümleleri diğer cümlelerin önüne geçmez.⁴⁹³

Bu delile şu şekilde itiraz edilmiştir. Umumiyet cümle tamamlanmadan önce sabit olmaz. Cümle de istisna ile birlikte tamamlanır. Bundan dolayı istisna cümlesi umum ifade eder.⁴⁹⁴

Bir başka itiraz ise şudur. İstisna ve şart cümleleri öncesindeki cümlelerin mutlaklığını ve umumiyetini iptal eder.⁴⁹⁵

Bir diğer husus ise istisnanın önce geçen cümlelerin hepsini istisna etmesi dilsel bakımdan mümkün olduğuna göre cümlelerin bir kısmını kapsam dışına atıp diğer kısmını kapsam içine almak caiz olmaz. Nitekim umum ifade eden lafızlarda, cümle içindeki hükümlerin bir kısmı diğer kısımdan daha önemli değildir.⁴⁹⁶

⁴⁸⁹ İbn Teymiyye, 156.

⁴⁹⁰ Cessâs, I/268.

⁴⁹¹ Cessâs, I/265-266; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 681; Sem'ânî, I/170; Gazzâlî, 390; İbn Kudâme, II/134; Âmidî, II/375; Ba'î, II/514; Nemle, IV/1696; Gâmidî, 401.

⁴⁹² Cessâs, I/268; Saymerî, 76; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 681; Bâcî, I/591-592; Sem'ânî, I/170; İbn Kudâme, II/134; Âmidî, II/373.

⁴⁹³ Sem'ani, I/170-171; Kindî, 135.

⁴⁹⁴ Gazzâlî, 391; Gâmidî, 402.

⁴⁹⁵ İbni Kudame, II/134.

⁴⁹⁶ Cessas, I/268.

İstisnanın kelama bitişmesiyle birlikte şüphenin varlığını kabul edilse bile istisnanın son cümleyi değil de önceki cümlelere dönmesi gerekir. Aynı durum şartta, sıfattan da geçerli olması gerekir.⁴⁹⁷

İkinci Delil:

Sıralı cümlecikler her ne kadar tek bir cümle gibi görülse de aralarında belli bir ayırım(fasıla) söz konusudur. Ardışık cümlelerde, cümleler arasında veya istisna ile cümleler arasında giren bir sözden veya susmaktan kaynaklanan bir ara söz konusu olduğunda istisna önceki cümleleri bağlamaz. Bu sebepten istisna ilk cümleleri değil son cümleyi bağlar.⁴⁹⁸

Bu delille ilgili itirazlar şu şekildedir. Birbirine atfedilmiş cümleler arasında fasıla olduğu hususu doğru değildir. Çünkü birbirine vav atf harfiyle atfedilmiş cümleler tek bir cümle gibi düşünülür.⁴⁹⁹ Vele ki istisna ile cümlelerin arasına herhangi bir fasılanın girmesi istisnanın amel etmesine engel değildir.⁵⁰⁰

Üçüncü Delil:

İstisna tek başına bağımsız bir cümle değildir. Başlı başına bir anlam da ifade etmez. Öncesiyle bağlantılı olması, bir ihtiyaç ve zorunluluktur. İstisnanın son cümleye tahsis edilmesi, onun başlı başına bir cümle haline getirilmesine neden olur ki o zaman bağımsız olmuş olur ve bir anlam ifade eder. Diğer cümlelerle bağlantı kurmasına gerek kalmaz. Cümlelerin diğer kısımlarıyla bağlantılı olması ise ancak bir karine sebebiyle olur.⁵⁰¹

Bu delile şöyle itiraz edilmiştir. İstisna öncesindeki tüm cümlelere döndürülmesi gereklidir. Ancak zarurî değildir.⁵⁰² Diğer bir hususta istisnanın son cümleye ircâ edilebildiği gibi tüm cümlelere veya ortadaki cümlelere kadar da dönebilir. İstisnanın

⁴⁹⁷ Âmidî, II/374.

⁴⁹⁸ Şirazi, *et-Tabsıra*, 174-175; Kelvezânî, 182; Nemle, IV/1696; Kindî, 124.

⁴⁹⁹ Nemle, IV/1697.

⁵⁰⁰ Âmidî, II/374; Kelvezânî, 182.

⁵⁰¹ Bâkîllânî, 445; Saymerî, 76; Ebû'l-Hüseyin el-Basrî, 269; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 681; Bâcî, I/591; Sem'ânî, I/170; Gazzâlî, 390; Râzî, III/48,50; İbn Kudâme, II/134; Âmidî, II/375; Nemle, 1697; Gâmidî, 401.

⁵⁰² Nemle, IV/1697; Gâmidî, 402.

sadece son cümleye dönmesi bir anlam ifade etmediği için tüm cümlelere ircâ edilmesi gerekir.⁵⁰³

Dördüncü Delil:

Sıralı cümlelerin ardından gelen istisna edatı yine sıralı cümlelerden sonra gelen tahsis lafzı gibi en son cümleyi bağlar.

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخْوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخْوَاتُكُم مِّنَ الرَّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَائِكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِّن نِّسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُم بِهِنَّ فَإِن لَّمْ تَكُونُوا دَخَلْتُم بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَن تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَّحِيمًا

“Anneleriniz, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeşin kızları, kız kardeşin kızları, sizi emziren anneleriniz, süt bacılarınız, eşlerinizin anneleri, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı. Eğer onlarla birleşmiş değilseniz (nikâh ortadan kalktığında) kızlarını almanızda size bir sakınca yoktur. Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri ve iki kız kardeşi birden almak da size haram kılındı; ancak geçen geçmiştir, Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”⁵⁰⁴

Yukarıda altı çizili olan “ kendileriyle birleştiğiniz” kısmı önceki kısımdaki umumiyeti tahsis eder. Aynı kısım evvel ki cümleleri tahsis etmez. İstisna da buradaki tahsis lafzına benzer.⁵⁰⁵

Beşinci Delil:

İstisna edatının sıralı cümlelerden sadece son cümleyi istisna edeceğini savunan ekol, şu ayetleri de delil getirmektedir.

قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ إِلَّا آلَ لُوطٍ إِنَّا لَمُنَجُّوهُمْ أَجْمَعِينَ إِلَّا أَمْرًا تَدْرَأْنَا إِنَّهَا لَمِنَ الْعَاكِرِينَ

“Dediler ki: "Aslında biz, suçlu bir kavme (ceza vermek için) gönderildik. Yalnız Lût'un ailesine zarar gelmeyecek, onların hepsini kurtaracağız. Fakat karısı hariç!”

⁵⁰³ Bâcî, I/591; Gâmidî, 402.

⁵⁰⁴ Nisâ, 4/23.

⁵⁰⁵ Cessâs, I/266; İbn Müflih, III/925; Bu görüş Hz.Ömer, İbn Abbas ve sahabenin bir kısmının görüşüdür. Yine dilcilerden de böyle bir görüş nakledilir. Hz. Ömer: “Kaynanalar kısmı mübhem bırakılmıştır” der. İbni Abbas ise “Allah’ın mübhem(Kapalı) bıraktığını siz de müphem bırakın” demiştir.(Bkz. Cessas,1/ 266.), Kindî, 120.

Biz onun da geride kalanlardan olmasını takdir ettik."⁵⁰⁶ âyetinde Lut'un karısı "kurtulanlardan" istisna edilmiş, "helak edilenlere" dâhil edilmiştir. Bu ayeti kerimede istisnanın en yakın konuma etki ettiği daha öncesine etki etmediğinin bir delilidir.⁵⁰⁷

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٌ وَبِئْسَ مُسْلِمًا إِلَىٰ أَهْلِيهِ إِلَّا أَنْ يَصَدَّقُوا

*"Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle âzat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir; ancak ölünün ailesi diyeti bağışlarsa o başka....."*⁵⁰⁸ âyetinde de ittifakla istisna diyete râcidir, köle azadına râci değildir.⁵⁰⁹

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِسُوا لَهُمْ تَمَايِينَ جَذَّةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ (٤) إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

*"İffetli kadınlara iftira atan, sonra da dört şahit getiremeyen kimselere seksen sopa vurun ve artık onların şahitliklerini asla kabul etmeyin. İşte onlar yoldan çıkanların ta kendileridir. Bundan sonra tövbe edip hallerini düzelterler müstesna. Allah çok bağışlayıcıdır, çok esirgeyicidir"*⁵¹⁰ cümlesinde istisna kısmı âlimlerin ittifakıyla "celde" cezasını istisna etmez. Bu da gösteriyor ki istisna tüm cümleyi istisna etmemektedir.⁵¹¹

Bu delil de şu şekilde değerlendirilmiştir. İstisna yukarıdaki ayette köle azadıyla alakalı değildir. Çünkü had cezası olduğu için hukukullah'tandır.⁵¹²

Diğer Hanefî fakihlerinden farklı olarak Serahsî bu konuda farklı düşünür. Ona göre istisna hem fasıklığın kaldırılmasına hem de şehadetin kabul edilmesine irca edilir. Fakat buradaki istisna celd cezasını kaldırmaz. Çünkü istisna bir hükmü gerektiren hallerin bir kısmını istisna ederken ilk cümleyi istisna etmemiştir.

⁵⁰⁶ Hicr, 15/59-60.

⁵⁰⁷ Cessâs, I/267.

⁵⁰⁸ Nisâ, 4/92.

⁵⁰⁹ Âmidî, II/373; Kindî, 119.

⁵¹⁰ Nur, 24/4-5

⁵¹¹ Sem'ânî, I/171; Âmidî, II/372; İcî, 220; Kindî, 118.

⁵¹² Âmidî, II/373

Zamanlamaya(Tevkît) ihtimali olan şey(fasıklığın kaldırılması ve şehadetin kabulü), zamanlamaya ihtimali olmayan şeye has kılınmıştır. O da had cezasıdır.⁵¹³

Altıncı Delil:

Ardışık cümleleri istisna etmek, istisnadan istisna etmeye benzetilmiştir. İstisnadan istisnada ikinci istisna cümlelerin kendisine en yakın bölümünü istisna eder.⁵¹⁴

Yedinci Delil:

İstisna cümleleri aslın hilafıdır. Çünkü istisna edatları normal akış içinde bir cümleyi tersine çevirmektir. Bu durum bir borcu ikrar ettikten sonra inkâr etmeye benzer. Bu durumda kişinin ikrarı inkâr etmesi boş bir iş olmuş olur. İstisnada da yapılan işin boş bir iş olmaması zarureti aslın gerektirdiğinin dışına gerektiğinden fazla çıkılmaması ile olur. Bu da istisnanın son cümleye dönmesi ile olur.⁵¹⁵

Bu görüşe şu şekilde itiraz edilir. İkrar yapılan cümleye bağımsız olmayan bir kelam bitişmezse o zaman ikrar geçerli olur. İstisna, şart, gaye ve sıfat cümleye bitişik lafızlardır. Bu durumda istisnanın son cümleye yapılması zorunlu olmaktan çıkar.⁵¹⁶

5.2.4.Dördüncü Görüşün Delilleri:

İstisnanın önceki cümlelerden hangisiyle ilgili olduğuna yönelik bir karine bulunmadığı sürece tavakkuf edilmesi görüşünü savunanların delilleri şu şekildedir.

Birinci Delil:

Cümleler arasında vav harfi ile atıf yapılır. Atıf harfi matuf ile matufun aleyh arasında bir çeşit birlikteliği gerektirir. Fakat vav atıf harfinin ise anlamları farklıdır ve her anlama ihtimali vardır. Bundan dolayı anlam belirlenene kadar tavakkuf edilmesi gerekir.⁵¹⁷

İkinci Delil:

⁵¹³ Serahsî, II/37.

⁵¹⁴ Esmendî, I/222; Âmidî, II/373; Karâfi, 308; Kindî, 121.

⁵¹⁵ Karâfi, 307; Kindî, 126.

⁵¹⁶ Karâfi, 308.

⁵¹⁷ Gazzâlî, 392.

İstisna, bazen bir cümleye veyahut birkaç cümleye bazen de tüm cümlelere döner. Bu durumda da tavakkuf edilmesi gerekir.⁵¹⁸ Nitekim kazif ayetindeki istisna had cezasını istisna etmez. Fıskı istisna etmesi kesindir ancak şehadetin istisna edilmesi ise ihtilaflıdır. Nisa suresi 92. âyette ise istisna son cümleyi istisna eder. O diyetdir. Çünkü tasadduk köle azadına etki etmez. Maide suresi 89. âyette ise istisna üç cümleyi de istisna eder. Bundan dolayı delil bulunmadığı sürece tavakkuf edilmesi gerekir.⁵¹⁹

Üçüncü Delil:

Tavakkuf edilmesine dair bir diğer delil ise istisnanın tüm cümlelere veya son cümleye veya her ikisine olabileceğini iddia edenler bir delil getirmek durumundadırlar. Getiremedikleri takdirde ise iddialarını ispatlayamamış olurlar.⁵²⁰ Tavakkuf edenlere göre geçmiş fukahâ ve dilcilerden gelen iki görüş bulunduğu, bunlardan başka bir görüş ortaya çıkmadığına dair görüş ise doğru değildir. Bu görüşler fukahâ ve dilciler arasında sonradan ortaya çıkmış görüşlerdir. Ümmet arasında istisnanın son cümleyi ve tüm cümleleri istisna ettiğine dair görüşlerde bir icma olsaydı o zaman icmaya hamledilmesi vacip olurdu. Hâlbuki ihtilafın olduğu yerde icma olmaz. Ümmet hangisinin asıl olduğunda ittifak etseydi o zaman onunla ilgili delillerin getirilmesi gerekirdi. İstisnanın son cümleye veya önceki cümlelere atfedilmesi ancak bir delille olabilir.⁵²¹

Bu delile şu şekilde itiraz edilir. Geçmiş âlimlerden bize gelen görüş iki tanedir. İstisna ya en yakına yapılır ya da tüm cümleye yapılır. Daha öncekilerden hiç biri böyle bir şey söylememiştir ve bundan dolayı da bu görüş ispat edilemez.⁵²²

Dördüncü Delil:

Kur'an-ı Kerim'de geçen ayetlerde istisna bazen son cümleyi bazen tüm cümleleri bazen de ara cümleleri istisna etmiştir. Bu da istisnada kesinlik olmadığını bundan dolayı da tavakkuf etmenin en iyi durumu oluşturacağını göstermektedir.⁵²³

⁵¹⁸ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 683; Tûfî, 113; Gâmidî, 403.

⁵¹⁹ Gazzâlî, 392; Gâmidî, 403.

⁵²⁰ Bâcî, I/587; Gâmidî, 403.

⁵²¹ Bâcî, I/587-588-592.

⁵²² Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 683.

Tavakkuf edenlere göre Kur'an-ı Kerim'de geçen ayetlerde ise şumül(Kapsayıcılık) ve iktisar(Daraltıcı) durumuna göre istisnanın son cümleyi veya cümlelerin tamamını veya önceki cümlelerin bir kısmını istisna etmesi uygun olur. Nitekim kazif ayetinde âlimler ihtilaf etmişlerdir.⁵²⁴

وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٌ وَبِئْسَ مُسْلِمًا إِلَىٰ أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَدَّقُوا

“.....Yanlışıyla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle âzat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir; ancak ölünün ailesi diyeti bağışlarsa o başka.....)⁵²⁵ Bu ayeti kerimede istisna son cümleye döner. Yani diyeti istisna eder. Çünkü bağışlamak ancak diyetle alakalıdır. Köle azadına etki etmez.”⁵²⁶

وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَالْيَ أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا

“Kendilerine güven veya korku veren bir haber geldiğinde onu yayıyorlar. Hâlbuki onu Resûlullah'a ve aralarından yetki sahibi kimselere götürselerdi, içlerinden haberin mâna ve maksadını çıkarabilenler şüphesiz onu anlardı. Size Allah'ın lufu ve rahmeti olmasaydı, azınız müstesna, şeytana uyup giderdiniz.”⁵²⁷

Dördüncü Delil:

Bir cümlede cümleyi kuran kişinin istisnanın hangi cümleyi daralttığı konusunda bir niyet ortaya koymadığı sürece istisnanın hangi cümleyle alakalı olduğu anlaşılabilir. Bu da böyle bir cümlede ortaklığın varlığını gösterir.⁵²⁸ İصْرِبْ غِلْمَانِي وَأَكْرِمْ جِرَانِي إِلَّا ⁵²⁸ “Birisini hariç kölemi döv, komşuma ikram et” cümlesindeki istisna kısmının muhatapların zihninde her iki cümleyi veya iki cümleden birini istisna etmesi şeklinde istifham oluşabilir. Bu istifhamı ise cümleyi kuran kişi açıklamadığı sürece cümlelerin anlamındaki karışıklık devam eder. Bu istifhamın varlığı iştirakin delilidir.⁵²⁹

⁵²³ Bâcî, I/592; Gâmidî, 403.

⁵²⁴ Gazzâlî, 392.

⁵²⁵ Nisâ, 4/92.

⁵²⁶ Gazzâlî, 392.

⁵²⁷ Nisâ, 4/83.

⁵²⁸ Âmidî, II/377.

⁵²⁹ Râzî, III/51; Karâfî, 310.

6.İstisnanın Fonksiyonu

Bu başlık altında olumsuz cümleden sonra gelen istisnanın cümleyi olumlu hale getirip getirmediği konusu tartışılacaktır.

6.1. Tartışmayla İlgili Ortaya Atılan Görüşler

Olumsuz cümleden sonra gelen istisnanın cümleyi olumlu hale getirip getirmediği ile ilgili iki görüş vardır.

6.1.1. Birinci Görüş

Ebû Hanîfe'nin görüşüne göre; istisna manevî bir beyandır. Konuşan kişi cümlenin ilk kısmından bir şeyi kastetmez. Çünkü onlara göre istisna, müstesna minh'in kapsamı altına giren şeyleri engellemektir. Bu bakış açısına göre de bu surî bir çıkarım olmuş olur. Buna göre de olumsuz cümleden sonra gelen istisna, cümleyi olumlu hale getirmez. Çünkü olumsuz cümleden sonra istisna ile olumlu cümleden sonra gelen istisna arasında bir fark yoktur. Dolayısıyla verilen hüküm değişmez. İstisna da asıl olan ne ispatla ne de nefîyle müstesna üzerine hükmün kalmayıdır.⁵³⁰ Olumlu veya olumsuz cümleden sonraki istisnalarda müstesnâ'nın cinsinden kalanı hakkında konuşmak gibidir. Çünkü manevî bir beyandır. Müstesnâ'nın hükmü hakkında sükût etmektir. "Yanımda üç hariç on vardır" denildiğinde yedi hakkında konuşmak, üç hakkında sükût etmektir.⁵³¹

6.1.2. İkinci Görüş

Hanbelîler⁵³², Şafiîler⁵³³ ve Cumhur Ulemâ⁵³⁴, Hanefîlerden İmam-ı Serahsî⁵³⁵, ye göre olumsuz cümleden sonra gelen istisna, cümleyi olumlu hale getirir. Olumlu cümleden sonra gelen istisna ise cümleyi olumsuz hale getirir.⁵³⁶ Tahsiste olduğu

⁵³⁰ Râzî, III/39; İbn Teymiyye, 160; Zencânî, 153; Beyzâvî, 34; Zerkeşî, 298; Şevkânî, II/656; Şinkitî, 233; Avdullah Halil, 52; <http://www.feqhweb.com/vb/t6375.html> .

⁵³¹ İbnü's-Sââtî, 501; Tilimsânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Mâlikî, *Miftâhu'l-Vusûl ilâ Binâ'i'l-Furû' ale'l-Usûl*, Tevzîu Mektebetü'r-Rüşd, Tsz, 74; Bâbertî, 39-40; Kutluboğa, Zeynuddin Kasım, *Hulâsâtu'l-Efkâr Şerhu Muhtasarı'l-Menâr*, Thk: Hafız Senâullah ez-Zâhidî, 1.Baskı, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2003, 153; Ensârî, 80; Dr. Muhammed b. Seyyid Muhammed b. Mevlay, *Tenvîru'l-Ukûl Bima'rifeti Mesâili min Mühimmâti'l-Usûl*, Ta'lik: Muhammed Abdullah İmam, 1.Baskı, Dâru İbn Hazm, 2006, 106.

⁵³² Râzî, III/39; İbn Teymiyye, 160; İbn Müflih, III/930.

⁵³³ Râzî, III/39; Âmidî, II/378; Zencânî, 153; ; Beyzâvî, 34; Habbâzî, 244; İbn Müflih, III/930.

⁵³⁴ İbn Teymiyye, 160; Şevkânî, II/656.

⁵³⁵ Serahsî, II/36-37

⁵³⁶ Râzî, III/39; Âmidî, II/378; İbn Teymiyye, 160; Zencânî, 153; <http://www.feqhweb.com/vb/t6375.html> ..

gibi müstesnâ'da da cümlenin başında verilen hükmün zıddının ortaya çıkarmaktır. İstisnanın hükmü, cümlenin başındakine hükme zıt olmuş olur. Cümlenin baş kısmı toplu bir hükmü ifade ederken sonu ise baştaki iradenin bir kısmının çıkarılmasını ifade eder. Böylece bu iki durum birbirine zıt olmuştur. Burada kural şudur: “Bir şeyden çıkan, onun zıddına girer”. قَامَ الْقَوْمُ إِلَّا زَيْدًا “Zeyd hariç topluluk kalktı” örneğinde âlimlerin ittifak ettiği konu istisnanın ihraç anlamında olmasıdır. İhtilaf edilen nokta ise Zeyd, kıyamdan mı çıktı? Yoksa onun hükmünden mi? Cumhura göre kıyamdan çıkmıştır ve zıddına girmiştir. Bu da hükmün olmayışıdır. Hanefiler göre ise hükümden çıkmıştır. Yani ayakta olma veya olmama imkanı vardır.⁵³⁷

İmam-ı Serahsî'ye göre müstesna, zıddını ortaya çıkaracak şekilde kelamın aslının zıddını ortaya çıkarmaktır. Buna göre nefiyden istisna ispat, ispattan istisna nefiydir.⁵³⁸

6.2. Tarafların Delilleri

6.2.1. Birinci Görüşün Delilleri:

Olumsuz cümleden sonra gelen istisna cümleyi olumlu hale getirmeyeceğini düşünenlerin delilleri şu şekildedir.

Birinci Delil:

لَا صَلَاةَ إِلَّا بِطُهُورٍ “Abdestsiz namaz yoktur” ve لَا نِكَاحَ إِلَّا بِوَلِيِّ “Velisiz nikah yoktur” “Buğdayla buğdayı ancak eşit bir şekilde satın” لَا تَبِيعُوا الْبُرَّ بِالْبُرِّ إِلَّا سَوَاءً بِسَوَاءٍ örneklerinde olumsuz cümleden gelen istisna edatı cümleyi olumlu hale getirmemiştir. Cümleye farklı bir anlam katmıştır. Bu hadislerdeki anlam takdiri şu şekilde olur. “Namaz, ancak abdest ile sahih olur”, “Nikah ancak veli ile sahih olur” “Buğdayın buğdayla satışı ancak eşit bir şekilde olursa sahih olur.” Eğer nefiyden sonraki istisna ispat için bir fayda sağlasaydı bu durumda namaz, abdestin varlığı ile; nikah, velinin varlığı ile; satış, eşitliğin varlığı ile sahih olurdu. Hâlbuki durum böyle değildir. Bunlar başka şartların gerçekleşmemesi sebebiyle caiz olur.⁵³⁹

⁵³⁷ Ahsikesî, I/568; İbnü's-Sââtî, 501-502; Tilimsânî, 74; Bâbertî, 40; Zerkeşî, 298; Ensarî, 80; Şeyh Esad Abdîci, 81; Dr. Muhammed b. Seyyid Muhammed b. Mevlay, 106.

⁵³⁸ Serahsî, II/36-37; Hicr suresi 15/58-60. İle Bakara 2/249. ve Araf 7/11.ayetler buna örnektir. Yine aynı şekilde kelimeyi şehadet ve Kelime-i Tevhid buna örnektir.

⁵³⁹ Râzî, III/39; Zencânî, 152-153; Beyzâvî, 34; Isfahânî, I/389; Sübkî, *el-İbhâc fi Şerhi'l-Minhac*, II/1132; Şevkânî, II/657.

Şâfiilere göre ise bu delil yokluğa delalet eder, yoksa varlıktan bir varlığa delalet etmez. Buna göre istisnadan sonra gelen kısım önceki kısmın sıhhat şartı olmuş olur.⁵⁴⁰

Bir başka cevap ise şu şekildedir. Buradaki nefiyden maksat bu vasıfların gerçekleşmesindeki özelliklerin mübalağasıdır. Buna göre namazın geçerli olmasındaki vasıf, temizliktir; nikahlı geçerli olmasındaki vasıf velayettir. Bu vasıfların tamamının nefyedilmesindeki maksat mübalağadır. Yoksa hepsinin gerçek anlamda nefyedilmesi değildir. Mübalağa özelliği ise diğer vasıfları tekit etmiştir.⁵⁴¹

İkinci Delil:

لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا

“Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz.” âyetinde eğer nefiyden sonraki istisna ispat olsaydı o zaman kişi gücü yettiği herşeyle mükellef olurdu. Çünkü “gücü yetme” ifadesi istisna edilmiştir. Bu durumda takdir şöyle olur. “Allah c.c. hiçbir kimseye hiçbir şeyi sorumlu tutmaz ancak gücünün yettiğini sorumlu tutar”⁵⁴²

6.2.2. İkinci Görüşün Delilleri:

Olumsuz cümleden sonra gelen istisnanın cümleyi olumlu hale getirdiğini, olumlu cümleden sonra gelen istisnanın ise cümleyi olumsuz hale getirdiğini düşünenlerin delilleri ise şu şekildedir.

Birinci Delil:

Kelime-i tevhitte olumsuz cümleden sonra gelen istisna olumlu hale gelmeseydi o zaman kişinin imanı tamam olmazdı. Cümlenin ilk kısmında tüm ilahlar yok sayılır iken istisnaya birlikte sadece Allah lafzı ispat edilmektedir.⁵⁴³ Eğer nefy’den sonra gelen istisna, cümleyi olumlu hale getimeseydi o zaman Kelime-i Tevhit “Hiçbir Tanrı yoktur, Allah hariç; o vardır” şeklinde bir anlam ifade etmezdi.⁵⁴⁴

Karşı görüşte olanlara göre ise buradaki istisna “işaret” anlamındadır. Kelime-i Tevhit’teki nefy kast, ispat ise işaret içindir. Çünkü tevhitte aslolan kalbin tasdikidir.

⁵⁴⁰ Zencânî, 154; Şevkânî, II/657; Avdullah Halil, 53.

⁵⁴¹ Isfahânî, I/389-390.

⁵⁴² Sübkî, *el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhac*, II/1135.

⁵⁴³ Serahsî, II/37; Râzî, III/39; Âmidî, II/378; Ahsikesî, I/572; Zencânî, 152-153; Râmişî, II/717-718; Beyzâvî, 34; Sübkî, *el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhac*, II/1132; Avdullah Halil, 53.

⁵⁴⁴ Ahsikesî, I/572; Râmişî, II/717-718; Karâfî, 299; Habbâzî, 244; Sübkî, *el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhac*, II/1132; Bâbertî, 45; Zerkeşî, 302; İbn Kavan, 267; Ebû Mansur, 134.

Bunun için de beyanda uygunluk olması için işaret anlamı tercih edilmiştir. Önemli olan tevhidin şirki nefyetmesidir.⁵⁴⁵

İkinci Delil:

“Şehirde Zeyd’den başka bilgin yoktur” denildiğinde bu cümle Zeyd’in bilgisi ve faziletine delalet eder. Bu sözü işiten kişinin aklında oluşan anlam budur. Zeyd dışındakilerin bilgisini ortadan kaldırmış ve sadece Zeyd için bilgiyi ispat eden bir cümle değildir.⁵⁴⁶

Üçüncü Delil:

Konuyla ilgili delil getirilen ayet ise şöyledir.

قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ ۚ إِلَّا آلَ لُوطٍ إِنَّا لَمُنَجُّوهُمْ أَجْمَعِينَ ۚ إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَّرْنَا إِنَّهَا لَمِنَ الْغَابِرِينَ

“Dediler ki: "Aslında biz, suçlu bir kavme (ceza vermek için) gönderildik. Yalnız Lût’un ailesine zarar gelmeyecek, onların hepsini kurtaracağız. Fakat karısı hariç! Biz onun da geride kalanlardan olmasını takdir ettik.”⁵⁴⁷ Bu ayeti kerimelerde Lut’un ailesi belde halkından istisna edilirken, Lut’un karısı da kurtulanlardan istisna edilmiştir. Ayette olumlu olan ilk cümleden istisna yapıldığında cümle olumsuz hale gelmiş, daha sonra tekrar istisna edilerek cümle olumsuz hale getirilmiştir.⁵⁴⁸

⁵⁴⁵ Râmişî, II/717-718; Habbâzî, 244; İbnü’s-Sââtî, 503; Sıgnâkî, Hüsameddin Hüseyin b. Ali b Haccâc, *el-Kâfi Şerhu Pezdevî*, Thk: Fahreddin Seyyid Muhammed Kânit, 1.Baskı, 5C, Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 2001, III/1453, 1456.

⁵⁴⁶ Âmidî, II/379.

⁵⁴⁷ Hicr, 15/58-60

⁵⁴⁸ Zencânî, 154.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSTİSNÂYLÂ İLGİLİ TARTIŞMALARIN HUKUKÎ SONUÇLARI

1-Bir Bütünden Tamamının İstisna Edilmesiyle İlgili Hukukî Sonuçlar

İstisnanın şartlarından bir tanesi de istisnanın müstağrik olmaması yani müstesnanın müstesnâ minh'i kapsamaması gerekir. Bir bütünün tamamının istisna edilmesiyle ilgili usûlcüler arasında herhangi bir ihtilaf yoktur. Usûl kitaplarında konuyla ilgili verilen örnekler şunlardır:

Bir kişi “Benim falancaya 10 dirhem hariç 10 dirhem borcum var” dese o kişinin 10 dirhem borcu ikrar ettiği kabul edilir. Çünkü “Müstağrik istisna batıldır” kuralı gereği cümlenin istisna kısmı anlamsız bir söz olarak kabul edilir. Ancak sözün ilk kısmı geçerlidir. Yine aynı şekilde kişi hanımına “3 talak hariç 3 talakla boşsun” dese istisna kısmı geçersiz kabul edilip karısını 3 talakla boşamış olur. İstisna ifadesine itibar edilmez.⁵⁴⁹ Bu çözümlene cumhura göredir. Onları bu görüşe iten şey, bir şeyin tamamını istisna etmenin abesle iştiğal etmek olduğudur. Bu durum bir şeyi ortaya koyduktan sonra onu ortadan kaldırmaya benzer. Ne var ki müstağrik istisnayı caiz gören azınlığa göre bir adam hanımına “3 sefer hariç 3 sefer boşsun dese” istisna geçerlidir, yani adam karısını boşamamış sayılır.⁵⁵⁰ Bazılarına göre ise bu örnekte iki talak gerçekleşmiş olur. Bir talak kalır. Çünkü her ne kadar müstağrik istisna geçerli olmasa da çoğunluğun istisnası geçerlidir.⁵⁵¹

2-Bir Bütünden Çoğunluğun İstisnâ Edilmesiyle İlgili Hukukî Sonuçlar

⁵⁴⁹ Sübkî, *el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhac*, II/1120; İsnevî, *el-Kevkebü'd-Dürriyyü*, 375; İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim el-Mısrî, *el-Eşbah ve'n-Nazâir alâ Mezhebi Ebî Hanîfete'n-Nu'man*, Haşiye: Şeyh Zekeriyâ Amirat, 1.Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999, 152; Şeyh Muhammed b. el-Müfettiş, 179; Nemle, IV/1683-1684.

⁵⁵⁰ Karafî, 291-292; Habbâzî, 242; Sübkî, *el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhac*, II/1120; Şinkîfî, 233; Velâtî, Muhammed Yahya b. Muhammed Muhtar eş-Şinkîfî, *Neylu's-Sûl alâ Murteka'l-Vusûl*, Tetkik: Baba Muhammed Abdullah Muhammed Yahya el-Velâtî, Riyad: Dâru'l-Âlimi'l-Kütüb, 1992, 119; Nemle, IV/1683-1684.

⁵⁵¹ İsnevî, *el-Kevkebü'd-Dürriyyü*, 375.

Bir bütünden çoğunluğun istisna edilmesiyle ilgili iki temel görüş bulunmaktaydı. İlk görüş çoğunluğun istisna edilebileceği, diğer ise çoğunluğu istisna etmenin caiz olmayacağı bilakis istisna edilen kısmın azınlık olması gerektiği görüşüdür.

Buradaki ihtilafın hukuki sonuç doğurup doğurmayacağı ile ilgili iki temel yaklaşım mevcuttur. Birinci yaklaşım: Buradaki ihtilaf hukuki sonuç doğuran bir ihtilaf ve bazı furû fıkıh meselelerine etkisi vardır. Örneğin, kişi karısına “2”si hariç 3 talakla boşsun” dese fakihler bu durumla ilgili ihtilaf etmişlerdir. Çoğunluğu istisna etmenin caiz olmadığını söyleyenlere göre kişinin 3 talakla yaptığı boşamanın geçerli olduğu anlamına gelir. Yapılan istisna koca hakkında geçerli değildir. Şu halde istisna gereksiz bir söz(keelleyekün) haline gelir. İkinci görüş sahiplerine göre bunlar çoğunluğun istisna edilebileceğini söyledikleri için bu durumdaki kişiden bir talak hakkı gitmiştir.

Borçlar hukukuyla ilgili bir diğer örnekte kişi falancaya “9 dirhem hariç 10 dirhem borcum var” diye ikrarda bulursa ilk görüş sahiplerine göre ise 10 dirhem borcu olur. İkinci görüş sahiplerine göre ise 1 dirhem borcunun olduğu kabul edilir.⁵⁵²

İkinci yaklaşım ise Mazirî’ye aittir. Bu yaklaşıma göre adı geçen ihtilaf özde değil sözde bir tartışmadır. Çünkü bu tartışmada sonuç itibarıyla her iki tarafta aynı şeyi söylemektedir. Zira birinci görüşü savunanların çoğunluğu istisna etmeye karşı çıkmalarının sebebi Arap dilinde böyle bir kullanımın bilinmemesidir. Ancak her ne kadar bunun böyle olduğunu söyleseler de ikrar vs. gibi hukukî işlemlerde hüküm verirken çoğunluğu istisna etmeyi onlarda dikkate almışlardır.⁵⁵³

3-Bir Bütünden Yarıyı İstisnâ Edilmesiyle İlgili Hukukî Sonuçlar

Bir önceki konuda bir bütünden çoğunluğun istisna edilebileceğini savunanların bir bütünden yarısının istisna edilebilmesini caiz görmeleri doğaldır. İhtilaf edilen nokta bir bütünden çoğunluğun istisna edilemeyeceğini savunanlar, bir bütünün yarısının istisna edilebileceği noktasında ihtilaf etmişlerdir. İhtilaf edilen bu durum da hukukî sonuç doğuran bir durumdur. Mesela: Bir kişi “5 dirhem hariç 10 dirhem borcum var” diye ikrarda bulursa bu konuda iki görüş söz konusudur. Bir bütünün yarısını

⁵⁵² Sübkî, *el-İbhâc fi Şerhi'l-Minhac*, II/1121; İbnü'l-Lahâm, 469. Dr. İyad Nami es-Selma, *Usûli'l-Fıkıh*, 333.

⁵⁵³ Nemle, IV/1690-1691.

istisna etmek caiz olmadığını savunanlara göre kişi müstesna minh'te ikrar edilen borcun tamamıyla yükümlüdür. Şu halde yapılan istisna hiçbir hukuki sonuç ortaya çıkarmaz. Zikri geçen örnekte kişiye 10 dirhem borç yüklenir. Bir bütünden yarısının istisna edilebileceğini savunanlara göre ise mukirrin 5 dirhem borcunun olduğu kabul edilir.⁵⁵⁴

4-İstisnada İttisal(Eş Zamanlılık Sorunu) ile İlgili Hukukî Sonuçlar

İkinci bölümde istisna ile müstesnâ minh'in mukarin yani zaman olarak birbirine yakınlık durumu tartışılmıştı. Bu konuda iki görüş bulunmaktaydı. İlk görüş istisna, müstesnâ minh'e bitişik olması gerekir. İkinci görüş ise müstesnâ ile müstesna minh zaman olarak ayrılabilir.

Şimdi burada bu ihtilafın hukukî sonuçlarına bakacağız. Örneğin: عَلَى أَلْفٍ دِرْهَمٍ أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ. Bir kişi “Benim 1000 dirhem borcum var. İnşallah 100’ü hariç” dese istisnanın müstesnâ minh’e bitişik olmasını şart koşan ekol yapılan bu istisnayı geçersiz sayar. Kişinin 1000 dirhem borcu olmuş olur. Çünkü burada istisna ile müstesnâ minh “inşallah...” cümlesiyle zamansal olarak ayrılmıştır. Muttasıl olma durumunu şart koşmayan ekole göreyse istisna geçerli olur. Sonuç olarak da kişi 900 dirhem borç ikrarında bulunmuş sayılır.

Yine bir kişi “benim falancaya 10 altın borcum var” dese sonra belli bir müddet sustuktan sonra “14 ayar” veya “bir ay sonrasına kadar” diyerek istisna etse istisnası ittisali şart koşanlarca geçersiz olur. Piyasada çoğunlukla geçerli olan altın ayarı üzerinden ikrarı geçerli olur. Aksi görüşte olanlara göreyse istisnası geçerli olur.

Bir başka örnek ise şudur: Bir kişi bir mecliste “Allah’a yemin ederim ki falancayı döveceğim” dese beş veya on dakika sonra “inşallah” dese ve dövmese; bu kişiye yemin keffareti düşer mi. İlk görüşe göre yemin keffareti düşer. Çünkü yemin cümleye bitişik gelmemiştir. Diğer görüşe göre ise yemin keffareti düşmez.⁵⁵⁵

5-Müstesnânın Müstesnâ Minh’e Takdimi ile İlgili Hukukî Sonuçlar

⁵⁵⁴ İbnü'l-Lahhâm, 470; Useymin, *Şerhu Nazmi'l-Varakât fi Usûli'l-Fıkh*, 116; Nemle, IV/1692.

⁵⁵⁵ İcî, 218; İbnü'l-Lahhâm, 465-466.

İstisnânın müstesnâ minh'e bitişik olmasını şart koşanlar, müstesnâ'nın, müstesnâ minh'e takdimi konusunda ihtilaf etmişlerdi. Müstesnâ'nın müstesnâ minh'e takdimi konusunda çoğunluk ulema, eğer müstesnâ, müstesnâ minh'e bitişik olursa müstesnâ'nın müstesnâ minh'e takdimi ve te'hiri caiz olacağı görüşündedir. İstisnânın müstesna minh'e bitişik olmasını şart koşanlardan bazıları müstesnâ'nın müstesnâ minh'e takdimi caiz görmezler.

Buradaki ihtilaf hukuki anlamda sonuç doğuran bir ihtilaftır. Furu' fıkha yansımasıyla ilgili şöyle bir örnek verilebilir. لَهُ عَلَيَّ إِلَّا عَشْرَةَ مِائَةً دِينَارٍ “Benim 10 dinar hariç 100 dinar borcum var” dese istisnânın takdimini caiz görenlere göre kişinin 90 dinar borcu olur. Fakat takdimi caiz görmeyenlere göre böyle bir ikrar geçersizdir. Kimseye herhangi bir ödeme yapması gerekmez.

6-Munkatı' İstisna ve Anlamıyla İlgili Hukukî Sonuçlar

Daha önce geçtiği şekilde bu tartışmayla ilgili iki görüş vardı. Birinci görüş sahiplerine göre ki onlara göre cinsi dışındaki istisnalar sahih değildir. Munkatı' istisna hakikî anlam ifade etmez ve bu tür istisnalar ile kapsam daraltılması yapılamaz. Kişi böyle bir cümleyle ikrarda da bulursa istisnası batıl olur.

Buradaki ihtilaf bazılarına göre lafzîdir yani herhangi bir hukukî sonuç doğurmaz. Bazılarına göre ise mânevîdir yani hukukî sonuçları vardır. Eğer hakikî anlam ifade ederse o zaman tahsise elverişlidir. Mecaz anlamda ise tahsis yapılamaz.⁵⁵⁶

İkinci görüş sahiplerine göre munkatı' istisna sahih olduğu için bu tür bir istisna ile daraltma caiz olur. Ayrıca kişi böyle bir istisna cümlesiyle ikrarda bulursa istisnası sahih olur. Mesela “falancaya bir elbise hariç 1000 dirhem borcum var” dese istisna sahih olur. İlk görüşe göreyse böyle bir istisna caiz olmaz.⁵⁵⁷ Daha önce de değindiğimiz üzere, bir borç ikrarında Şâfîlilere göre 1000 dirhemden bir elbisenin istisna edilmesi hakiki anlam ifade etmemektedir. Buradaki elbiseden maksat o elbisenin kıymetidir yani piyasa değeridir. Elbiseden maksat kıymeti olunca yapılan istisna gerçek anlam ifade eder ve söz konusu kıymet 1000 dirhemden düşülür. Hanefîlere göre ise buradaki istisna hakiki anlam ifade ettiği için elbisenin kıymeti

⁵⁵⁶ Şevkânî, II/643.

⁵⁵⁷ Habbâzî, 244; Ba'î, II/508-509; İbn Müflih, III/891; Makdisî, 39; Nemle, IV/1683.

değil, elbisenin kendisi 1000 dirhemden düşülür.⁵⁵⁸ Aslında her ikisine göre de sonuç olarak aynı kapıya çıkmaktadır. Bu yüzden de ele aldığımız bu ihtilafın lafzî(sözde) olduğu da söylenmiştir.⁵⁵⁹

7-Sıralı Cümlelerden Sonra Gelen İstisnanın Hangi Cümleyle İlgili Olduğu ile İlgili Hukukî Sonuçlar

Bir cümle içerisinde birbiri ardından gelen cümleciklerden sonra gelen istisna edatının bu cümleciklerin tamamının veya bir kısmının veya son cümlenin istisna edeceği konusunda usulcüler arasında ihtilaf mevcuttur. Cumhur ulema istisnanın tüm cümleleri bağladığını ve onların üzerinde hüküm kurduğunu düşünürken Hanefiler ise istisnanın son cümleyi tahsis ettiğini düşünür. Bu konuyla alakalı ihtilafın belli oranda hukukî sonuçları olmuştur.⁵⁶⁰ Bu sonuçlar daha çok vasiyet ve vakıf konularında ortaya çıkar. Örneğin; Bir kimse vakıf senedinde “Zeyd’e evimi vakfettim sonra Amr’ın oğluna, sonra Bekir’in oğluna ancak içlerinden fasık olanlar hariç” dese bu durumda Şâfiîlere göre istisna, cümle içeriğinde zikredilen tüm şahısları bağlar. Bunun sebebi ise cümledeki şahıslar arasında bir adalet şartının olmasıdır. Hanefilere göre ise senetteki istisna kaydı sadece son cümledeki şahısları yani Bekir’in oğlunu bağlar. Bekir’in öncesindeki cümlelerde geçen kişiler hakkında adalet ve fasıklık durumu hükme tesir etmez.⁵⁶¹

Ardışık cümlelerden sonra gelen istisnanın hangi cümleyi bağladığıyla ilgili ihtilaf nasların yorumlanmasında da etkili olmuştur. Şöyle ki:

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا

وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ (٤) إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (٥)

“İffetli kadınlara iftira atan, sonra da dört şahit getiremeyen kimselere seksen sopa vurun ve artık onların şahitliklerini asla kabul etmeyin. İşte onlar yoldan çıkanların ta kendileridir. Ancak bundan sonra tevbe edenler ve durumu düzeltenler hariç.

⁵⁵⁸ Cüveynî, *el-Burhân*, 397; Gazzalî, 381; İbnü’l-Lahhâm, 463.

⁵⁵⁹ Habbâzî, 244; Nemle, IV/1683.

⁵⁶⁰ Şevkânî, II/659-660; Nemle, IV/1698.

⁵⁶¹ Cüveynî, *el-Burhân*, 389; Gâmidî, 409.

Allah çokça bağışlayan ve merhemet edendir. ”⁵⁶² âyetinde geçen ardışık cümlelerin istisna edilmesiyle ilgili öğreti de farklı görüşler bulunmaktadır:

Cumhurun görüşüne göre ayetteki had cezası tevbe ile düşmez. İstisna, önceki iki cümleyi istisna eder. Bu kabul, zina iftirasında bulunup suçu sabit olan kişinin iyi hal durumunda şehadetin kabul edilmesini ve fasık olarak nitelendirilmekten kurtulmasını gerektirir. Sonuçta tevbe eden kâzifin adlî mercilerce tanıklığı dinlenir ve âdil olarak kabul edilir.⁵⁶³

Âyetteki hükümler istisnanın fonksiyonuyla da alakalı bir durum oluşturur. Cumhura göre istisna cümledeki başındaki hükmün tersini gerektirmektir. Bu durumda ayetin baş kısmında bulunan hükümlerin tersine çevrilmiş olur. Bu da celd emri, şehadetin kabul edilmesi, fasıklıkla isimlendirilmesidir. İstisna ile birlikte bu hükümler tersine döner. Yani tevbe eden kişiye celd cezası vurulmaz, şehadeti kabul edilir ve fasıklıkla isimlendirilmez. Ancak buradaki celd cezasında Allah hakkı ve kul hakkı mevcuttur. Kul hakkı ise daha ağır basmaktadır. Kişi hem Allah’a karşı tevbe etmesi gerektiği gibi kullarına karşı da tevbe etmesi ve her ikisi tarafından da affedilmesi gerekir.⁵⁶⁴

Hanefilerin görüşüne göreyse istisna sadece âyetteki son cümle olan “*İşte onlar yoldan çıkanların ta kendileridir.*” cümlesini istisna eder yani cümledeki fasıklık ile ilgili kısmını istisna eder. Bundan dolayı tevbe şehadetin kabul edilmemesi durumunu değiştirmez. Sadece fasıklık sıfatını ortadan kaldırır.⁵⁶⁵

Ardışık cümlelerden sonra gelen istisnanın hangi cümleye racî olacağı tartışması şu hadisin yorumuna da etkilemiştir. Bir hadis-i şerifte Allah Resûlü (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*Bir kişinin ailesine onun izni olmadan imamlık yapılmaz. Yine onun izni olmadan sofrasına oturulmaz.*”⁵⁶⁶

⁵⁶² Nur, 24/4-5

⁵⁶³ Cüveynî, *el-Burhân*, 389; Sübkî, *el-İbhâc fi Şerhi'l-Minhac*, II/1140-1141; Şeyh Muhammed b. el-Müfettiş, 181; Nemle, IV/1698; Dr. Muhammed b. Seyyid Muhammed b. Mevlay, 108; İbn Selâme, 352; Gâmidî, 409.

⁵⁶⁴ Ahsikesî, I/571; Râmişî, 709-710; Çarperdî, I/549, Bâbertî, 40.

⁵⁶⁵ Cessâs, I/266; Cüveynî, *el-Burhân*, 389-390; Lâmişî, 130; Sübkî, *el-İbhâc fi Şerhi'l-Minhac*, II/1142; Bâbertî, 40; Şeyh Muhammed b. el-Müfettiş, 181 Dr. Muhammed b. Seyyid Muhammed b. Mevlay, 108; Gâmidî, 409.

⁵⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Hadis No:17063; İbn Mace, *İmâmet*, 980; Taberânî, *Mu'cem-i Kebir*, 613.

Birinci görüşe göre istisna her iki cümleyi de istisna eder. Bu durumda izin hem imamlık yapmayı hem de sofraya oturmayı bağlar.⁵⁶⁷ Ahmed b. Hanbel bu hadiste geçen istisnanın her iki cümleyi de bağladığı yönünde görüş bildirmektedir.⁵⁶⁸ İkinci görüşe göre ise istisna sadece son cümleyi ilgilendirir. Dolayısıyla izin sadece kişinin sofrasına oturmak için istenir, aksine imamlık yapmak için böyle bir şart aranmaz.⁵⁶⁹

Ardışık cümlelerin istisnasıyla ilgili tartışmada boşanmayla ilgili bazı cümlelerde tartışılmıştır. Örneğin *أَنْتَ طَالِقٌ وَطَالِقٌ وَطَالِقٌ إِلَّا طَالِقٌ* Kişi hanımına “Sen boşsun ve boşsun ve boşsun bir boşama hariç” dese buradaki istisna cumhura göre sahih olmaz. Çünkü istisna tüm cümlelere döner. Bu durumda istisna tüm cümleyi ortadan kaldırmış olur. Hanefilere göre ise cümledeki istisna en yakına olduğu için bu tür bir boşama geçerlidir. Kişinin üç talak hakkında ikisi gitmiş olur. Hanefiler bu cümleyi bu tip istisnanın geçerli olduğu göstermek için delil olarak kabul etmişlerdir.⁵⁷⁰

عَلَيَّ خَمْسَةٌ وَخَمْسَةٌ إِلَّا سَبْعَةٌ Falanca kişiye “5 dirhem ve 5 dirhem borcum var ancak 7 dirhem hariç” örneğinde cumhura göre istisna tüm cümlelere döndüğü için kişinin 3 dirhem borcu olduğu kabul edilir. Hanefilere göre ise son cümleye dönmesi görüşü sebebiyle istisna batıl olur. Çünkü istisna, müstesnâyı kapsamaktadır. Böyle bir durum ise batıldır.⁵⁷¹

8. İstisnanın Fonksiyonuyla İlgili Hukukî Sonuçlar

لَقَوْلِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تَبِيعُوا الذَّهَبَ بِالذَّهَبِ وَالْوَرَقَ بِالْوَرَقِ وَالْبُرَّ بِالْبُرِّ وَالشَّعِيرَ بِالشَّعِيرِ وَالتَّمْرَ بِالتَّمْرِ
وَالْمَلْحَ بِالمَلْحِ إِلَّا سَوَاءً بِسَوَاءٍ يَدًا بِيَدٍ عَيْنًا بِعَيْنٍ

Peygamberimiz s.a.v. hadisi şeriflerin buyurdular ki: “*Altını altınla, gümüşü gümüşle, buğdayı buğdayla, arpayı arpayla, hurmayı hurmayla, tuzu tuzla satmayın ancak eşit bir şekilde, peşin olması, aynı anda olması hariç*” hadisinde zikredilen malların birbirleriyle satışı istisna edatından önce yasaklanmıştır. İstisna ile yapılan ise yasaklanan bu satışın aynı cins mallarda eşit şekilde, peşinen ve kabz (aynı anda olması) kaydıyla; farklı cins mallarda kabz ve peşin olması şartıyla bu tür satışlara cevaz verilmesidir. Hadisin ilk kısmındaki satışların nehyedilmesi umum anlam ifade

⁵⁶⁷ Tûfî, *el-Bülbul fî Usûli'l-Fıkh* 112; İbnü'l-Lahhâm, 472; Şevkânî, II/660; Nemle, IV/1698.

⁵⁶⁸ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, 678. Dr. İyad Nami es-Selma, *Usûli'l-Fıkh*, 340.

⁵⁶⁹ Tûfî, 112; İbnü'l-Lahhâm, 472; Nemle, IV/1698.

⁵⁷⁰ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, 682; Kindî, 125.

⁵⁷¹ Zencanî, 379; İbnü'l-Lahhâm, 469.

eder. İstisna kısmı ile de umumiyet daraltılmıştır. Buna göre yaş hurma ile kuru hurmanın birbirleriyle peşin eşit olmayan bir şekilde satışı cumhura göre batıl iken Hanefilere göre ise bu tip malların birbirleriyle satışı ise fasiddir. Şartları yerine geldiğinde satış geçerli hale gelmiş olur. Çünkü eşyada aslolan mübahlıktır. Hadisteki istisna sadece bu satışa bazı şartlarla izin vermiştir. Bu satışın fasid satış halinden şartlar yerine geldiğinde nafiz satış haline gelebileceğini göstermektedir.⁵⁷²

Bu hadisin sonuçlarıyla ilgili tartışılan bir diğer örnek ise şudur. Bir Hufne(avuç) karşılığında iki avuç satışı Hanefilere göre caizdir. Çünkü hadiste geçen eşitlik örfe göredir. Örfte bir şey eşit sayılıyorsa o eşit sayılır. Bundan dolayı Hanefiler bu ölçüye göre yapılan satışı caiz olarak görürler. Çünkü hadisteki istisna kısmından sonraki durumu konuşmak gerekir. Önceki husus hakkında sükut etmek lazımdır. İstisnadan sonraki kısımda ise eşitlik cinse göredir. Keylî(ölçü) biriminden olan her şey birbirine eşittir. Hufne'de bir örfte bir ölçü birimi olduğu için bu ölçüyle satış caizdir. Cumhura göre ise istisnadan önceki kısımla ilgili yasaklama ifade eder. Buradaki satış ölçü olarak eşit olması gerekir. Hufne ise belirsiz bir ölçü birimidir. Bundan dolayı bu ölçüyle satış caiz değildir.⁵⁷³

9. Bir Cümlede Ardışık Gelen İstisna Edatının Kullanımı ile İlgili Hukukî Sonuçlar

Bu konuyla alakalı usul tarihinde belirgin bir tartışma yoktur. Örnekler parça parça değişik konular içerisinde, başka bir konuyla bağlantılı olarak işlenirken verilmiştir. Bu konu 5 tane kural üzerine dayanır.

1- Arap dilinde “illa” istisna edatıyla atıf harfi bir araya gelmez. Çünkü istisna edatı çıkarmayı, atıf harfi ise eklemeyi ifade eder. Bu iki ise birbirine zıddır.

2- Çoğunluğun ve eşitliğin istisnası batıldır.

3- Yakınlık tercih sebebidir.

⁵⁷² Zencânî, 155-156.

⁵⁷³ Ahsikesî, I/574-575; Râmişî, II/723-725; Habbâzî, 81; İbnu's-Sââtî, 503; Şâşî, Nizâmeddin Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. İshak, *Usûlu's-Şâşî*, Hamiş: Umdetu'l-Havâşî, *Şerhu Usûli's-Şâşî*, Mevlâ Muhammed Feyzu'l-Hasan el-Kenkevî, Tashih: Abdullah Muhammed el-Halîfî, 1.Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003, 161; Bâbertî, 41, 55; Dr. Muhammed b. Seyyid Muhammed b. Mevlay, 107.

4- Nefiyden istisna ispat, ispattan istisna ise nefiydir.

5- Bir cümle amel etmek ile iptal etmek arasında kalırsa amel etmek evladır.⁵⁷⁴

Bu kurala göre örnekleri sırayla paylaşacağız.

1- Bir cümlede birden fazla ardışık olarak istisna edatı kullanıldığında tüm istisna edatları birbirine atfedilmiş şekilde gelirse bu ilk istisnaya bağlanır. Böylece tüm istisnalar ilk cümleyi istisna etmiş olarak kabul edilir. Çünkü atıflar atfedilen ile atıf arasında bir hükümde bir ortaklık ortaya çıkarır. *عَلَى عَشْرَةٍ إِلَّا ثَلَاثَةً وَإِلَّا اثْنَيْنِ* Bir kişi “Benim 10 dirhem borcum var ancak 3 dirhem hariç ve yine 2 dirhem hariç” dediğinde bu cümledeki iki istisna da ilk cümledeki 10 dirhem borcu istisna eder ve kişinin 5 dirhem borcu olduğu kabul edilir.⁵⁷⁵

2-Ardışık yapılan istisnaların ikinci şekli ise atıfsız yapılan istisna da ikinci istisna birinci istisnadan büyük veya eşit ise o zaman ikinci istisna birinci istisnaya döner. *عَشْرَةٌ دَرَاهِمٍ إِلَّا ثَلَاثَةً إِلَّا دِرْهَمَيْنِ* “Bir kişi falanca kişiye 3 dirhemden ikisi hariç 10 dirhem borcum vardır” dese sonuçta kişinin 9 dirhem borcu olduğu ortaya çıkar. Çünkü son istisna bir önceki müstesnâ minh’ten istisna edilir. Geriye kalan da ilk müstesnâ minh olan 10’dan istisna edilir. Yani 2 dirhem 3 dirhemden istisna edilir. 1 dirhem kalır. Kalan 1 dirhemde 10 dirhemden istisna edilir. Sonuçta 9 dirhem borç ikrar edilmiş olunur. Bu örnekte görüldüğü gibi istisna bir önceki cümleden istisna edilmiş olur.⁵⁷⁶

Bir başka örnek ise şu şekildedir. *لَهُ عَلَى عَشْرَةٍ إِلَّا أَرْبَعَةً إِلَّا دِرْهَمَيْنِ* “Benim ona 10 dirhem borcum var ancak 4 dirhem hariç ancak 2 dirhem hariç” cümlesindeki son istisna 10 dirhemi istisna etmez. 4 dirhemi istisna eder.⁵⁷⁷ Çünkü vav atıf harfi olmaksızın yapılan istisnalarda istisna en yakına döner. Daha öncekilere dönmez.⁵⁷⁸

“10 dirhem borcum var ikisi hariç; ondan da üç hariç.” demek gibi ikisi birden 10’dan istisnadır. Aslında sadece 2 si müstesnadır. Adam 8 dirhem borç ikrarında

⁵⁷⁴ Avdullah Halil, 69.

⁵⁷⁵ Râzî, III/41; Çarperdî, I/547; Isfahânî, I/390; Sübkî, *el-İbhâc fi Şerhi'l-Minhac*, II/1136; Şinkıtî, 232; Nemle, IV/1699; Şeyh Esad Abdici, 82; Abdülkadir Şeybe el-Hamdî, 143; <http://www.feqhweb.com/vb/t6375.html> .

⁵⁷⁶ Cessas, I/ 267; Çarperdî, I/547; Isfahânî, I/390; Sübkî, *el-İbhâc fi Şerhi'l-Minhac*, II/1136; Şeyh Esad Abdici, 82; Abdülkadir Şeybe el-Hamdî, 143; <http://www.feqhweb.com/vb/t6375.html> ..

⁵⁷⁷ Serahsî, II/37; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 682; Sem'ani, I/170; Kelvezani,182; <http://www.feqhweb.com/vb/t6375.html> ..

⁵⁷⁸ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', 682; Amidi, II/373; Sübkî, *el-İbhâc fi Şerhi'l-Minhac*, II/1137.

bulunmuş olur. İstisnanın son kısmı lağvdir. Çünkü 3'ü 2'den istisna ediyor. Müstağrik(tamamını içine alan) istisnada caiz değildir, dikkate alınmaz.⁵⁷⁹

3- أَنْتَ طَالِقٌ ثَلَاثًا إِلَّا ثَلَاثًا أَوْ إِلَّا اثْنَتَيْنِ أَوْ إِلَّا وَاحِدَةً-3 “Sen üç veya iki veya bir sefer hariç üç kere boşsun” denildiğinde bu örnekte iki görüş vardır. Birinci görüşe göre üç boşamadan, üç boşamayı istisna etmek batıldır yani geçersizdir. İkinci görüşe göre ise bir istisnayı başka bir istisna takip ederse bu durumda istisna üçten az olur. “ancak iki boşama hariç” kısmı üç boşamadan çıkarılır. Böylece iki boşama gerçekleşmiş olur. Çünkü birinci üç boşama ifadesi olumlu bir ifadedir. İkinci üç boşama ifadesi ise olumsuz bir istisna olur. İkinci istisna ise olumludur. Çünkü istisna olumsuzlu olumluya çevirir. Sonuçta 1 boşama ifadesi olumsuz olarak kalır. Bu durumda ise iki boşama gerçekleşmiş olur. Nevevi'den bir rivayette ise 3 görüş vardır. 1. Görüş 3 talak gerekir. 2. Görüş 2 talak gerekir. 3. Görüş ise tek talak gerekir.⁵⁸⁰

4- أَنْتَ طَالِقٌ ثَلَاثًا وَطَالِقٌ ثَلَاثًا إِلَّا “Sen üç defa boşsun ve üç defa boşsun ancak 4 hariç” denildiğinde buradaki istisna hepsine dönmez. Ancak burada iki boşama gerçekleşmiş olur.⁵⁸¹

5-Bir istisna üzerine bir istisna atfedildiğinde eğer ikinci istisna atıf harfiyle yapıldıysa buradaki istisna, müstesna minh'e döner. لَهُ عَشْرَةٌ إِلَّا ثَلَاثَةٌ وَإِلَّا اثْنَتَيْنِ “Benim ona 10 dirhem borcum var ancak 3 dirhem müstesna ve ancak 2 dirhem müstesna” cümlesinde iki istisnada 10 dirhemden istisna edilir.

Bir istisna üzerine bir istisna atfedildiğin de eğer ikinci istisna atıf harfi olmadan yapıldıysa veya ikinci istisna birinci istisnadan fazla veya ona eşitse buradaki istisnalarda müstesna minh'i istisna eder. لَهُ عَشْرَةٌ إِلَّا ثَلَاثَةٌ إِلَّا أَرْبَعَةً “Onun bana 10 dirhem borcu var ancak 3 dirhem müstesna ancak 4 dirhem müstesna” cümlesinde ikinci istisnadaki 4 dirhemi birinci istisnadaki 3 dirhemden istisna etmek mümkün olmadığından 10 dirhemden istisna edilir. Toplamda 7 dirhem istisna edilmiş olur.

“onun bana 10 dirhem borcu var ancak 3 dirhem müstesna ancak 3 dirhem müstesna” cümlesinde de ikinci istisna birinci istisnayı tamamen

⁵⁷⁹ İbn Akil, III/467; Râzî, III/41; Nemle, IV/1699; <http://www.feqhweb.com/vb/t6375.html> . .

⁵⁸⁰ Sübkî, *el-İbhâc fi Şerhi'l-Minhac*, II/1138-1139.

⁵⁸¹ Amidi, II/373.

kapsadığı için ikinci istisna müstesna minh'ten istisna edilir. Toplam istisna 6 dirhemdir.⁵⁸²

عَلَى عَشْرَةَ إِلَّا ثَمَانِيَةَ إِلَّا سَبْعَةَ إِلَّا سِتَّةَ “Benim 10 dirhem borcum var. 8 dirhem hariç, yine 7 dirhem hariç ve yine 6 dirhem hariç.” denilse burada tüm istisnalar cümledeki yakınlık sebebiyle direkt olarak bir öncekiyle ilişkilendirilir. Burada da 7 dirhem, 8 dirhemden istisna edilir. 8 dirhem, 10 dirhemden istisna edilir. 6 dirhem ise 7 dirhemden istisna edilir. Burada şu kural uygulanır. “Olumsuzdan yapılan istisna, bir hükmü ispat eder, olumludan yapılan istisna ise bir hükmü nefyeder.” Bu kural yukarıdaki örneğe şöyle uygulanır. 8 olumsuz cümlesi, 10 olumlu cümleyi istisna eder. 7 olumlu cümlesi 10 olumlu cümlesini istisna eder. 6 olumsuz cümlesi 7 olumlu cümlesini istisna eder. Burada sonuç 3 olarak ortaya çıkar. Bu sayının ortaya çıkış serüveni şöyledir. 10 sayısından 8 sayısı istisna edildiğinde kalan 2 olur. 7 ise olumsuz 8 sayısından istisna edildiğinde ise böylece 7 sayısı olumlu olmuş olur. 7 sayısına 2 eklendiğinde ise sayı 9 olur. 9 dan da 6 istisna edildiğinde ise kalan üç olmuş olur.⁵⁸³

لَهُ عَشْرَةٌ إِلَّا تِسْعَةٌ إِلَّا ثَمَانِيَةٌ إِلَّا سَبْعَةٌ إِلَّا سِتَّةٌ إِلَّا خَمْسَةٌ إِلَّا أَرْبَعَةٌ إِلَّا ثَلَاثَةٌ إِلَّا اِثْنَانِ إِلَّا وَاحِدًا

Örneğinde her bir istisna bir öncekine döner. Bu tip istisnalarda nefiyden istisna ispat, ispattan istisna, nefiydir. Sonuçta burada toplamda istisna 5'tir ve bu da müstesna minhten istisna edilir.⁵⁸⁴

أَنْتَ طَالِقٌ ثَلَاثًا إِلَّا ثَلَاثًا إِلَّا وَاحِدَةً

Bir kimse karısına “Üç kere boşsun ancak üç hariç ancak bir hariç” dese; bu örnek Malikîlere göre bir boşama gerçekleşmiş olur. Çünkü son istisna bir öncekine döner, bu durumda ilk istisna ikiye düşmüş olur. Bu durumda üç talaktan ikisi istisna edilmiş olur. Bu durumda tek boşama gerçekleşmiş olur. Diğer görüşe göre ise burada iki boşama gerçekleşmiş olur. Çünkü ilk istisna, müstağrik istisnadır yani

⁵⁸² Karâfi, 299.

⁵⁸³ Zencânî, 153; Zerkeşî, 305; Hulûlû, 537; Velâfî, *Neylu's-Sül alâ Murteka'l-Vusûl*, 121; Abdülkadir Şeybe el-Hamdi, 143.

⁵⁸⁴ Zencânî, 153; Zerkeşî, 305.

kapsayıcı istisnadır. Bundan dolayı batıldır, geçersizdir. Bu durumda son istisna geçerli olur. Bu durumda iki boşama gerçekleşmiş olur.⁵⁸⁵

SONUÇ

1-İslam dininin ana kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerin anlaşılmasında Arap dilinin özelliklerinin bilinmesi önemli bir hususu teşkil eder. İstisna edatları Arapçada kullanılan edatlardan bir tanesidir. İstisna edatlarının

⁵⁸⁵ Hulûlû, 528; Dr. Muhammed b. Seyyid Muhammed b. Mevlay, 107.

kullanıldığı kaynakların anlaşılması için bu edatların anlamlarının ve kullanım durumlarının bilinmesi gereklidir.

2-İstisna ile ilgili tarifler yapılırken en önemli husus istisnanın hem Arap dilbilgisine hem de fıkıh usûlüne uygun olmasıdır. Fıkıh usûlü âlimleri buldukları ekollerin bakış açılarına göre istisnanın tarifini muttasıl tahsis türü olarak veyahut beyan çeşidi olarak yapmışlardır.

3-İstisna edatlarındaki çeşitlilik ve bu edatların cümle içindeki kullanımları da cümle içerisinde farklı anlam katkıları sağlamıştır. İstisna edatlarının özellikleri, istisna türleri olan muttasıl-munkatı', tam-müferrağ, müceb-menfi gibi dilsel açıdan ve içerik açısından çeşitlilikler ve cümle kullanımları, anlamları çeşitli şekilde etkileyerek hükümlerin çeşitlilik kazanmasına neden olmuştur.

4-Cumhur ulema, istisnayı âmm lafzın tahsis edilmesi yani genel olarak kullanılan bir cümlenin anlamının daraltılması konusu içerisinde işlemişlerdir. Hanefiler ise istisnayı beyân yani mânadaki kapalılığı giderip ona muhatabının anlayacağı biçimde açıklık kazandırma konusu içerisinde incelemişlerdir. Bu farklı bakış açısıyla birlikte ulaşılan sonuçlar da farklı olmuştur.

5-İstisnanın delaleti konusu âmm lafzın delaleti konusuyla ilintilidir. Bu sebepten dolayı âmm lafzın delaletiyle ilgili tartışmalar istisnanın delaleti konusunu da etkilemektedir. Sonuç olarak Hanefiler ile Şâfîler arasındaki bu konudaki tartışma istisnanın delaletine de etki etmektedir. Hanefilere göre tahsise uğramış olan âmm lafız kat'iliğini kaybetmediği için zannî delillerle tekrar tahsis edilemez. Cumhura göre tahsise uğramış âmm lafız zannî olduğu için kıyas ve haber-i vahid gibi zannî delillerle tahsis edilebilir. Bu farklılıkta fikhî sonuçlar üzerinde etkileri farklı olmuştur.

6-Fıkıh usûlü içinde istisna hakkında tartışmalarda elde ettiğimiz sonuçlardan bir tanesi istisnanın kapsamı konusunda bir bütünün ne kadarının istisna edilebileceği ile ilgilidir. Usûlcülerin genel kanaati bir bütünün tamamının istisna edilemeyeceğidir. Bir bütünün azınlığının istisna edilebileceği üzerinde de bir tartışma söz konusu değildir. Tartışma daha çok bir bütünün çoğunluğunun ve yarısının istisna edilip edilemeyeceği ile ilgilidir. Bir bütünden çoğunluğun istisna edilmesi konusunda iki

görüş bulunmaktadır. İlk görüş bir bütünden çoğunluğun istisna edilemeyeceğidir. Bu görüş daha çok çoğunluğun istisnasının dilsel açıdan çirkin bir kullanım olması sebebiyle fıkıh açısından da sonuç doğurmayacağı konusundadır. Delilleri de bu minval üzerine ortaya koymaya çalışmışlardır. İkinci görüş ise bir bütünün çoğunluğunun istisna edilebileceğidir. Genel olarak usûlcülerin görüşleri bu yöndedir. Dil açısından bu tür bir kullanım her ne kadar çirkin bile görülse mümkün olabileceğidir. Bu sebepten fıkıh açısından da bu tür bir kullanım da hüküm gerektiren bir kullanım olmaktadır. Delilleri de bu temel dayanak üzerine ortaya koymaya çalışmışlardır. Bir bütünden yarının istisna edilebileceği ile ilgili tartışma ise bir önceki tartışma konusuna nazaran daha tâli bir tartışmadır. Buradaki tartışma daha çok bir bütünden çoğunluğun istisna edilemeyeceğini savunanlar arasında geçen bir tartışmadır. Çünkü bir bütünden çoğunluğun istisna edilebileceğini savunanların, bir bütünün yarısının istisna edilebileceğini savunmaları doğaldır. Bir bütünün yarısının istisna edilebileceği savunanların delilleri bir bütünün yarısını istisna edilebileceğinin savunanlar ile aynıdır. Bir bütünün yarısının istisna edilemeyeceğini savunanların delilleri ise Müzemmil suresindeki âyetler çerçevesindedir.

7-İstisnada ittisal yani müstesnâ ile müstesnâ minh'in aynı anda kullanılıp kullanılmadığı ile ilgilidir. Buradaki tartışma konusu zamansal olarak bir fasıla verilip verilmeyeceğidir. Bu konuda ağırlıklı görüş istisnanın muttasıl olması yani bitişik olmasıdır. Fasıla verilmemesidir. Diğer görüş ise fasıla verilebileceğidir. Doğru olan görüş ilk görüştür.

8-Müstesnanın, müstesnâ minh'e takdim edilip edilmeyeceği konusunda ise müstesnâ'nın müstesnâ minh'e bitişik olmasını savunanlar, müstesnâ'nın müstesnâ minh'e takdimini caiz görürler. Cumhur ulema bu görüştedir. Bir kısım âlimler ise bu takdimi caiz görmezler. Cumhurun görüşü bu konuda daha sağlam gözükmektedir.

9-Munkatı' istisnanın hakikî anlam mı veya mecaz anlam mı ifade ettiğiyile ilgili olarak istisnada aslolan müstesnâ ile müstesnâ minh aynı cinsten olmalarıdır. Farklı cinsten olduklarında ise bu tür istisna munkatı istisna olarak adlandırılır. Bu tür istisna hakikat mi mecaz mı ifade eder. Bu konuda ulema iki farklı görüştedirler. İlk görüş munkatı istisna mecaz ifade eder. İkinci görüş ise bu tür istisna hakikî anlam ifade eder. Munkatı istisnada cins farklılığı istisnayı gerçek anlamdan çıkarır. Çünkü

cins farklılığında bir bütünden bir parçanın çıkarılması anlamı bulunmamaktadır. Bu tür bir cümle kuran kişinin aklındaki anlam daha çok mecaz ifade etmesidir. Kur'an-ı Kerim'deki pek çok âyet bu tür kullanımı desteklemektedir.

10-Sıralı cümlelerden sonra gelen istisna edatının hangi cümlenin veya cümlelerin kapsamını daraltacağı konusunda ise Hanefilerin başında bulunduğu bir grubun son cümleyi istisna ettiğini düşünürken, cumhur ulema tüm cümleleri istisna ettiğini beyan eder. Üçüncü bir grubun ise her iki görüş arasında durum netleşene kadar tavakkuf etmenin uygun olacağını düşünürler. Diğer bir görüş ise cümlelerin durumuna göre farklı kararlar verirler. Hepsinin kendi düşüncelerine göre delilleri mevcuttur. En fazla tartışmanın ve bilginin bulunduğu bu tartışma da karineye göre hareket etmenin uygun olacağı kanaatindeyiz.

11-İstisnanın fonksiyonuyla ilgili ise olumlu cümleden sonra gelen istisnanın cümleyi olumsuz hale getirdiği, olumsuz cümleden sonra gelen istisnanın ise cümleyi olumlu hale getirdiği ile alakalı bir tartışmadır. Burada da Hanefiler ile diğer âlimler arasında görüş ayrılığı mevcuttur. Cumhur istisnanın cümledeki olumluluğu ve olumsuzluğu tersine çevirdiği görüşündedir. Hanefiler ise olumsuz cümleden sonra gelen istisna cümleyi olumlu hale getirmez. Çünkü olumsuz cümleden sonra istisna ile olumlu cümleden sonra gelen istisna arasında bir fark yoktur. Dolayısıyla verilen hüküm değişmediği görüşündedirler.

12-İstisnanın kapsamı (Bir bütünün tamamı, çoğunluğu ve yarısının istisna edilmesi) konusunda ulaştığımız sonuçlar genel olarak borçlar hukuku(İkrar) ve boşanma hukuku(Talak) ile alakalıdır. Konu ile ilgili olarak yapılan istisnanın ikrarı ve talakı etkileyip etkilemediği ile ilgili hangi hukukî sonuçların ortaya çıktığını belirlemiş olduk. Bir bütünün içerisinden yapılan istisnada eğer tamamını kapsıyorsa istisna geçersiz, ikrar geçerlidir. Bir bütünün içinden çoğunluğun istisnasında ise tartışmalı olmakla birlikte cumhurun görüşü istisnanın geçerli olduğudur. Yine aynı şekilde bir bütünün yarısının istisnası da geçerlidir.

13-Aynı şekliyle istisnada ittisal, Müstesnâ minh'in takdimi, munkatı istisnanın mecaz ifade etmesiyle ilgili hukukî sonuçlar da borçlar hukuku ve boşanma hukuku ile alakalıdır. Muttasıl istisnada, istisna ile müstesnâ minh birbirinden zamansal olarak ayrıldığında bu tür bir istisna cumhura göre geçersizdir. Müstesna minh'in

takdimi herhangi bir şekilde manaya etkilemediğinden dolayı yapılan istisna işlemi geçerlidir. Munkatı istisnanın mecaz ifade etmesiyle ilgili görüşlerde eğer mecaz ifade ederse yapılan istisna geçerli olmamış olur. Hakikat ifade ederse yapılan istisna geçerli olur.

14-Ardışık cümlelerden sonra gelen istisna konusunda ortaya çıkan sonuçlar ise vakıf ve vasiyet konusu ve namuslu kadına yapılan zina iftirasına verilen ceza(Kazif haddi) konusunda olmuştur. Vakıf ve vasiyet konusunda bir kişinin ardışık cümle halinde yapılan vakıfta yapılan istisna cumhura göre tüm cümleleri, Hanefilere göreyse son cümleyi bağlar. Kazif haddi konusunda ise istisna tüm cümleleri veya son cümleyi istisna etmesi durumuna göre farklı hukukî sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak buradaki tartışma şehadetin kabul edilip edilmeyeceği konusunda farklı görüşler ortaya çıkmasına neden olmuştur. Cumhur tövbe eden kişinin şehadetinin kabul edileceğini söylerken Hanefiler kabul edilmeyeceğini savunurlar.

15-İstisnanın fonksiyonu konusunda faizle ilgili hadiste istisnadan sonra zikredilen hususlar cumhura göre satışın bir rüknü olarak düşünülürken Hanefilere göre ise bunlar satışın birer şartıdır. Şartlar yerine geldiğinde satışta geçerlidir.

16-Ardışık istisnada hukukî sonuçlar genel olarak ikrar konusuyla alakalıdır. Ardışık istisnada tartışma istisnanın bir öncesini mi yoksa müstesnâ minh'i mi istisna ettiği. Ardışık istisna bir öncekini istisna etmesiyle, müstesnâ minh'i istisna etmesinde yapılan ikrarın miktarı netleşmiş olur.

KAYNAKÇA

Abdülaziz el-Buhârî, İmam Alaaddin Abdilaziz b. Ahmed, *Keşfu'l-Esrâr an Usûli Fahri'l-İslam el-Pezdevi*, Thk: Abdullah Mahmud Ömer, 1.Baskı, 4C, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Abdülkadir Şeybe el-Hamdi, *İmtâu'l-Ukûl*, Riyad: Külliyyeti'ş-Şeria ve'l-Lügati'l-Arabiyye, Tsz.

Abdülvehhab Hallaf, *İlmi Usûli'l-Fıkh*, 8.Baskı, Dâru'l-Kalem, Tsz.

Abdürrazzak es-San'ânî, Ebûbekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' el-Himyerî, *Musannef-i Abdurrazzak*, Thk: Habiburrahman el-Âzâmî, 8.Baskı, 11C, Beyrut: el-Mektebü'l-İslamî, 1403.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, Thk: Şuayb el-Arnaut, Adil Mürşit ve diğerleri, 1.Baskı, Müessesetü'r-Risale, 2001.

Ahsikesî, Ebû Abdillâh Hüsâmüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ömer, *el-Mühezzeb fî Usûli'l-Mezhebi ale'l-Müntehab*, Te'lif: Dr. Veliyyüddin Muhammed Salih el-Ferfur, 2C, Mektebetü Dâru'l-Ferfur, Tsz.

Âmidî, Ebû'l-Hasen Seyfüddin Ali b. Ebî Ali b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Thk: Abdurrazzak Afifî, 1. Baskı, 4C, Riyad: Dâru's-Samiî, 2003.

Apaydın, Yunus, *İslam Hukuk Usûlü*, 4.Baskı, Ankara: Bilay Yayınları, 2017.

Avdullah Halil, Muhammed Mahmud, *Eseru'd-Dirâseti't-Tahsisi'l-Muttasil İnde'l-Usûliyyîn*, Master Tezi, Câmîatu'l-İslamiyye, Külliyyetü'l-Âdâb, 2005.

Bâbertî, Ekmeleddin Muhammed b. Muhammed b. Ahmed er-Rûmî el-Mısrî, *et-Takrîr li Usûli Fahri'l-İslam el-Pezdevî*, Thk: Halef Muhammed el-Muhammed(Doktora), Mekke: Câmîatü Ümmi'l-Kura', 1997.

Bâcî, Kâdı Ebû'l-Velid Süleyman b. Halef, *İhkâmu'l-Fusûl fî Ahkâmi'l-Usûl*, Thk: Dr. İmran Ali Ahmed el-İzzî, 1. Baskı, 2C, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2009.

Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî, *et-Takrîb ve'l-İrşad fî Usûli'l-Fıkh*, Thk: Muhammed es-Seyyid Osman, 1.Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.

Ba'lı, Şemseddin Muhammed b. Ebi'l-Feth el-Hanbelî, *Telhîsu Ravdatı'n-Nâzır ve Cünnetü'l-Menâzır fî Usûli'l-Fıkh*, Thk: Dr.Ahmed b. Muhammed es-Silah, 1.Baskı, 2C, Riyad: Dâru't-Tedemmüriyye, 2005.

Beyhakî, Ebûbekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali b. Musa el-Hüsrevcirdî el-Horasânî, *es-Sünenü'l-Kübra*, Thk: Muhammed Abdulkâdir Âta, 3.Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

-----, *es-Sünenü's-Sağîr*, Thk: Abdülmü'tî Emin Kal'acî, 1.Baskı, 4C, Karaçi: Câmiatü'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1989.

Beyzâvî, Kadı Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Minhâcu'l-Vusûl fî Ma'rifeti İlmi'l-Usûl*, Mısır: El-Mektebetü'l-Matbaatü'l-Mahmudiyye, Tsz.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslamiyye ve Istilahatı Fıkhiyye Kamusu*, 1.Baskı, 7C, İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, Tsz.

Camiatü'l-Medineti'l-Âlemiyye, Master Kitabı, 4C, Usûl-ü Fıkh, 2008.

Cessâs, Ebûbekir Ahmed b. Ali er-Râzî, *El-Fusûl fî Usûl*, Thk: Dr. Acil Câsim en-Neşmî, 2.Baskı, Vizâretül- Evkaf ve's-Şuûnü'l-İslamiyye, 1994.

Cevherî, İsmail b. Hammad, *Es-Sihâh Tâcü'l-Luğa ve's-Sihâhu'l-Arabiyye*, 4. Baskı, Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1990.

Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf b. Muhammed, *el-Burhân fî Usûli'l-Fıkh*, Thk. Salah b. Muhammed b. Avida, 1.Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Tsz.

-----, *Kitâbu't-Telhîs fî Usûli'l-Fıkh*, Thk: Abdullah Cevlim en-Nebâlî- Beşir Ahmed el-Umrî, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Tsz.

-----, *el-Varakât fî Usûli'l-Fıkh*, Şerhinden hazırlayan: Abdullah b. Salih el-Fevzân, 7.Baskı, Riyad: Dâru'l-Müslim, 2003.

Çarperdî, Fahreddin Ahmed b. Hasan b. Yusuf, *es-Sirâcu'l-Vehhâc fî Şerhi'l-Minhâc*, Thk: Dr. Ekrem b. Muhammed b. Hüseyin Uzikan, 2.Baskı, 2C, Riyad: Dâru'l-Mi'râci'd-Devliyye, 1998.

Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer b. İsa, *Takvîmu'l-Edille fî Usûli'l-Fıkh*, Thk: Adnan Ali, 1.Baskı, Beyrut: El-Mektebetü'l-Asriyye, 2006.

Dihlevî, Ebu'l-Fezâil Sa'deddin Mahmud b. Muhammed, *İfâdâtü'l-Envâr fi İdâeti Usûli'l-Menâr*, Thk: Halid Muhammed Abdülvahid Hanefî, Kahire: Mektebetü'r-Rüşd, 2002.

Dönmez, İbrahim Kâfi, *Fıkıh Usûlü İncelemeleri*, 1.Baskı, İstanbul: İsam Yayınları, 2014.

Ebû Dâvut, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak b. Beşir b. Şeddad b. Ömer el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünen-i Ebû Davut*, Thk: Muhammed Muhyiddin Abdülhamit, 4C, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, Tsz.

Ebû Dâvut et-Tayâlisî, Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd, *Müsnedü Ebû Dâvut et-Tayâlisî*, Thk: Dr. Muhammed b. Abdülmuhisin et-Türkî, 1.Baskı, 4C, Mısır: Dâru Hicr, 1999.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed Hafizüddin, *Keşfu'l-Esrâr Şerhu'l-Musannif ale'l-Menâr*, Molla Civen, Ebû Said b. Ubeydullah Sıddıkî Mihyevî, *Şerhu Nuru'l-Envâr ale'l-Menâr*, 2C, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Tsz.

Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', Kâdı Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed b. Halef, *el-Udde fi Usûli'l-Fıkıh*, Thk. Ahmed b. Ali b. Seyrû'l-Mübârekî, 2.Baskı, Câmîatü Melik Muhammed b. Suûd el-İslâmî, 1990.

Ebû Mansur, Cemaleddin el-Hasan b. Yusuf, *Mebâdiu'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl*, Thk: Abdülhüseyin Muhammed b. Ali el-Bakkal, 2.Baskı, Beyrut: Dâru'l-Edvâ, 1986.

Ebû'l-Hüseyin el-Basrî, Muhammed b. Ali b. et-Tayyib el-Mu'tezilî, *Kitâbu'l-Mu'temed fi Usûli'l-Fıkıh*, Thk: Muhammed Hamidullah, el-Ma'hedü'l-İlmiyyü'l-Fransiyyü Liddirâsatü'l-Arabiyyi, 2C, Dımaşk, 1964.

Ensarî, Şeyhu'l-İslam Ebû Yahya Zeynuddin Zekeriyya b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Hazrecî, *Kitabu Gâyetu'l-Vusûl Şerhu Lübbi'l-Usûl*, Hâşiye: Şeyh Muhammed Cevherî, Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Garbiyyeti'l-Kübrâ, H.1302.

Esmendî, Muhammed b. Abdülhamit, *Bezlü'n-Nazar fi'l-Usûl*, Thk: Dr.Muhammed Zeki Abdülberr, 1.Baskı, 2C, Kahire: Mektebetü Dâru't-Turas, 1992.

Fevzan, Abdullah b. Salih, *Şerhu'l-Varakât fî Usûli'l-Fıkh*, Takdim: Ahmed b. Abdullah b. Hamid, 3.Baskı, Riyad: Dâru'l-Müslim, 1996.

Firuzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub b. Muhammed, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, Thk: Muhammed Naîm el-Arkusûsî(Mektebetü Tahkîku't-Turâs), 8. Baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2005.

Gâmidî, Muhammed b. Said b. Avad Ali Maniatil, *Ebubekir b. Furek ve Usule Ait Görüşleri(Master Tezi)*, Danışman: Dr. Said Masilihî, Mekke: Câmîatu Ümmi'l-Kura', H.1422.

Gazzâlî, İmâm-ı Ebü Hamîd Muhammed b. Muhammed, *el-Müstasfâ min İlmi'l-Usûl*, Thk: Dr. Hamza b. Zehir Hafız, Medine: el-Câmîatü'l-İslâmiye-Külliyetü'ş-Şerîa, Tsz.

Güzelhisârî, Mustafa Hulûsi, *Menâfi'u'd-Dekâ'ik fî Şerhi Mecâmi'i'l-Hakâ'ik*(Ebü Said el-Hâdimî), Nşr. İstanbul: Ahmed Hulusi, Şirketi Sahâifi Osmanî, H.1308.

Habbâzî, Ebü Muhammed Celâleddîn Ömer b. Muhammed b. Ömer el-Hucendî, *el-Muğnî fî Usûli'l-Fıkh*, Thk: Muhammed Mazhar Bekâ, 1.Baskı, Mekke: Câmîatü Ümmi'l-Kura', H.1403.

Hâkim, Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ala's-Sahihayn*, Thk: Mustafa Abdulkâdir Âtâ, 1.Baskı, 4C, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

Halil b. Ahmed, Ebü Abdurrahmân Amr b. Temîm el-Ferâhîdî(el-Fürhûdî), *Kitâbu'l-Ayn*, Thk. Abdülhamit Hendâvî, 1.Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, 2003.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebubekir Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî, *el-Fakîh ve'l-Mütefakkîh*, Thk: Ebü Abdurrahman Âdil b. Yusuf el-Ğirâzî, 2.Baskı, 2C, Suudiyye: Dâru İbni'l-Cevzî, 1421.

<http://www.feqhweb.com/vb/t6375.html>

Hulûlû, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdîrrahmân b. Mûsâ b. Abdilhak ez-Zelîtenî el-Kayrevânî(el-Karevî), *ez-Ziyâu'l-Lâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, Thk: Abdullah b. Türkî Ali Saide(Doktora Tezi), Câmîatü Melik Halit, 2011.

İbn Akîl, Ebü'l-Vefâ Ali b. Akîl b. Muhammed el-Bağdâdî el-Hanbelî, *el-Vâdih fî Usûli'l-Fıkh*, Thk: Dr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 1.Baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999.

İbn Dahhân, Ebû Şuca' Fahreddin Muhammed b. Ali b. Şuayb, *Takvîmu'n-Nazar fî Mesâile Hilâfiyyetin Zai'atin ve Mezhebin Nâfiatin*, Thk: Dr. Salih b. Nasır b. Salih el-Hazim, 1.Baskı, 5C, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2001.

İbn Hişam, Cemaleddin Abdullah b. Yusuf b. Ahmed b. Abdullah b. Yusuf, *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Thk: Şeyh Yusuf Muhammed el-Bagâî, 4C, Dâru'l-Fıkr, Tsz.

İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Thk. Şeyh Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Tsz.

İbn İmam-ı Kâmiliyye, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman b. Ali el-Kahirî eş-Şafîî, *Şerhu'l-Varakât li İmam-ı Haremeyn fî Usûli'l-Fıkh*, Thk: Ömer Gani Suudi'l-Ânî, 1.Baskı, Umman: Dâru Ammar, 2001.

İbn Kassâr el-Mâlikî, Ebi'l-Hasan Ali b. Ömer el-Bağdâdî, *el-Mukaddime fî Usûli'l-Fıkh*, Thk: Dr. Mustafa Mahdum, 1.Baskı, Riyad: Dâru'l-Muallime, 1999.

İbn Kavan, Hüseyin b. Ahmed b. Muhammed Keylânî eş-Şafîî, *et-Tahkikât fî Şerhi'l-Varakât*, Thk: Dr. Şerif Said b. Abdullah b. Hüseyin eş-Şerif, Ürdün: Dâru'n-Nefâis, Tsz.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffıkkuddin Abdullah b. Ahmed El-Cemâilî el-Makdisî el-Hanbelî, *Ravdatu'n-Nâzir ve Cünnetü'l-Menâzir fî Usûli'l-Fıkh alâ Mezhebi Ahmed b. Hanbel*, 2.Baskı, 2C, Müessesetü'r-Reyyân, 2002.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *Sünen-i İbn Mâce*, Thk: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 2C, Dâru İhyâ-i'l-Kütübi'l-İlmiyye, Tsz.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânu'l-Arab*, Kahire: Dâru'l-Meârif, H.1119.

İbn Melek, İzzeddin Abdüllatif b. Abdülaziz, *Şerhu'l-Menâr ve Havâşî min İlmi'l-Usûl*, Haşiyeleri: Şeyh Mustafa b. Pir Ali b. Muhammed Azmizâde, Radiyyüddin Muhammed İbrahim el-Halebî, Dersaadet, H.1315.

İbn Müflih, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Müflih b. Muhammed el-Makdisî er-Râmînî, *Usûli'l-Fıkh*, Thk: Dr.Fahd b. Muhammed es-Sedhan, 1.Baskı, 4C, Riyad: Mektebetü'l-Abikan, 1999.

İbn Neccâr, Takiyyüddin Muhammed b. Ahmed b. Abdülaziz b. Ali el-Fetrâhî el-Mısrî el-Hanbelî, *Muhtasaru't-Tahrîr fî Usûli'l-Fıkh*, Thk: Dr. Muhammed Mustafa Muhammed Ramazan, 1.Baskı, Riyad: Dâru'l-Erkam, 2000.

İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim el-Mısrî, *el-Eşbah ve'n-Nazâir alâ Mezhebi Ebî Hanîfete'n-Nu'man*, Haşiyeye: Şeyh Zekeriya Amirat, 1.Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999

İbn Rüşd el-Hafîd, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtûbî, *ez-Zarûriyyü fî Usûli'l-Fıkh(Muhtasar-ı Müstesfâ)*, Thk: Cemaleddin Alevî (Camiatü Seyyid Muhammed b. Abdullah, Merkezi Dirâseti'r-Rüşdî, Fas), 1.Baskı, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyyi, 1994.

İbn Selâme, Mustafa b. Muhammed, *et-Te'sîs fî Usûli'l-Fıkh ala'd-Dâv'i'l-Kitab ve's-Sünne*, Mektebetül-Haremeyn, Tsz

İbn Teymiyye, Mecduddin Abdisselam b. Teymiyye/ Abdülhalim b. Teymiyye / Ahmed b. Teymiyye, *el-Müsevvede fî Usûli'l-Fıkh*, Thk: Muhammed Muhyiddin Abdülhamit, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, Tsz.

İbnü'l-Cevzî, Cemaleddin Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Nüzhetü'l-A'yünü'n-Nevâzir fî İlmi'l-Vucûh ve'n-Nezâir*, Thk: Muhammed Abdülkerim Kazım er-Râdî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984.

İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman el-Mevsilî, *el-Lüma' fî'l-Arabiyye*, Thk: Fâiz Fârisî, Kuveyt: Dâru'l-Kütübi's-Sahafiyye, Tsz.

İbnü'l-Firkah, Tâcuddin Abdurrahman b. İbrahim el-Fezârî, *Şerhu'l-Varakât li İmami'l-Haremeyn el-Cüveynî*, Thk: Sare Şafî el-Hacirî(Doktora Tezi), Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Câmîatu Kuveyt, 1997.

İbnü'l-Lahhâm, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Ali b. Muhammed b. Ali el-Ba'î ed-Dimaşkî, *Şerhu'l-Muhtasar fî Usûli'l-Fıkh*, Şerh: Said b. Nasır eş-Şesrî, 1.Baskı, Riyad: Daru Kunuzi İşbiliya, 2007.

İbnü'l-Mibred, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Hasen b. Ahmed el-Makdisî, *Şerhu Gâyeti's-Sevl ilâ İlmi'l-Usûl*, Thk: Ahmed b. Târikî el-İzzî, 1.Baskı, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 2000.

İbnü's-Sââtî, Ebü'l-Abbâs Muzafferüddîn Ahmed b. Alî b. Tağlib el-Ba'lebekkî el-Bağdâdî, *Nihâyetu'l-Vüsûl ilâ İlmi'l-Usûl(Bedû'n-Nizâm)*, Thk: Said b. Garîr b. Mehdî es-Selmâ(Doktora Tezi) Mekke: Câmîatu Ümmi'l-Kura', 1985.

Îcî, Ebü'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdilgaffâr, *Şerhu'l-Adûd alâ Muhtasari'l-Münteha'l-Usuliyyi(İbni Hacib)*, Zabt ve Haşiyeye: Fadi Nasif-Tarik Yahya, 1.Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

Isfahânî, Şemseddin Mahmud Abdurrahman, *Şerhu'l-Minhâc li'l-Beydavi fi İlmi'l-Usûl*, Thk: Dr. Abdülkerim b. Ali b. Muhammed en-Nemle, 1.Baskı, 2C, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999.

İsnevî, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdurrahman b. el-Hasan b. Ali, *et-Temhîd fi Tahrici'l-Furu' ale'l-Usûl*, Thk: Dr. Muhammed Hasan Heyto, 1.Baskı, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, H.1400.

----- , *el-Kevkebü'd-Dürriyyü fi Tahrici'l-Furu'i'l-Fıkhıyyeti ala'l-Mesaili'n-Nahviyyeti*, Thk: Dr. Abdurrezzak es-Sa'di, 1.Baskı, Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslamiyye, 1984.

Dr. İyad Nâmi es-Selmâ, *Tehzîb Şerhu Metn-i Varakât*, Riyad: Külliyyeti's-Şeria, Tsz.

Karâfî, Şihâbuddîn Ahmed b. İdris, *Şerhu Tenkîhu'l-Fusûl fi İlmi'l-Usûl*, Thk: Hasan b. İbrahim Halufe Tayas(Doktora), Mekke: Câmîatu Ümmi'l-Kurâ, 2000.

Kelvezânî, Ebü'l-Hattab Mahfûz b. Ahmed b. Hasan el-Hanbelî, *et-Temhîd fi Usûli'l-Fıkh*, 1.Baskı, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.

Kırmastî, Yusuf b. Hüseyin, *el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkh*, Thk ve Şerh: Dr. Seyyid Abdüllatif es-Samî(Camiatü Ezher) Dâru'l-Hedy, 1984.

Kindî, Macit b. Muhammed b. Salim, *Rucû'u Hükmi'l-Müstesnâ ale'l-Cümeli'l-Müteâtfeti Kablehü İnde'l-Usûliyyîn ve Tatbikatuhu'l-Fıkhıyye*, Master Tezi, Câmîatu Âl-i'l-Beyt Külliyyeti'd-Dirasâti'l-Fıkhıyyeti ve'l-Kânuniyye, 2008.

Koca, Ferhat, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, 1.Baskı, İstanbul: İsam Yayınları, 1996

Kuranî, Şeyh Taha b. Ahmed b. Muhammed b. Kasım, *Şerhu Muhtasari'l-Menâr fi Usûli'l-Fıkh*, Thk: Dr. Şaban Muhammed İsmail, Dâru's-Selâm, Tsz.

Kutluboğa, Zeynuddin Kasım, *Hulâsâtu'l-Efkâr Şerhu Muhtasari'l-Menâr*, Thk: Hafız Senâullah ez-Zâhidî, 1.Baskı, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2003.

Lâmişî, Ebü's-Senâ Mahmud b. Zeyd el-Haneî el-Mâturîdî, *Kitabün fi Usûli'l-Fıkh*, Thk: Abdülmecit et-Türkî, 1.Baskı, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslamiyyi, 1995.

Leknevî, Abdülâlî Muhammed b. Nizamüddîn Muhammed es-Sahâlevî el-Ensârî, *Fevâtihu'r-Rahamût Bişerhi Müsellimu's-Subût*(İmam Kâdı Muhibbullah b. Abduşşekûr el-Buhârî), Thk: Abdullah Mahmut Muhammed Ömer, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

Mahallî, Celâleddin Ebû Abdillâh Muhammed Ahmed eş-Şâfi, *el-Bedru't-Tâlî fi Halli Cem'il-Cevâmi'*, Şrh ve Thk: Ebü'l-Fida Murtaza Ali b. Muhammed el-Mahmeri el-Ağstani, 1.Baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risale Naşirun, 2005.

-----, *Şerhu'l-Varakât fi Usûli'l-Fıkh*, Thk: Muhammed Hasan İsmail, 1.Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Makdisî, İmâmu'l-Hasan Bedreddin b. Abdülğâni el-Hanbelî, *et-Tezkira fi Usûli'l-Fıkh*, Dr. Naci Süveyd, 1.Baskı, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2011.

Ma'mer b. Raşid, Ebû Urve el-Basrî es-San'ânî, *Câmi'(Abdurrezzak'ın Musannef'inin içinde ekli)*, Thk: Habîburrahman el-Âzamî, 8.Baskı, 2C, Pakistan: el-Meclisü'l-İlmî, H.1403.

Mâzirî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Ömer b. Muhammed et-Temîmî, *İzâhu'l-Mahsûl min Burhâni'l-Usûl*, Thk: Dr. Ammar et-Talibî (Camiatu'l-Cezayir) Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, H.1421

Meâfirî, Kadı Muhammed b. Abdillâh Ebûbekir el-Arabî el-Mâlikî, *el-Mahsûl fi Usûli'l-Fıkh*, Thk: Hüseyin Ali El-Yedrî-Said Fûde, Dâru'l-Beyârik, 1999.

Merdâvî, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed, *et-Tahbîr Şerhu't-Tahrîr fî Usûli'l-Fıkh*, Thk: Dr.Abdurrahman el-Cibrin-Dr.Avvid el-Karnî-Dr.Ahmed Serah, 1.Baskı, 8C, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2000.

Mibred, Ebü'l-Abbas Muhammed b. Yezid b. Abdülekber es-Semâli el-Ezdî, *el-Muktadab*, Thk: Muhammed Abdülhalık Azime, 4C, Beyrut: Âlimü'l-Kütüb, Tsz.

Molla Hüsrev, *Mir'âti'l-Usûl fî Şerhi Mirkâti'l-Vüsûl*, Nşr: Yusuf Ziyauddin-Ahmed Nâilî, İstanbul: Şirketi Sahâifi Osmanî, H.1321

Dr. Muhammed b. Seyyid Muhammed b. Mevlay, *Tenvîru'l-Ukûl Bima'rifeti Mesâili min Mühimmâti'l-Usûl*, Ta'lik: Muhammed Abdullah İmam, 1.Baskı, Dâru İbn Hazm, 2006.

Müslim, İbn Haccâc Ebü'l-Hasan el-Kuşeyrî en-Nîsâburî, *el-Müsnedü's-Sahîhi'l-Muhtasar Binakli'l-Adl ile'l-Adli ilâ Rasulillah(Sahîh-i Buharî)*, Thk: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 5C, Beyrut: Dâru İhyâ-i Turâsi'l-Arabiyyi, Tsz.

Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.

Nemle, Abdülkerim b. Ali b. Muhammed, *el-Mühezzeb fî İlmi Usûli'l-Fıkhı'l-Mukârin*, 1.Baskı, 5C, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1999.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî el-Horasânî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Thk: Hasan Abdülmün'im Şelbî, 1.Baskı, 12C, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.

Râmişî, Ali b. Muhammed b. Ali ed-Darîr el-Buhârî, *Kitabu'l-Fevâid alâ Usûli Pezdevî*, Master Tezi: Seyyid Hüseyin Ahmed-Seyyid Eşraf Medenî Eşrefî, 2C, Mekke: Câmîatü Ümmi'l-Kura', H.1430.

Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *el-Mahsûl fî İlmi'l-Usûli'l-Fıkh*, Thk: Dr. Cabbar Feyyaz el-Alvânî, 3.Baskı, Müessesetü'r-Risâle, 1997.

Rıfâî, Abdülhamid b. Halivî, *eş-Şerhu'l-Vesît alâ Metni'l-Varakât*, 1.Baskı, Riyad: Dâru's-Sâmiî, 2006.

Rummânî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsâ b. Alî el-Bağdâdî, *Risâletü Menâzili'l-Hurûf*, Thk: İbrahim Sâmirî, Amman: Dâru'l-Fikir, Tsz.

Sadrüşşerîa es-Sânî Ubeydullh b. Mes'ûd b. Tâcişşerîa Ömer b. Sadrişşerîa el-Evvel Ubeydillâh b. Mahmûd el-Mahbûbî el-Buhârî, *et-Tavdîh fî Halli Gavâmudî't-Tenkîh*, www.al-mostafa.com, Tsz

Safiyüddin Abdülmümin, İbn Kemaleddin Abdülhak el-Bağdâdî el-Hanbelî, *Kavâidu'l-Usûl ve Meâkidu'l-Fusûl*(*Muhtasarı Tahkîku'l-Emel fî İlmi'l-Usûl ve'l-Cedel*), Thk: Dr.Ali Abbas el-Hikemî, 1.Baskı, Câmîatü Ümmi'l-Kura', 1988.

Saymerî, Kadı Hüseyin b. Ali, *Kitâbu Mesâili'l-Hilâf fî Usûli'l-Fıkh*, Thk: Abdülvâhid Jahdânî(Doktora), Director: Mr. Claude Gilliot, Marsilya: Üniversite de Provence aix, 1991.

Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed b. Abdilcabbar, *Kavatiu'l-Edille fî'l-Usûl*, Thk: Dr. Nâci es-Süveyd, 1.Baskı, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2011.

Semerkandî, Alâuddîn Muhammed b. Abdülhamit, *el-Mîzân fî Usûli'l-Fıkh*, Thk: Dr. Yahya Murad, 1.Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl, *Usûlü's-Serahsî*, Thk: Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, 1.Baskı, 2C, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.

Sıddık Hasan Han, Ebü't-Tayyib Muhammed Bahâdır Hân b. Hasen b. Alî el-Kannevcî, *Husûlü'l-Me'mûl min İlmi'l-Usûl* İstanbul-Matbaatü Cevaibi'l-Kainetü, H.1296.

Sîbeveyhi, Ömer b. Osman b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitab*, Thk: Abdüsselam Muhammed Harun, 3.Baskı, 4C, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1988.

Sübki, Ali b. Abdilkafi-Tacuddin Abdulvehhab b. Ali, *el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhac*(*Şerhu Ala Minhaci'l-Vusul İla İlmi'l-Usul-Kadı Beydavi*), Thk: Dr.Ahmed Cemal Ez-Zemzemî-Dr. Nureddin Abdülcabbar Sağîrî, 1.Baskı, 4C, Dubâi: Dâru'l-Buhûs Liddirâsâti'l-İslamiyye, 2004.

-----, *Cem'u'l-Cevâmi' fî Usûli'l-Fıkh*, Ta'lik ve Haşîye: Abdülmün'im Halil İbrahim, 2.Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, H.1424.

Şâfiî, Ebü Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs, *er-Risâle*, Thk: Ahmed Şakir, 1.Baskı, Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1940.

Şâşî, Nizâmeddin Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. İshâk eş-Şâşî, *Usûlü'ş-Şâşî*, Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabiyyi, Tsz.

Şâşî, *Usûlü'ş-Şâşî*, Hamiş: Umdetu'l-Havâşî *Şerhu Usûli'ş-Şâşî*, Mevlâ Muhammed Feyzu'l-Hasan el-Kenkevî, Tashih: Abdullah Muhammed el-Halîlî, 1.Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî, *İrşadu'l-Fuhûl Tahkiku'l-Hak min İlmi'l-Usûl*, Thk: Ebu Hafs Sami b. el-Âzî el-Eşerî, 1.Baskı, 2C, Riyad: Dâru'l-Fazîle, 2000.

Şeyh Esad Abdici, *Süllemü'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl*, 1.Baskı, Dımaşk: Mektebetü Dâri İnfilah, Tsz

Şeyh Muhammed b. el-Müfettiş, *Usûlü'l-Fıkh*, 6.Baskı, Mısır: El-Mektebetü't-Ticaretü'l-Kübrâ, 1979.

Şeyh Muhammed Ramazan el-Muzaffer, *Usûlü'l-Fıkh*, 2.Baskı, 2C, Beyrut: Müessesetü'l-Alenî, 1990.

Sıgnâkî, Hüsameddin Hüseyin b. Ali b Haccâc, *el-Kâfi Şerhu Pezdevî*, Thk: Fahreddin Seyyid Muhammed Kânî, 1.Baskı, 5C, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2001.

Şinkitî, Muhammedü'l-Emin b. Muhammedu'l-Muhtar, *Müzekkeratün fî Usûli'l-Fıkh*, 1.Baskı, Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2015.

Şirâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali b. Yusuf, *el-Lüma' fî Usûli'l-Fıkh*, Thk. Muhyiddîn ed-Dîb Mestu-Yusuf Ali Bedyuy, 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kelimu't-Tayyib-Dâru İbni Kesîr, 1995.

-----, *et-Tabsıra fî Usûli'l-Fıkh*, Thk. Muhammed Hasan Heyto, 1.Baskı, Dımaşk: Dâru'l-Fikir, 1403.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *Mu'cem-i Kebir*, Thk: Hamdî b. Abdülmecid es-Selefi, 8.Baskı, 25C, Riyad, Tsz.

Teftezânî, Sa'duddin Mesud b. Fahreddin Ömer b. Burhaneddin Abdullah el-Herevî, *et-Telvîh ilâ Keşfi Hakâiki't-Tenkîh*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Tsz.

-----, *Şerhu't-Telviḥ ala't-Tavdīḥ*, 2C, Mısır: Mektebetü Sabîḥ, Tsz.

Telkenaroğlu, Merter Rahmi, *Erken Dönem Usûl-i Fıkıḥ Tartışmaları*, 1.Baskı, Ankara: Fecr Yayınları, 2019.

Tilimsânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Mâlikî, *Miftâhu'l-Vusûl ilâ Binâ'i'l-Furû' ale'l-Usûl*, Tevzîu Mektebetü'r-Rüşd, Tsz.

Tûfî, Süleyman b. Abdülgavii es-Sarsarî el-Hanbelî, *el-Bülbül fî Usûli'l-Fıkh*(*Muhtasarı Ravdatu'n-Nâzır*), 2.Baskı, Riyad: Mektebetü'l-İmami's-Şafiyyi, H.1410.

Türkiye Diyanet Vakfı Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmalar Merkezi, 2010.

Useymîn, Ebû Abdillâḥ Muhammed b. Sâlih b. Muhammed b. Süleymân et-Temîmî, *el-Usûl min İlmi'l-Usûl*, Thk Ebû İshak Eşref b. Salih el-Uşrî es-Selefi, İskenderiye: Daru'l-İman, 2001.

-----, *Şerhu Nazmi'l-Varakât fî Usûli'l-Fıkh*, Dâru İbni'l-Cevzî, H.1425.

Velâfî, Muhammed Yahya b. Muhammed Muhtar eş-Şınkıtî, *Neylu's-Sûl alâ Murteka'l-Vusûl*, Tetkik: Baba Muhammed Abdullah Muhammed Yahya el-Velâfî, Riyad: Dâru'l-Âlimi'l-Kütüb, 1992.

Zencânî, Ebû'l-Menâkıb Şihabüddîn Mahmud b. Ahmed b. Mahmud b. Bahtiyar, *Tahrîcu'l-Furû' ale'l-Usûl*, Thk: Dr. Muhammed Edîb Sâlih, 2.Baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1398.

Zerkeşî, Ebû Abdillâḥ Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâḥ et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî eş-Şâfîî, *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*, Hzr: Şeyh Abdulkadir Abdullah el-Ânî, 2.Baskı, Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve Şuûni'l-İslamiyye, 1992.

Zuhaylî, Vehbe, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkhı'l-İslamî*, 8. Baskı, 2C, Dımaşk: Dâru'l-Hayr, 2006.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Uğur KURU

Doğum Yeri ve Tarihi : Bünyan / 18.06.1976

Medenî Durumu : Evli
Adres : 2000 Evler Mah. 16.Sokak No: 2/4 Nevşehir
E-posta ve Telefon : ugurkuru2004@hotmail.com 05345112719

EĞİTİM DURUMU

1994-1999 : Lisans, Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kayseri.
1987-1994 : Melikgazi İmam-Hatip Lisesi/Kayseri
1983-1988 : Esentepe Mumcular İlkokulu/Kayseri

İŞ DENEYİMİ

2016-2020 : Uzman Vaiz/ Nevşehir
2013-2016 : İl Vaizi/ Nevşehir
2010-2013 : Avanos Vaizi/ Nevşehir
2006-2010 : Migennes Din Görevlisi Paris/Yurt Dışı
2005-2006 : Araban Vaizi/ Gaziantep
2002-2005 : DİB Trabzon Darıca İhtisas Eğitim Merkezi, Trabzon.
2002 : İl Murakıbbı/Yozgat.
2001- 2002 : Köprübaşı Köyü İmam-Hatipliği, Bünyan/Kayseri.

YABANCI DİL : Fransızca, Arapça